

שער שני
צדיק כנח

פרק א: נח בדורותיו

אַלֶּה תּוֹלְדֹת נֹחַ אִישׁ צְדִיק תָּמִים הָיָה בְּדִרְתּוֹ אֶת הָאֱלֹהִים הִתְהַלֵּךְ נֹחַ (ו, ט).

נדייק בלשון הפסוק: בפשטות נראה שהמילה 'בְּדִרְתּוֹ' באה לצמצם את צדקותו של נח, היינו: נח איש צדיק תמים הָיָה [רק] בְּדִרְתּוֹ, אך בהשוואה לדורות אחרים לא נתפס נח כצדיק כה גדול. המילה 'בְּדִרְתּוֹ' היא בצורת רבים, היינו: יותר מדור אחד, ולמעשה ניתן לדבר על שלושה דורות, או תקופות שבהן חי נח: הדור שלפי המבול, הדור שחוה את המבול, והדור שלאחר המבול.

על פי התורה נח נולד בשנת אלף חמישים ושש שנה מבריאת האדם,¹⁰⁵ והיה אחד מראשי הדור בגלל ייחודו.

נח (דור י') נולד נ"ו לאלף השניה קפ"ב ללמך, וחי תתק"נ. כל הנולדים קודם נח היו ידיהם אדוקות שלמות בלי פירוד וחילוק אצבעות כי לה היו צריכין לעבוד אדמה ונח נולד עם חתוך אצבעות ומזה הבין למך שזה יהיה נצרך לכך לעבודת האדמה ותיקן הכלים לעבודת האדמה (סדר הדורות, אלף שני, עמ' 22).

המבול ירד בשנת אלף שש מאות חמישים ושש לבריאת העולם, כשלנח מלאו שש מאות שנה: וְנֹחַ בֶּן שֵׁשׁ מֵאוֹת שָׁנָה וְהַמְּבֹל הָיָה מֵיַם עַל הָאָרֶץ (ז, ו). והוא המשיך לחיות עוד שלוש מאות חמישים שנה עד שמת: וַיְהִי כָּל יְמֵי נֹחַ תִּשְׁעַ מֵאוֹת שָׁנָה וַחֲמִשִּׁים שָׁנָה וַיָּמָת (ט, כט). מכאן עולה שנח חי עשר שנים אחריו דור הפלגה.¹⁰⁶

105 אדם הוליד את שת בהיותו בן 130 שנה; שת היה בן 105 בהולידו את אנוש; אנוש היה בן 90 בהולידו את קינן; קינן היה בן 70 בהולידו את מהללאל; מהללאל היה בן 65 בהולידו את ירד; ירד היה בן 162 בהולידו את חנוך; חנוך היה בן 65 בהולידו את מתושלח; מתושלח היה בן 187 בהולידו את למך; למך היה בן 182 בהולידו את נח; סה"כ 1056 שנה (על פי בראשית פרק ה). ראה נספח ג'.

106 סדר עולם רבה (מהד' ליינר), פרק א.

ברמה הרעיונית, נח חיי בשלוש תקופות. כל אחד משלושת הדורות הללו חווה מציאות הסתורית שונה, חָטָא חָטָא בפני עצמו, ונענש בעונש משלו. הראשון משלושת הדורות, דור אנוש (אנוש עצמו נפטר בגיל 905, בשנת 1140 לבריאה), חטא בעבודה זרה ונענש בכך שעלה אוקיינוס והציף שליש מהעולם. כך מתאר זאת המדרש:

רבי יוסי אומר, 'אַלֵּהִים אַחֲרַיִם' למה נאמר, שלא ליתן פתחון פה לאומות העולם לומר, אֵלוֹ נקראו בשמו, כבר היה בהם צורך, והרי נקראו בשמו ואין בהם צורך. ואימתי נקראו בשמו, בימי אנוש בן שת, שנאמר אִזְ הוֹחֵל לִקְרֹא בְשֵׁם ה' (ד, כו). באותה שעה עלה אוקיינוס והציף שלישו של עולם. אמר להם המקום, אתם עשיתם מעשה חדש וקראתם עצמכם בשמי, אף אני אעשה מעשה חדש ואקרא עצמי בשמי, שנא' הַקּוֹרֵא לִמֵּי הַיָּם וַיִּשְׁפְּכֵם עַל פְּנֵי הָאָרֶץ ה' שָׁמוֹ (עמוס ה, ח) (מכילתא דרבי ישמעאל, יתרו, מסכתא דבחדש, פרשה ו).

דור המבול חטא בגילוי עריות, שפיכות דמים וגזל, וערוב כל הרשויות, ונענש במחייה במים המערבבים את כל התחומים.

דכתיב וַתִּשְׁחַת הָאָרֶץ לִפְנֵי הָאֱלֹהִים (ו, יא), ותנא דבי רבי ישמעאל: בכל מקום שנאמר השחתה אינו אלא דבר ערוה ועבודה זרה. דבר ערוה, שנאמר כִּי הִשְׁחִית כָּל בְּשָׂר אֶת דְּרָכָו (ו, יב). עבודה זרה, דכתיב פֶּן תִּשְׁחַתּוּן וְעִשִּׂיתֶם וְגו' (דברים ד, יז). ואידך, אורחיהו דקא מגלי. שפיכות דמים, דכתיב שֶׁפַךְ דַּם הָאָדָם וְגו' (ט, ו). ואידך, קטלייהו הוא דקמגלי. גזל דכתיב כִּיִּרַק עֵשֶׂב נָתַתִּי לָכֶם אֶת כָּל (ט, ג) (בבלי סנהדרין נז ע"א).

דור הפלגה,¹⁰⁷ שחטא בעבודה זרה מסוג אחר, נענש בהצפה נוספת, כפי שמתאר המדרש:

וַיִּפֹּץ י"י אֶתֶם (יא, ח), ר' יודן אמר, הלכו בני צור לצידון ובני צידון לצור, מצרים תופס את ארצו. אמר ר' נחמיה, נתכנסו כל הארצות בראשי תורין והיתה כל אחת ואחת בולעת אנשי מקומה. רבנין אמרי, ויצף. עלה הים והציף מהם ל' משפחות (רבה [מהד' תיאודור-אלבק] לח, ח).

וכן נענשו בגלות עולמית:

וכן אתה מוצא באנשי מגדל שבמה שנתגאו לפניו בו נפרע מהם, שנאמר הִבֵּה נִבְנָה לָנוּ עִיר וּמִגְדָּל וְרָאִשׁוּ בְשָׁמַיִם וְנַעֲשֶׂה לָנוּ שֵׁם פֶּן נָפוּץ (יא, ד), ואחריו מה כתיב, וַיִּפֹּץ ה' אֶתֶם מִשָּׁם (יא, ח) (מכילתא דרבי ישמעאל, בשלח, מסכתא דשירה, ב).

107 סיפור מגדל בבל אירע בשנת 1996 לבריאה. ראו: סדר עולם רבה, פרק א; א' שולמן, סדר הקורות בתנ"ך, תל-אביב תשנ"ה, עמ' 23.

גם לשלושת התארים השונים שבהם מתארת התורה את נח יש משמעות משולבת: נַח אִישׁ צַדִּיק תָּמִים. לפנינו שלושה תארים המקבילים לדרכו של נח בשלושת הדורות שלאורכם חי, ולהימנעות מחטאיהם: אִישׁ - ולא אל, שחטאו של דור אנוש היה עבודה זרה, ככתוב: אַז הוֹחַל לְקָרֵא בְּשֵׁם ה' (ד, כו), ומבאר רש"י על אתר: "אֶז הוֹחַל לְקָרֵא - את שמות האדם ואת שמות העצבים בשמו של הקדוש ברוך הוא, לעשותם עבודה זרה ולקרואם אלהות", ונח לא השתתף בעבודה זרה זו. צַדִּיק - ולא רשע כדור המבול שחטא בשפיכות דמים, בחמס, בגזל ובזנות שאכלו בו כל חלקה טובה, ככתוב: וַתִּמְלֵא הָאָרֶץ חָמָס (ו, יא). תָּמִים - ולא מתחכם ויוזם רעה כאנשי דור הפלגה, שביקשו למרוד בבוראם.

יתרה מכך, נח היה שונה מכל הצדיקים שהיו בדורו. חנוך, שחי בדורו של אנוש, לא חטא אלא סולק בידי הבורא קודם זמנו, מאחר שהיה "קל להרשיע"¹⁰⁸ מתושלח עמד בצדקתו בדור אנוש וגם בדור המבול, אבל בדור הפלגה לא נתנסה. ואילו נח עמד בצדקתו בשלושת הדורות הללו כולם.

אַלֶּה תוֹלְדֹת נַח נַח אִישׁ צַדִּיק תָּמִים הָיָה בְּדֹרֹתָיו אֶת הָאֱלֹהִים הִתְהַלֵּךְ נַח (ו, ט).

נח עבר דרך שלוש הקטסטרופות הכלל-אנושיות שהתרחשו בעולם בין השנים 1056-2006 לבריאה, ולכן מוזכר שמו בפסוק זה שלוש פעמים, פעם אחת כנגד כל מצב כלל-אנושי המתואר בסיפור המקראי דידן. בכל דור מדובר בנח אחר במובן ידוע, שכן צדיק לפני המבול אינו דומה לאותו הצדיק בזמן המבול, שגם הוא שונה מהצדיק שלאחריו. בתקופתנו אפשר אולי להבין זאת טוב יותר מבעבר: מי שחי לפני מלחמת העולם השנייה והשוואה, אינו דומה למי שחי במהלכה, והאחרון שונה ממי שחי לאחריה. אלו הן שלוש תקופות אנושיות פרטיות וכלליות שונות כל כך, שבהכרח השפיעו על אופיו, תפיסתו והתנהגותו של כל מי שחוה אותן. זו איננה רק שאלה של מצב קשה יותר או קשה פחות; מדובר כאן בעולם שונה לחלוטין, מציאות אחרת שאיתה חייב האדם להתמודד. דוגמה טובה לאדם שהיה מסוגל להיות צדיק בכל שלוש התקופות הללו כולן, הוא נח לפני המבול, תוך כדי המבול, ולאחריו.

במהלך שלושה דורות ממשיים אלה, השתנתה המציאות בעולם. להמחשת רעיון זה בתקופתנו ניקח כמשל דמות כמו ז'אן פול סארטר. קשה לדעת אם סארטר היה צדיק בחייו הפרטיים, אבל הוא ללא ספק ייצג את סוג האנשים הגורמים לאנושות להאמין בערכים חיוביים. סארטר גם חצה את שלושת הדורות הטראומטיים ביותר של תקופתנו; הוא נולד וגדל לפני השואה, הוא היה בצרפת בזמן השואה, והוא חי עוד שנים רבות אחריה. הוא לא הציל אף אחד, אך הוא טען בזכות הערכים המוסריים של האנושות. ברגע מותו נצבט לב האנושות, כאילו אדם בעל ערך

108 זהר חדש בראשית, לג ע"ב, ורש"י לבראשית ה, כד.

ומשמעות נעלם מחייה. האם מכאן עולה בהכרח שסארטר היה צדיק? כן – בהשוואה לאחרים, שהיו ממש רשעים. לא – בהשוואה לאלה שלא רק דיברו אלא גם עשו והצילו אנשים, ונלחמו למען אותם הערכים שעליהם הוא רק דיבר. התורה מכבדת צדיק מסוג זה, אבל אין כאן פירון ואין שפע. הזהות הזאת מתגלה בסופו של דבר כעקרה, היא לא גואלת, היא נשארת בתחום הרעיונות הרוחניים. אֵלֶּה תּוֹלְדוֹת נַח – נַח, ובכך סגי.

אפשר שבשל כך כתובה התיבה 'תּוֹלְדוֹת' בפסוק זה בכתוב חסר, בדומה לנאמר אצל אדם הראשון: זֶה סֵפֶר תּוֹלְדוֹת אָדָם (ה, א). הווי"ו השנייה חסרה, כביכול רצה הכתוב לרמוז לנו בכך שהתולדות הללו אינן מושלמות. בתנ"ך מצויה התיבה 'תולדות' י"ג פעמים, ורק פעמיים היא מופיעה בכתוב מלא: בבראשית ב, ד כתובה המילה בכתוב מלא בפעם הראשונה: אֵלֶּה תּוֹלְדוֹת הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ בְּהִבְרָאָם. בכל שאר הפעמים הכתיב חסר,¹⁰⁹ ובפעם הי"ג היא מצויה שוב בכתוב מלא, בסוף מגילת רות, בפירוט התולדות החל בפרץ וכלה בדוד, מוליד המשיח:

וְאֵלֶּה תּוֹלְדוֹת פְּרֵץ פְּרָץ הוֹלִיד אֶת חֲצֵרוֹן, וְחֲצֵרוֹן הוֹלִיד אֶת רֵם וְרֵם הוֹלִיד אֶת עֲמִינָדָב, וְעֲמִינָדָב הוֹלִיד אֶת נַחֲשׁוֹן וְנַחֲשׁוֹן הוֹלִיד אֶת שְׁלֵמָה, וְשְׁלֵמֹן הוֹלִיד אֶת בְּעֹז וּבְעֹז הוֹלִיד אֶת עֹבֵד, וְעֹבֵד הוֹלִיד אֶת יִשְׂי וְיִשְׂי הוֹלִיד אֶת דָּוִד (רות ד, יח-כב).

כאן, ברשימת צאצאיו של פרץ עד לדוד המלך אבי המשיח, מגיעה לשיאה התוכנית האלוהית למימוש תולדות האנושות לקראת גאולתה. מתחילת ההסתוריה מחפשת האנושות את האדם המשיחי שיגאל אותה, על כן כל עוד לא הגענו לתּוֹלְדוֹת המשיחיות המבוקשות, התיבה "תולדות" תיכתב בכתוב חסר. יתרה מזו: בהיעדר סיבה מיוחדת, פרשת נח הייתה אמורה להיקרא פרשת "תולדות", שכן זוהי התיבה המשמעותית בפסוק הראשון של הפרשה. ברם, כפי שנראה בהמשך, רק לידת יצחק מצדיקה את מתן השם "תולדות" לפרשה שבה היא מתוארת, מכיוון שבנו של אברהם הוא כבר בגדר של ניצנים לתּוֹלְדוֹת המשיחיות שהאנושות מחפשת, בעוד שבני נח נמצאים עדיין רק בשלב החיפוש אחר האדם המשיחי, שכן חסר בהם עדיין מרכיב בסיסי ביותר: אהבת האחר.

היעדר אהבת האחר במימוש המשיחיות משתקף היטב בהשוואה שבין הפסוקים המתארים את לידתם של בני נח, יצחק בן אברהם ויוסף בן יעקב:

109 שבע פעמים מלא דחסר: 'תולדות', שלוש פעמים חסר דמלא: 'תולדות', פעם אחת חסר דחסר: 'תולדות' (כה), יב: וְאֵלֶּה תּוֹלְדוֹת יִשְׁמָעֵאל).

תולדות יעקב

תולדות אברהם

תולדות נח

אֱלֹהֵי תוֹלְדוֹת נֹחַ - נֹחַ וְאֵלֶּה תוֹלְדוֹת יִצְחָק בֶּן אַבְרָהָם אֱלֹהֵי תוֹלְדוֹת יַעֲקֹב - יוֹסֵף**
אַבְרָהָם הוֹלִיד אֶת יִצְחָק*

בעוד שלגבי אברהם ויעקב מובלטת היטב הזיקה "אב - בן" בפסוקים עצמם, אם בפעולה: אַבְרָהָם הוֹלִיד אֶת יִצְחָק, אם בשם הבן הנולד: אֱלֹהֵי תוֹלְדוֹת יַעֲקֹב - יוֹסֵף, לגבי תולדות נח לא נזכרים שמות בניו, אלא שמו שלו כתוב שנית. הכפילות הזו: אֱלֹהֵי תוֹלְדוֹת נֹחַ - נֹחַ, מורה על חסר בתהליך ההולדה המשיחית שלו. אמנם נח הוא איש צדיק תמים בדורותיו, אבל צדיקות זו היא עקרה, סטרילית ולא מובילה לפרי או לקדושה. נח הוא צדיק, אבל התולדות המשיחיות אינן באות ממנו, הן רק עוברות דרכו. רק כשאברהם מופיע על בימת ההסתוריה, מתחילות התולדות להתממש, והפרשה שבה מתוארת לידת בנו יצחק נקראת "תולדות". צדיק כנח הוא מסוג הצדיקים שעתידי האנושות עובר דרכם: אֱלֹהֵי תוֹלְדוֹת נֹחַ - נֹחַ. כל שאר הפרטים הם בגדר הסיפור האישי שלו: אִישׁ צָדִיק הָיָה, שבין היתר היו לו גם שלושה בנים, אבל הם אינם בחינת 'פרו' - הפרי המחדש, אלא רק בחינת 'רבו' - המשכיות העין.

מן הראוי לציין עוד, כי העובדה שמייד לאחר שהבורא דיבר עם אדם וקין על מנת להענישם, נעלם הדיבור האלוהי מההסתוריה. למעלה מאלף שנה המתין הבורא לאדם שעמו הוא יוכל ליצור קשר בדיבור ישיר, ולא נמצא אדם מתאים עד נח, שהיה "צדיק תמים בדורותיו"; כלומר, בעל איכות מוסרית מספקת שתאפשר לו לשמוע את הדיבור האלוהי באופן ישיר. אלף שנות דממה של היעדר קשר בין הבורא לברואיו, שלאחריה חוזרת הנבואה פעם אחת בלבד, אצל נח. רק כארבע מאות שנים מאוחר יותר תפרוץ הנבואה בממדים רחבים אצל שלושת האבות, ושיאה בנביאי עם ישראל.

* בראשית כה, יט.

** בראשית לו, ב.

פרק ב: צדיק כנח וצדיק כאברהם

אלה תולדות נח נח איש צדיק תמים היה בדרתיו את האלהים התהלך נח (ו, ט).

כפי שראינו, החל מקין ניתנות לאנושות שבע ארכות, שבמהלכן ממתין הקב"ה ומצפה שהאנושות תשפר את דרכיה, תחזור בתשובה, תתחרט ותשתנה. הדבר אינו קורה, ובתום שבע הארכות הללו מחליט הקב"ה להביא את המבול לעולם, ולהשמיד באמצעותו את האנושות כולה, על כל חלקיה – הצומח, החי והמדבר – שהשחיתו דרכיהם, החטיאו את מטרת הבריאה והפכו לא מוסריים. אך מדוע נבחר דווקא נח לנציג האנושות שניצל מהשואה העולמית? הישרדותו של נח נדונה בתלמוד: תנא דבי רבי ישמעאל, אף על נח נחתך גזר דין אלא שמצא חן בעיני ה', שנאמר נחמתי כי עשיתם, ונח מצא חן בעיני ה' [בראשית ו, ז-ח], וינחם ה' כי עשה את האדם בארץ [בראשית ו, ו] (בבלי סנהדרין קח ע"א).

מדבריו של החכם מבית מדרשו של רבי ישמעאל עולה לכאורה, כי אפילו דמות מיוחדת זו של נח, שבה גלומים כבר ניצניו הראשונים של עם ישראל, לא הייתה ראויה מצד עצמה לגורל שונה מזה של יתר האנושות: "אף על נח נחתם גזר-דין". ואם נח ניצל, הרי שזה בזכות העובדה שהוא מצא "חן" בעיני ה', היינו: הצלתו היא ללא סיבה מפורשת, ב"חנים", וכלל לא בזכות אישיותו.

ברם, הפסוק הבא מציין שנח היה צדיק, וזו ככל הנראה הסיבה להצלתו. הניסיון ליישב את הקושי בין שני פסוקים אלו: ונח מצא חן (=בחנים) בעיני ה', לעומת נח איש צדיק תמים היה, חושף את ההבדל שבין קריאה עברית של התורה לבין קריאה נוצרית שלה. ההשקפה הנוצרית מתרצת את הסתירה בין שני הפסוקים בכך שהיא הופכת על פיו את עולם הערכים העברי המשתקף בתורה. השקפת הנצרות אומרת שהתואר 'צדיק' אינו נרכש כתוצאה מזכות הנקנית על-ידי מעשים, כי אם כתוצאה ממצאת "חן" (Grâce), דהיינו, קביעה שרירותית של האל; כיוון שמצא "חן". רצון שרירותי זה של האל הוא המגדיר את נח כ'צדיק'.

דברי ר' ישמעאל בגמרא שוללים את האפשרות לזהות את המושג 'צדיק' עם המושג 'חן', או לקשור אותם זה בזה בקשר נסיבתי. את עובדת תיאורו של נח בתורה כצדיק עלינו לחפש, אם כן, במחזות אחרים. רש"י על המקום (ו, ט):

אַלֶּה תּוֹלְדֹת נֹחַ, נֹחַ אִישׁ צַדִּיק - הואיל והזכירו סיפר בשבחו, שנאמר: זָכַר צַדִּיק לְבָרָכָה (משלי י, ז). דבר אחר, למדך שעיקר תולדותיהן של צדיקים מעשים טובים.

רש"י שולל את האפשרות שכאן ניתנת הנמקה לשאלה מדוע מצא נח חן בעיני הבורא, כמו גם כל זיקה בין הקביעות "מצא חן" ו"צדיק". יתרה מכך, רש"י מנסח כלל, שלפיו כאשר מוכתר אדם בתואר "צדיק", יש צורך להזכיר שבחו. כלל זה עצמו טעון הסבר; האם הסיבה היחידה לכתיבת פסוק זה: נֹחַ אִישׁ צַדִּיק תָּמִים הָיָה בְּדֹרֹתָיו, היא כדי ליישם כלל טכני שמקורו בפסוק זָכַר צַדִּיק לְבָרָכָה (משלי י, ז)?

תשובת התורה שונה, שכן את הפסוק שמביא רש"י - זָכַר צַדִּיק לְבָרָכָה - ניתן לקרוא קריאה נוספת, כך: הברכה, כיכולת השפעה שנעלמה אחרי חטא אדם הראשון, חוזרת עם אברהם: וְהָיָה בְּרָכָה (יב, ב).¹¹⁰ אברהם הוא התגלמות הברכה והצינור להופעתה בעולם, וייעודו של נח הוא לשמש הקדמה לאברהם: זָכַר צַדִּיק (=נח) לְבָרָכָה (=אברהם). אצל נח, הצדיק ברמה האוניברסאלית, גלומה בכוח ההוויה של הצדיק שמעבר לו, ושעתיד להתגלות רק בעוד עשרה דורות.¹¹¹ בשלב זה של ההסתוריה האנושית תופיע צורת הוויה אנושית חדשה שתיקרא "בני נח", והתורה תתאר את השתלשלותם עד פיזורם במגדל בבל בין כל אומות העולם. רק עם עלייתו של אברהם על בימת ההסתוריה תופיע בגלוי הזהות העברית, שורש עם ישראל. התלמוד דן בהשוואה בין נח לבין דורות אחרים:

אַלֶּה תּוֹלְדֹת נֹחַ [נֹחַ אִישׁ צַדִּיק תָּמִים הָיָה בְּדֹרֹתָיו] (ו, ט). אמר רבי יוחנן, בדורותיו ולא בדורות אחרים, וריש לקיש אמר, בדורותיו, כל שכן בדורות אחרים. אמר רבי חנינא, משל דרבי יוחנן למה הדבר דומה, לחבית של יין שהיתה מונחת במרתף של חומץ. במקומה - ריחה נודף, שלא במקומה - אין ריחה נודף. אמר רבי אושעיא, משל דריש לקיש למה הדבר דומה, לצלוחית של פלייטון שהיתה מונחת במקום הטנופת. במקומה - ריחה נודף, וכל שכן במקום הבוסם (בבלי סנהדרין קח ע"א).

110 "וְהָיָה בְּרָכָה - הברכות נתונות בידך. עד עכשיו היו בידי, אני ברכתי את אדם ואת נח ואותך, ומעתה אתה תברך את אשר תחפוץ... דבר אחר, וְאֶעֱשֶׂה לְגוֹי גָדוֹל - זה שאומרים 'אלהי אברהם'. וְאֶבְרָכָה - זה שאומרים 'אלהי יצחק'. וְאֶגְדָּלָה שְׁמִי - זה שאומרים 'אלהי יעקב'. יכול יהו חותמין בכולן, תלמוד לומר וְהָיָה בְּרָכָה; בן חותמין ולא בהם" (רש"י על אתר).

111 בספר נחל קדומים לחיד"א, בראשית ו, ג, כתב: "ובילקוט גאוני אשכנז הקדמונים (בכתב יד) ראיתי: למה מצא חן, שיצא ממנו אברהם".

ההשוואה בין נח לבין הדורות האחרים מתבקשת, מאחר שתוספת התיבה 'בדורותיו' מעלה ספק אם היא באה לשבח או לגנאי. קיימת זיקה הדוקה בין הדעות המובעות במחלוקת רבי יוחנן - ריש לקיש, לבין הביוגרפיה של שני בעלי פלוגתא אלה. רבי יוחנן שהיה רבו של ריש לקיש והשפיע עליו לחזור בתשובה, ראה את נח על רקע תקופתו, ואילו ריש לקיש בעל התשובה ידע את עומקה של תשובה, על כן ראה את נח בזיקה לזמנים אחרים. רש"י פירש:

יש מרבתינו דורשין אותו לשבת, כל שכן שאילו היה בדור צדיקים, היה צדיק יותר. ויש שדורשים אותו לגנאי, לפי דורו היה צדיק, ואילו היה בדורו של אברהם, לא היה נחשב לכלום.

רש"י מדייק בהשוואתו את הדורות של אברהם ונח, שהרי נח חי עשר שנים בתוך דור הפלגה, ואילו אברהם היה בן מ"ח שנים בתחילת דור הפלגה, וחי במהלכו של דור זה עד סופו בחטא מגדל בבל. מכאן עולה שיש מקום לדיוקו של רש"י באבחנה בין נח לבין אברהם. רמב"ן צועד בעקבות הפירוש הראשון לפסוק וטוען לזכותו של נח:

אִישׁ צְדִיק תָּמִים הָיָה - יזכיר הכתוב שהיה זכאי ושלם בצדקו, להודיע שראוי להנצל מן המבול, שאין לו עונש כלל, כי הוא תמים בצדק. כי הצדיק הוא הזכאי בדין, הפך הרשע [---] ואחר שאמר שהוא צדיק, כי איננו איש חמס ומשחית דרכו כבני דורו החייבים, אמר שהיה מתהלך את השם הנכבד ליראה אותו לבדו, איננו נפתה אחרי "הוברי שמים" (ראו ישעיה מז, יג) ומנחש ומעונן, וכל שכן אחרי עבודה זרה, ואיננו שומע להם כלל, רק בשם לבדו הוא דבק תמיד, והולך בדרך אשר בחר השם או אשר יורה אותו, כי נביא היה.

לפי רמב"ן, נח היה הצדיק היחיד בדורותיו, היינו: בכל הדורות שלפני ואחרי המבול, על כן הצלתו הייתה מוצדקת. ואילו ר' שבתאי משורר בס כותב:
אֵת הָאֱלֹהִים הִתְהַלֵּךְ נֹחַ - משמע דלא היה הליכתו אלא במקום שאין אדם שם כי אם אלוהים לבד, והיה פורש מבני אדם לפי שהיו כולם רשעים, וירא שמה ילמד ממעשיהם הרעים. ונח לא היה צדיק כל כך אלא צריך סעד, אבל אברהם מתחזק בצדקו מאילו לפי שהיה צדיק גמור והלך בין הרשעים ומוכיחן ומגיירן, ולא היה ירא שמה ילמד ממעשיהם, לפיכך לא צריך סעד ('שפתי חכמים' על רש"י כאן).

נח היה צדיק, אך בשל העובדה שהיה "קל להרשיע" כחנוך בן ירד, התרחק מחברת בני אדם, לכן לא זכה להחזירם בתשובה. לא ניתן לקבוע בוודאות מה היה מעמדו של נח אילו חי בדור של צדיקים, אך אין להתכחש לעובדה שנח היה היחיד בדורו שניצל. מה היה, אם כן, יתרונו של נח על בני דורו האחרים, והרי יש

להניח שגם ביניהם היו צדיקים? הווי אומר: נח היה זה שנשא בזרעו את הצדיק האמיתי, אברהם. שמה ניתן ללמוד זאת מהפסוק: כִּי אֶתְּךָ רְאִיתִי צָדִיק לְפָנַי בְּדוֹר הַזֶּה (י, א), ובעיקר משתי מילים בפסוק זה: הראשונה היא המילה אֶתְּךָ, הכתובה בכתב חסר, ובשל כך ניתן לקרוא אותה אֶתְּךָ או אֶתְּךָ. השנייה היא המילה לְפָנַי. נדון בהן כעת.

את המילה אֶתְּךָ ניתן להבין: האוֹת שלך; 'אות' במשמעות של סימן לבאות. הכוונה היא שבנח צפונה התגלותו העתידית של אברהם. האות רומז לאברהם, ובזכות אות וסימן זה ניצל נח. אך בשל הכתיב החסר אפשר לקרוא גם אֶתְּךָ, דהיינו: כך. כך נמצא כבר גרעין אברהם. שני הפירושים הללו מחזקים את העובדה שנח ניצל בזכות זרע אברהם שנשא בקרבו.

המילה לְפָנַי מצויה אצל אברהם ולא אצל נח, שכן בעוד שבנח כתוב: אֶת הָאֱלֹהִים הִתְהַלַּךְ נֹחַ (ו, ט), אצל אברהם הפסוק אומר: הִתְהַלַּךְ לְפָנַי וְהָיָה תָמִים (י, א). נח מתהלך 'את' האלהים, בעוד שאברהם מתהלך 'לפני' האלהים. התורה מציגה בפנינו שני ביטויים שונים המתארים את הקשר בין הצדיק לאלהים, ובמקביל לכך, שני סוגים שונים של צדיקים:

אֶת הָאֱלֹהִים הִתְהַלַּךְ נֹחַ, ר' יהודה ור' נחמיה. ר' יהודה אמר, משל לשר שהיו לו שני בנים, אחד גדול ואחד קטן. אמר לקטן הלך עמי, ואמר לגדול בא והלך לפני, כך אברהם שהיה כחו יפה: הִתְהַלַּךְ לְפָנַי וְהָיָה תָמִים (י, א), אבל נח שהיה כחו רע: אֶת הָאֱלֹהִים הִתְהַלַּךְ נֹחַ. ר' נחמיה אמר, משל לאוהבו של מלך שהיה משתקע בטיט עבה, הציץ המלך וראה אותו אמר ליה עד שאתה משתקע בטיט הלך עמי, הדא הוא דכתיב אֶת הָאֱלֹהִים הִתְהַלַּךְ נֹחַ, ולמה אברהם דומה, לאוהבו של מלך שראה את המלך מהלך במבואות האפלים, הציץ אוהבו והתחיל מאיר עליו דרך החלון, הציץ המלך וראה אותו, אמר לו עד שאתה מאיר לי דרך חלון, בא והאיר לפני. כך אמר הקב"ה לאברהם, עד שתהא מאיר לי מאספוטמיא ומחברותיה בא והאיר לפני בארץ ישראל, הדא הוא דכתיב וַיִּבְרַךְ אֶת יוֹסֵף וַיֹּאמֶר הָאֱלֹהִים אֲשֶׁר הִתְהַלַּכְוּ אֲבֹתַי לְפָנָיו וגו' [בראשית מח, טו] (רבה [מהד' וילנה] ל, י).

בעוד נח הולך בעקבות ההתגלות האלהית שכבר התרחשה, אברהם העברי הולך קדימה לעבר העתיד, וסולל דרך להתגלות האלהית העתידית בעולם. הקב"ה אומר לנח לבנות תיבה ונח מציית, הוא עושה כדבריו. הוא מאמין בבורא העולם, הוא מקיים את שבע המצוות הקרויות על שמו, שהן למעשה כל ה"שולחן ערוך" שלו. ואילו אברהם הולך קדימה, הוא יוצר את גורלו במו ידיו, הוא משנה את עתידו, ועמו את עתיד האנושות כולה.

אברהם, אומרת הקבלה, הוא "מרכבה לשכינה", כלי לקדושה בעולם. בעוד נח עושה רק את מה שנאמר לו ותו לא – מה שמעיד אמנם על דרגה גבוהה של אמונה

שאפשר לכנותה בשם "ציות" לפי מידת הדין – אברהם צועד אל מעבר למציאות הנתונה, מעל לגורל, מעבר לזמן ולמקום, לפני משורת הדין, ומתהלך לפני ה'. בעוד נח מחובר לממד אלהים שהוא הטבע, לאותה חוקיות טבעית מקובעת שטבע הבורא בתום ששת ימי היצירה, אברהם מחובר לממד ההווה, לבורא הטבע, על כן הוא יכול לשנות את הטבע, את הגורל ואת מה שנקבע כחוק טבעי.¹¹²

בשני פסוקים אלו קיים ממד עומק נוסף. בפסוק המדבר במציאת החן של נח מצוי שם הוי"ה: וְנַח־מֵצָא חֵן (=חינם) בְּעֵינֵי יְהוָה, בעוד שבפסוק התוכף נזכר שם אלהים: אֵת הָאֱלֹהִים הִתְהַלֵּךְ נֹחַ. התורה כמו מדגישה שנח הוא צדיק עם אלהים – שם המייצג את מידת הדין, שלמות הטבע, אולם הוא "מוצא חן" בעיני ה', שם הוי"ה, השלמות הכוללת בתוכה את כל פרטי המציאות בכל הזמנים. לגבי מידת הדין, באותו דור נח הוא צדיק הממלא את רצון ה' בהווה שלו.

אולם הסיבה שבגינה נח מוצא חן בעיני ה' וניצל, מגיעה מכיוון שונה. היא נובעת ממה שה' ראה בזרעו, בבחינת סוף מעשה במחשבה תחילה: אברהם אבינו שיצא ממנו. אמנם מידת הדין האלוהית קשורה בזמן ובמקום, ומתייחסת לנח ולאנושות של תקופתו באותו דור ובאותו מצב, אולם באשר לשלמות השולחת מבט גם לעבר העתיד ופועלת להשלים את כלל מחשבת הבריאה, תפקידו של נח מרכזי יותר; בשרשרת התוכנית האלוהית הכוללת, נח הוא החוליה המעבירה את הגן המשיחי בעולם. מכאן עולה שיש הבדל מהותי בין בחירת נח ובין בחירת אברהם. נח ובניו נבחרים בזיקה למעשיהם ביחס לדורם, שכן נח הוא איש צדיק תמים, וגם הפסוק כי אֲתָךְ רָאִיתִי צָדִיק לְפָנַי בְּדוֹר הַזֶּה מורה כי הוא צדיק רק יחסית לדורו; ואחר כך מה שכלול בזרעו לעתיד – בחינת שם הווה הנכלל במחשבת הבריאה, כמאמר הכתוב: וְנַח־מֵצָא חֵן בְּעֵינֵי ה' (ו, ה). ואילו אברהם ובניו נבחרים ראש לכל בשל עצמותם ומחמת היותם בחינת בנים למקום, ורק אחר כך משיקולים ענייניים, על סמך מעשיו ומעשי בניו. כך מסביר זאת המהר"ל מפראג:

ונראה שהוקשה לרבי יצחק מה שאמר בפרשה זאת וַיֹּאמֶר ה' אֶל אַבְרָם לֵךְ לְךָ מֵאֶרֶץ צָרְפָּד וְגו' (יב, א), מבלי שיוקדם לפניו מעלת אברהם, שראוי לומר קודם שהיה צדיק ובשביל כך נגלתה השכינה ואמרה לֵךְ לְךָ מֵאֶרֶץ צָרְפָּד... כי דבר זה היה להודיע כי השם יתברך בחר באברהם ובזרעו מצד עצמו, ולא בחר הש"י באברהם וזרעו אחריו מצד המעשים שגרמו, כי אם המעשים היו גורמים, אם היה זרעו חס ושלוש משנים מעשיהם משוב לרע כבר בטלה הבחירה הזאת, שהרי מתחילה לא בחר באברהם ובזרעו רק מצד המעשים, וכאשר אין מעשים בטלה הבחירה גם כן, ודבר זה אינו, כי הבחירה באברהם ובזרעו היה מצד עצם אברהם ובזרעו מבלי מעשה, ודבר הזה קיים לעולם מבלי שינוי כלל, כי דבר שבעצם אין לו שינוי, ודבר זה שאמר לֵךְ לְךָ מֵאֶרֶץ צָרְפָּד וממולדתך הוא התחלת

112 ראה נספח א. על כך נרחיב את הדיבור בהגיענו לאברהם.

הבחירה שבחר באברהם ובזרעו, ולפיכך לא כתיב לפני זה צדקת אברהם שהיה משמע כי בשביל המעשים בחר באברהם ובזרעו, והיה משמע כאשר אין המעשים בטל הבחירה. ואצל בני נח המעשים גורמים (דרוש נאה לשבת הגדול שנת שמ"ט, נדפס בהגדה של פסח למהר"ל, לונדון תש"ך, עמ' רה).

נשוב למדרש המשווה את פסוקי נח עם פסוקי אברהם. אצל שתי הדמויות מצויים הביטויים "תמים" ו"התהלך", אך העובדה שהתיבה "צדיק" מופיעה לראשונה אצל נח מלמדת שההתגלות של התוכנית האלוהית להופעת הצדיקות והקדושה מתחילה דווקא בנח. אולם בסופו של דבר יתברר כי צדיקות זו של נח שונה מן התוכנית כפי שהיא עתידה להתגשם בהסתוריה דרך אברהם, אבי עם ישראל, אם כי בשלב זה של ההסתוריה נח הוא צדיק דיו כדי לעבור לשלב הבא, בבחינת "ויהי כן" של ששת ימי היצירה.¹¹³

נח ואברהם מייצגים שתי תפישות עולם שונות, המקרינות גם על הבנתם את מושג הזמן. אצל נח – כמו אצל קין, שהוא בבחינת: קְנִייתִי אִישׁ אֶת ה' (ד, א), ואצל עשיו, ה"עשוי"¹¹⁴ – קיים ממד גמור וחתום, הרואה במציאות רק את ההווה עצמו, שלמות בלתי ניתנת לשינוי, שאינה מכירה בבחירה חופשית או בהתהוות אינסופית. נח נגרר בעקבות גורלו הפטאלי, הוא חי את ההווה שלו מתוך כוח ההתמדה בלבד. על כן ממד האלוהות הקיים אצלו הוא אלהים המשתקף בטבע. הממד הטבעי, הקבוע והחתום של המציאות, ובשל כך ההתגלות האלוהית לנח עוסקת כולה בהווה. נח בוחר בסופו של דבר במה שמצריך רק מעט כוח התנגדות מצידו, במה שמבחינתו הוא ה"נוח" ביותר. הוא מציית לקול האלוהי בדרך שהיא למעשה זרימה במסלול שבו ייאלץ להפעיל מעט מאוד כוח התנגדות.

סוד השאיפה ל"נוחיות" טמון בזוהמת הנחש הקדמון, שאותיות שמו מורות על הדרך שבה הוא חודר למציאות העולם: נחש = נח + חש. מחד גיסא מפתה הנחש את האדם לבחור בכל מה שנוח, קל ולא דורש מאמץ, עד לשינה מתמשכת ובחינות שונות של מוות בחיים. מאידך גיסא, הוא מביא את האדם לבחור בכל מה שמביא לתחושות חיצוניות חזקות, להתעוררות החושים, להתרגשות מלאכותית קצרת-טווח בעלת עוצמה רבה, לפעילות חיצונית עקרה, שאין מאחוריה כי אם אשליה של עוצמה וקיוּת, אך בבסיסה שוכנת אלימות הרסנית מעוותת וממיתה.

ולעומתו אברהם אינו מהסס לבחור בדרך הקשה, הארוכה והמפולתת, העוקפת את מעגליות הטבע ביצירת מהות רוחנית אמיתית פנימית חדשה, תוך עבודה עצמית מאומצת, עמידה בניסיונות רבים וקשים, ושינוי פני המציאות הפנימית והחיצונית

113 ראה סוד העברי, ח"א, פרק שני.

114 ראו סוד העברי, ח"א, עמ' 110. ראה נספח ב.

כאחת. זהו תיקון המשיח את זוהמת הנחש.¹¹⁵ אברהם הופך לאבי ההסתוריה החדשה בכך שהוא מתרומם מעל לגורלו הטבעי, מביט אל העתיד, אל סוף התיקון, ומושך את ההתגלות של העתיד אל ההווה. אברהם ניחן באומץ לחיות את חזון ימות משיח במציאות עולמו המתפרק. הוא חי גאולה, הוא פועל גאולה, ובכך הוא מביא גאולה לעולם. לשם כך הוא מתחבר עם שם הוי"ה, אותה מהות בוראת שמעבר למקום ולזמן. לכן גם ההתגלות האלוהית אל אברהם מבטאת את שני ממדי הזמן שבהם מודעותו קיימת: עתיד המשולב בהווה. שני סוגי צדיקות אלה מבוטאים במדרש הבא:

ר' יהודה ור' נחמיה. ר' יהודה אמר, משל לשר שהיו לו שני בנים אחד גדול ואחד קטן. אמר לקטן הלך עמי, ואמר לגדול בא והלך לפני. כך אברהם שהיה כחו יפה התהלך לפני וְהָיָה תָּמִים (יז, א), אבל נח שהיה כחו רע: אֵת הָאֱלֹהִים הִתְהַלֵּךְ נָח (ו, ט). ר' נחמיה אמר, משל לאוהבו של מלך שהיה משתקע בטיט עבה, הציץ המלך וראה אותו, אמר ליה, עד שאתה משתקע בטיט הלך עמי, הדא הוא דכתיב אֵת הָאֱלֹהִים הִתְהַלֵּךְ נָח. ולמה אברהם דומה, לאוהבו של מלך שראה את המלך מהלך במבואות האפלים, הציץ אוהבו והתחיל מאיר עליו דרך החלון. הציץ המלך וראה אותו, אמר לו, עד שאתה מאיר לי דרך חלון בא והאיר לפני. כך אמר הקב"ה לאברהם, עד שתהא מאיר לי מאספוטמיא ומחברותיה בא והאיר לפני בארץ ישראל. הדא הוא דכתיב וַיִּבְרַךְ אֶת יוֹסֵף וַיֹּאמֶר הָאֱלֹהִים אֲשֶׁר הִתְהַלַּכְנוּ אֲבֹתֵינוּ לְפָנָיו וְגו' (מח, טו). רבי יוחנן וריש לקיש. רבי יוחנן אמר, לרועה שהוא עומד ומביט בצאנו, ריש לקיש אמר, לנשיא שהוא מהלך וזקני לפניו, על דעתיה דרבי יוחנן אנו צריכים לכבודו, ועל דעתיה דר' שמעון בן לקיש הוא צריך לכבודנו (רבה [מהד' וילנה] ל, י).

המדרש מבחין בהבדל שבין נח לאברהם: כשהבורא רואה את נח שוקע בטיט הוא מצילו, מכיוון שהוא הבן של המלך, לא בשל היותו צדיק. המדרש מבין את הפסוק וְנָח מְצָא חֵן בְּעֵינֵי ה' (ו, ח) כך: אביו-אלוהיו של נח משגיח עליו באופן אישי, על כן הוא ניצל מהשואה העולמית. פעולתו של נח היא כלפי האלוהים, בין אדם למקום, ואילו יחסים שבין אדם לחברו כמעט אינם מורגשים אצלו. מנגד ניצב אברהם, המאיר את הדרך למלך מלכי המלכים ופועל בחסד גם בין אדם לחברו. התנועה של אברהם היא מעצמו כלפי חוץ, בין אם הגורם החיצוני לו נמצא מעליו, בין אם הוא בן אנוש הנמצא בסביבתו. ומכיוון שנח נותר נעול בתוך עצמו, בינו ובין אלוהיו בלבד, הוא בוחר להיכנס ל"תיבה" הרוחנית להיכנס לתיבה הגשמית.

115 משיח = נחש בגימטריה.

פרק ג: נח - מקטני אמנה היה

וַיבֹּא נֹחַ וּבָנָיו וְאִשְׁתּוֹ וְנִשְׁי בָנָיו אִתּוֹ אֶל הַתֵּבָה מִפְּנֵי מִי הַמַּבּוּל (ז, ט).

רש"י בפירושו לפסוק זה מצטט מדרש אחר המאיר פן נוסף בצדיקותו המצומצמת של נח בהשוואה לאברהם: "אף נח מקטני אמנה היה"¹¹⁶. אילו ניחן נח באמונה גדולה יותר או באהבת אנוש גדולה יותר, היה מאמין שיש בכוח אמונתו ותפילתו לשנות את הגורל, והיה מתפלל ומבקש רחמים על האנושות. ברם, כשהקב"ה מודיע לנח שהוא עומד להשמיד את האנושות כולה ומורה לו לבנות תיבה כדי להינצל, מהנהן נח בראשו, נכנס לתיבה, מגיף את הדלת אחריו וממתין בשלווה למבול. היה עליו לצעוק, להתפלל, לבקש רחמים על האנושות, להתווכח עם הקב"ה, לעשות הכל כדי להצילם. אברהם היה בוודאי מסרב להיכנס לתיבה ודורש מה' להציל את האנושות כשם שנהג כשנודע לו על התוכנית האלוהית להשמיד את סדום ועמורה. אפשר שבסופו של דבר ה' היה משמיד את האנושות, כשם שאכן אירע בסדום ועמורה, אך אין בתוצאה זו כדי לגרוע מהעובדה שנח אפילו לא ניסה לשנות את המציאות. לכן, על הפסוק וַנַּח מִצָּא חֵן בְּעֵינֵי ה', אומר המדרש דבר חמור ביותר: "אבל הקב"ה לא מצא בעיני נח כלום", אפילו לא דמעה.¹¹⁷ נח הוא צדיק המקיים את בחינת "סור

116 השוו בראשית רבה (מהד' וילנא) לב, ו: "אמר רבי יוחנן, נח מחוסר אמנה היה, אלולי שהגיעו המים עד קרסוליו לא נכנס לתיבה".

117 "אמר ר' סימון, ג' מציאות מצא הקב"ה, וּמִצָּאֵת אֶת לִבּוֹ נֶאֱמָן וגו' (נחמיה ט, ח) מִצָּאֵת דָּוִד עֶבְדִּי וגו' (תהלים פט, כא) כְּעֵנְבִים בְּמִדְבַּר מִצָּאֵתִי יִשְׂרָאֵל (הושע ט, י). התיבון חבירא לר' סימון, והכתיב וַנַּח מִצָּא חֵן בְּעֵינֵי ה', אמר להן, הוא מצא, הקב"ה לא מצא" (רבה [מהד' תיאודור אלבק], כט). דברי הרב אשכנזי כאן, "אפילו לא דמעה", הם פרשנות למדרש זה; נח כביכול חיפש ב"עיניו" של ה', ומצא שם 'חן'. מאידך, הקב"ה חיפש בעיניו של נח ולא מצא שם דבר, אפילו לא דמעה של צער על גורלם של בני דורו. גם השל"ה הסביר מדרש זה ברוח דומה: "הוא (=נח) מצא מהקב"ה שהיה מעורר אותו, אבל הקב"ה לא מצא ממנו, כי לא היה לו התעוררות מלמטה למעלה. מה שאין כן באברהם שאמר אשר התהלכתי לפניו, כלומר התעוררתי קודם לר' (פרשת נח, תורה אור [ב]). יושם אל לב, שבניגוד למצופה ממדרש בדרך כלל, המדרש מבין כאן את הפסוק על פי הפשט המילולי השטוח ביותר שלו, ובכך המדרש מייצג רמת פשט בסיסית יותר מהדרך שהקורא מבין את הפסוק בקריאה שוטפת.

מרע", הוא לא מזיק לזולתו ושואף לקיים את דבר ה', אך בהתקרבו השואה העולמית מתעטף נח באצטלת הכבוד של הצדיק, מסתגר בגטו שלו ואינו עושה דבר כדי להעביר את רוע הגזירה: לא מתווכח עם ה', לא מתפלל, אף לא מזיל דמעה. לעומתו, אברהם צועק ומתווכח, מתפלל ומבקש רחמים, עד שהקב"ה חייב להראות לו שלסדום ועמורה אין עוד סיכוי.

עיון נוסף במדרש זה חושף בעומקו רעיון נוסף: בהביטו בראי רואה האדם את עצמו הפוך מימין לשמאל. 'נח' מביט ב"עיניו" של הקב"ה ומשם הוא משתקף וחוזר אליו בהיפוך אותיות: 'ח'. בשל היותו סביל לא מוצא נח ב"עיניו" של הקב"ה דבר יתר על עצמו, בהיפוך. לעומתו, אברהם אינו חדל מן המאמץ להציל את אנשי סדום שבוודאי ראויים לכליה, בכל דרך אפשרית.¹¹⁸

על כן רש"י מציין את ההבדל הקוטבי בין צדיקותו של נח לזו של אברהם. לעומת נח, הצייתן הפסיבי, אברהם פועל כסייר, חיל-חלוץ המפלס דרך להתגלות האל בעולם בצורה פעילה ומתקנת.¹¹⁹ ההשוואה באה לידי ביטוי באופן בולט בשני מצבים שבהם האנושות, או חלקה, נמצאת בסכנת כליה. בעוד אברהם מתערב ומנסה למנוע את האסון של סדום ועמורה באופן פעיל ותקיף, אצל נח לא נזכרת התערבות כזו. רעיון זה מצוי גם בפסוק: אֱלֹהֵי תוֹלְדֹת נֹחַ נֹחַ אִישׁ צַדִּיק תָּמִים הָיָה בְּדַרְתָּיו. מי הן תולדות נח? האם הן בניו? צאצאיו? אֱלֹהֵי תוֹלְדֹת נֹחַ - נח. נח אינו "מוליד" דבר פרט לעצמו. הוא צדיק לעצמו. אנו מתקשים לתאר לעצמנו צדיק גדול כל כך, שבעיניי יבשות צופה בהשמדת האנושות כולה, מבלי להזיל דמעה. התורה אינה מציגה בפנינו את נח כדגם לצדיק משיחי; לשם כך ניאליץ להמתין עד אברהם. הניסיון למצוא צדיק אחד שלם אחר המבול לא מניב פרי. עד המבול כל הדמויות היו גבוהות. הן חיו חיים ארוכים, התנהגותן התאפיינה בגדלות יתירה על זו המוכרת לנו. על כן החיפוש אחר המשיח התמקד באדם אחד שיכיל את כל התכונות הנדרשות לתפקוד מלא של המשיח, וחיפוש זה נכשל.

תהליך תיקון העולם החל בתקופת האבות. המייסד הראשון היה אברהם, אך צדקותו של אברהם לא שלמה. בהמשך, התורה תציג בפנינו צדיק מסוג אחר, שיהווה איזון-מה לאברהם, שכן במידת החסד שלו עלול אברהם להציל את הרשעים לנצח. על כן יש צורך ביצחק בנו, המייצג את מידת הדין, כדי לאזן את מידת החסד המופרזת של אביו, ויש צורך בנכדו יעקב, שיביא את שתי המידות הללו לכלל איחוד. בשלב זה תופיע זהות ישראל, שהיא הזהות של אחדות המידות המושלמת.

118 מדברי הרב אשכנזי במקום אחר נעיר, כי יש דרך שלישית, זו של משה, המגיע עד כדי נכונות להקרבת עצמו למען ישראל.

119 ראו בבלי חגיגה ג ע"א: "מַה יָפֹוּ פְּעָמֶיךָ בְּנַעֲלִים בְּתַנְדִּיב (שיר השירים ז, ב) - בתו של אברהם אבינו שנקרא נדיב, שנאמר נְדִיבֵי עַמִּים נֶאֱסָפוּ עִם אֱלֹהֵי אַבְרָהָם (תהלים מז, י)", אברהם מוצג כאן כמתנדב ביחס לאומות העולם.

דיוק בפסוק מעלה שנח מתואר צדיק אצל הקב"ה: אֶת הָאֱלֹהִים הִתְהַלֵּךְ נַח, אך לא אצל האדם. מזווית הראייה של מידת הדין נח הוא צדיק, כי הוא משתדל למלא בדיוק את דרישות החוק, אך השוואה לשאר בני האדם מעלה כי הוא דומה להם מאוד. ההבדל בין נח לאברהם מתמקד אפוא בנכונות וביכולת להשתמש במידת החסד והרחמים, זו שלפנים משורת הדין, כדי לנסות להציל גם את אלו שאינם זכאים לכך על פי מידת הדין הרשמית, כפי שיתאמץ אברהם לעשות כלפי אנשי סדום הרשעים. באשר לנח, התורה מתארת לנו שלושה שלבים בתהליך בחירתו:

השלב הראשון: וְנַח מְצָא חֵן בְּעֵינֵי ה' - ללא סיבה, בחינם. אין בפסוק זה שום מעשה המיוחס לנח, שבזכותו ניתן היה להצילו. עם זאת, התורה אומרת לנו בפירוש שהוא לבדו נבחר, ופרט לו לא ניצל איש.

השלב השני: נַח אִישׁ צָדִיק תָּמִים הָיָה בְּדַרְתָּיו אֶת הָאֱלֹהִים הִתְהַלֵּךְ נַח. נח היה תמים בדורותיו. הוא נולד מהול,¹²⁰ ולכן במהותו הוא מסוגל לרוחניות ומוסריות. הוא עושה את הישר בעיני ה', מציית לכל הוראותיו, מאמין בטוב ושומע בקול ה'. זוהי כבר דרגה של צדיקות.

השלב השלישי: כִּי אֶתְךָ רָאִיתִי צָדִיק לְפָנַי בְּדוֹר הַזֶּה - מבחינת בני דורו של נח, לא הייתה הצדקה לכך שדווקא הוא יבחר וינצל. בדיעבד, המכיר את המשך הסיפור יודע שנח ניצל בזכות העובדה שהיה חוליה בשרשרת שהעבירה מדור לדור את גרעין הזרע שהביא את אברהם לעולם.

הקורא התמים לא היה מופתע אם גורלו של נח היה דומה לזה של כל אחד מהצדיקים של דורו שנעלמו בהסתוריה, אך הוא ניצל מכיוון שנשא בתוכו את ניצני אברהם. כאן מבחינה התורה בין שני ממדים של זכות: זכות ברמת הישות וזכות ברמת המעשים. נח ניצל בזכות זרעו. הוא צדיק ברמת הישות שכן הוא השתלשל משת, המחנך והמנחם, אולם "מעשיו אינם רצויים".¹²¹ אברהם, לעומתו, פועל הן ברמת הישות - שהרי אף הוא נצר לאותה השושלת - והן ברמת המעשים, כפי שיתברר הדבר במקומו. מאחר שבשלב זה האנושות הגיעה למבוי סתום בהתהוותה - וכפי שלמדנו, זהות שנתמצתה כבר שואפת למוות, יש בה טומאה - רק נח מקיים עדיין מידה כלשהי של התהוות, של התפתחות הפרי. על כן למרות מראהו החיצוני, המזכיר רבבות אנשים אחרים, הוא היחיד שניצל. ברם, באירוע זה מסתתרת תמיהה גדולה יותר: על פי הגמרא,¹²² כאשר עיר, ארץ או חברה נידונים לכליה, הצדיקים נלקחים תחילה, כפי שהתברר הדבר למעלה, במותו של מתושלח. מכאן עולה, שנח הצדיק היה לכאורה הראשון ברשימת הנידונים למוות; ואם חלילה אין הוא צדיק, מדוע ניצל?

120 אבות דרבי נתן, נוסחה א, פרק ב.

121 על פי ריה"ל, כוזרי, א, א.

122 "אר"ש בר נחמני א"ר יונתן, אין פורענות באה לעולם אלא בזמן שהרשעים בעולם, ואינה מתחלת אלא מן הצדיקים תחלה" (בבלי בבא קמא ס ע"א).

ניתן להצביע כאן על תופעה נוספת המתגלה כאשר נוצר פער מהותי בין הצדיק לדורו, ונדגים זאת בסיפור אברהם וסדום. כל זמן שאברהם לא נימול, המתינה מידת הדין ונתנה לאנשי סדום ארכה, אף על פי שדינה של סדום כבר נחרץ. כאשר מל אברהם את עצמו, עבר לשלב רוחני גבוה יותר, ומייד נגזרה על סדום השמדה. היינו: בו ברגע שמתגלה צדיק שבפיו נתונה בשורת העתיד, האנושות שנשארת ברמה נמוכה יותר נידונה לכליה. כאשר עלה אברהם לדרגת רוחניות גבוהה יותר, הוא פסל בכך את כל האחרים שנותרו במקומם ולא עלו אתו.¹²³

דוגמה נוספת לתופעה מקראית זו היא סיפור קורח ועדתו. בתחילת המרד הם אומרים: רב לכם כי כל העדה כלם קדושים ובתוכם ה' ומדוע תתנשאו על קהל ה' (במדבר טז, ג). תגובת ה' מיידית: האדמה פוערת את פיה ובלעת אותם, ואש מאת ה' שורפת את מקריבי הקטורת (שם, פס' כח-לה). עונשם של קורח ועדתו היה חמור במיוחד גם בהיקפו וגם בדרך הניסית שבה קרה. אך תגובת העם על המעשה הזה מפתיעה את הקורא; העם פונה למשה בטרונים: אַתֶּם הִמַּתֶּם אֶת עַם ה' (במדבר יז, ו). נראים הדברים כאילו שכח העם את הפורענות שנחתה על ראשו ביום הקודם. והלוא עיניהם מעידות שמידת הדין עצמה חרצה את דין קורח ועדתו ובכך הוכיחה את צדקתו של משה. מדוע, אם כן, מאשים העם את משה בכך שהוא חפץ במותו של העם כולו? הרעיון שהזכרנו כאן יכול לפרק את הקושי. העם חש שסאת חטאיו מלאה, בהשוואה למשה שצדקתו יצאה זה עתה לאור עולם. נוכחות הצדיק החדש, האמיתי, מביאה באופן אוטומטי לפסילת האחרים.

ברעיון זה טמון ההסבר לשאלה מדוע הצדיק הנערץ על האנושות, הוא גם שנוא עליה. לא פעם חשים האנשים אינטואיטיבית שהצדיק, בעצם מציאותו ומהותו, מייצג עבורם סכנת פסילה. בהשוואה אליו הם רשעים, על כן הם יעדיפו שקיומו יחדל. כך חש קין כאשר מנחתו של הבל התקבלה, ואפשר שיש בכך גם גרעין של הסבר לאנטישמיות ההסתורית: כאשר עם ישראל מייצג במציאות ההסתורית אמת-מידה מוסרית גבוהה יותר, האנושות שאינה עומדת במבחן הזה חשה בסכנה. אפשר שהצדיק מודע לתחושות אלה, אך אין לאל ידו להושיע ברב או במעט ולשנות את דרכו.

נח עצמו לא היה צדיק מסוג זה. למרות מצבה הקשה של האנושות, הוא לא העז להתקומם נגד מידת הדין ולהמרות את פי ה'. הוא היה "דתי" יתר על המידה... ואילו אברהם ומשה הם צדיקים מסוג אחר. ט"ז דורות מאוחר יותר יחזור משה על מה שעשה זקנו אברהם: כשהעם יחטא בעגל הוא יתווכח עם ה' ויעמיד בפניו תנאי: וְעַתָּה אִם תִּשָּׂא חַטָּאתֶם, וְאִם אֵין - מִחֲנִי נָא מִסַּפְרֶךָ אֲשֶׁר כָּתַבְתָּ (שמות לב, לב), היינו: אל תצילני, השווה את גורלי לגורל עמך. התורה מספרת לנו שה' "נכנע" ואכן נענה לבקשתו.

123 עניין זה יידון אי"ה בהרחבה בסוד העברי, חלק ג.

פרק ד: נח והמבול

וַיְהִי לְשִׁבְעַת הַיָּמִים וַיְמִי הַמַּבּוּל הָיוּ עַל הָאָרֶץ: בַּשָּׁנָה שֶׁשׁ מֵאוֹת שָׁנָה לַחַיִּי נֹחַ בַּחֹדֶשׁ הַשְּׁנִי בַּשָּׁבָעָה עֶשְׂרֵי יוֹם לַחֹדֶשׁ בַּיּוֹם הַזֶּה נִבְקְעוּ כָּל מַעֲיֵנֵת תְּהוֹם רַבָּה וְאַרְבַּת הַשָּׁמַיִם נִפְתְּחוּ: וַיְהִי הַגֶּשֶׁם עַל הָאָרֶץ אַרְבָּעִים יוֹם וְאַרְבָּעִים לַיְלָה: בַּעֲצֹם הַיּוֹם הַזֶּה בָּא נֹחַ וְשֵׁם וְחָם וְיָפֶת בְּנֵי נֹחַ וְאַשְׁתֵּי נֹחַ וְשָׁלֹשֶׁת נָשִׁי בָנָיו אֵתֶם אֵל הַתְּבָה: הִמָּה וְכָל הַחַיָּה לְמִינָהּ וְכָל הַבְּהֵמָה לְמִינָהּ וְכָל הָרֶמֶשׂ הָרֹמֵשׂ עַל הָאָרֶץ לְמִינָהּ וְכָל הָעוֹף לְמִינָהּ כָּל צֹפּוֹר כָּל כָּנָף (ז, י-יד).

כל הסיפור המקראי – החל מאדם הראשון ופרשת קין והבל ועד נח והמבול – מלמד על אריכות האפיים של הבורא. דור אחר דור ממתין הבורא בסבלנות אין קץ לאנושות שתתעשת ותתעלה לדרגה מוסרית גבוהה יותר, שתגלה רצון כן לאחדות, אולם עשרה דורות לאחר בריאת האדם מסתמן כי כשלון האנושות הוא עצום כל כך, עד ששומה על הבורא לנכש את העשבים השוטים ולשוב לנקודת ההתחלה. המבול בא.

כיום, לאחר למעלה מארבעת אלפים שנה, אנו מתקשים להפנים את ממדי האסון שחוותה האנושות באותה התקופה, מפאת מרחק הזמן והתפיסה. המבול היה שואה ומחיייה מאסיבית ומוחלטת של האנושות. הצורה שלבשה הזהות האנושית עד לאותו השלב כשלה, מכיוון שהיטשטשו בה כל הגבולות והגדרים החברתיים והמוסריים, הן בין אדם לחברו והן בין מין למינו. בפירושו לפסוק: בַּיּוֹם הַזֶּה נִבְקְעוּ כָּל מַעֲיֵנֵת תְּהוֹם רַבָּה (י, יא) מעיר רש"י: "מידה כנגד מידה. הם חטאו ברבבה רעת האדם (ו, ה) ולקו בתהום רבבה". הבורא מגיב על פריצת כל גבולות המוסר, הצניעות והרחמים של בני האדם ב"מידה כנגד מידה". הוא מוחה את האנושות במים, המטשטשים את כל גדרי הקיים ומחברים שמים וארץ, רוחניות וגשמיות, במערבולת של תוהו חסר גבולות, המטהר ומשווה את כל החי על פני האדמה.

יתר על כן: מי המבול הגיעו משני מקורות. המטר שירד מלמעלה היה מים קרים כשגל, ואילו המים שעלו מהתהום היו רותחים ולוהטים. בעוד החושך מכסה את כל

פני הארץ, היו מי התהום גוברים ועולים למעלה ושורפים את כל אשר פגשו, ומי הגשמים שוטפים ומקפאים והורגים את כל אשר לא מצא לו מסתור מהם. כך נידונה האנושות במים ובאש. מים הם כנגד מידת החסד ואש היא כנגד מידת הדין. כל אדם החוטא בהפרזה בשימוש במידה אחת משתי המידות הבסיסיות הללו, לוקה באותה מידה. פריצה זו של כל המערכות והגבולות בעת המבול שיקפה באופן ישיר את הרוע ואת האכזריות של בני האדם על הארץ, מפני שחטאו בהסגת גבול חבריהם באמצעות החמס והגזל. כך מתו וכל גופם נימח ונעשה מים. אף נח הזהירם שפורענות של אש ומים עלולה להגיע עדיהם:

מאי דכתיב לפיד בוז לעשתות שאנן נכון למועדי רגל (איוב יב, ה), מלמד שהיה נח הצדיק מוכיח אותם, ואמר להם דברים שהם קשים כלפידים והיו מבזין אותן. אמרו לו, זקן, תיבה זו למה, אמר להם, הקדוש ברוך הוא מביא עליכם את המבול. אמרו, מבול של מה, אם מבול של אש, יש לנו דבר אחר ועליתה שמה; ואם של מים הוא מביא, אם מן הארץ הוא מביא, יש לנו עששיות של ברזל שאנו מחפין בהם את הארץ, ואם מן השמים הוא מביא, יש לנו דבר ועקב שמו, ואמרי לה עקש שמו. אמר להם, הוא מביא מבין עקבי רגליכם, שנאמר נכון למועדי רגל (בבלי סנהדרין קח ע"ב).

אך בני דורו של נח לגלו עליו. האזהרה שמזהיר נח את דורו מלמדת על העתיד הטומן בחובו איום: מידת הדין ומידת החסד עלולים לפגוע בדור המבול. ברם, גם האזהרה לא היה בכוחה להשפיע. את המצב הזה מתארת לנו התורה כך:

ותשחת הארץ לפני האלהים ותמלא הארץ חמס: וירא אלהים את הארץ והנה נשחתה כי השחית כל בשר את דרכו על הארץ: ויאמר אלהים לנח קח כל בשר בא לפני כי מלאה הארץ חמס מפניהם והנני משחיתם את הארץ (ו, יא-יג).

רש"י על אתר מסביר:

ותשחת הארץ - לשון ערוה ועבודה זרה (על פי בבלי סנהדרין נו ע"א), כמו פן תשחתון (דברים ד, טז); כי השחית כל בשר. ותמלא הארץ חמס - גזל. כי השחית כל בשר - אפילו בהמה וחיה ועופות נזקקין לשאינן מינן (על פי בבלי סנהדרין קח ע"א). קח כל בשר - כל מקום שאתה מוצא זנות אנדרולומוסיה באה לעולם, והורגת טובים ורעים. כי מלאה הארץ חמס - לא נחתם גזר דינם אלא על הגזל. את הארץ - כמו 'מן הארץ', ודומה לו: כצאתי את העיר (שמות ט, כט) - כמו 'מן העיר', חלה את רגליו (מל"א טו, כג), כמו 'מן רגליו'. דבר אחר, את הארץ - עם הארץ, כתרגומו, שאף שלשה טפחים של עומק המחרישה נימוחו ונטשטשו (על פי בראשית רבה לא, ז).

וַאֲנִי הִנְנִי מֵבִיא אֶת הַמְּבֹל מִיַּם עַל הָאָרֶץ לְשַׁחַת כָּל בָּשָׂר אֲשֶׁר בּוֹ רוּחַ חַיִּים מִתַּחַת הַשָּׁמַיִם כֹּל אֲשֶׁר בָּאָרֶץ יִגָּע (ו, יז).

רש"י מסביר מדוע נענשו במבול: "מבול – שבילה את הכל, שבלבל את הכל, שהוביל את הכל מן הגבוה לנמוך. וזה לשון אונקלוס שתרגמו 'טופנא', שהציף את הכל והביאם לבלבל שהיא עמוקה. ולכך נקראת שנער, שכל מתי מבול ננערו שם" (על פי בבלי שבת קיג ע"ב).

מאחר והאדם ערבב את כל חלקי המציאות הגשמית שמסביבו, התמרד נגד ההירארכיה האלוהית שטבע הבורא בבריאה והשווה גבוה לנמוך, זכר לנקבה, מדבר לחי ולעוף ודגה, נענש במי המבול המוחקים ומערבבים כל צביון ייחודי, והופכים את הכל לעיסה הבולעת ומטשטשת כל זהות וייחודיות. המדרש מתאר את העונש, מידה כנגד מידה:

וַאֲנִי הִנְנִי מֵבִיא אֶת הַמְּבֹל מִיַּם - בלי עיכוב: המבול מיס. מיס - היה כיון שיורדין לארץ נעשין מבול שהיו מבלין הכל: לְשַׁחַת כָּל בָּשָׂר - יען כי השחית כל בשר, מדה כנגד מדה: כֹּל אֲשֶׁר בָּאָרֶץ יִגָּע - מלמד שלא נגזרה גזרה על הדגים (לקח טוב [פסיקתא זוטרתא] לבראשית ו, יז).

כדי להדגיש את החשיבות שרואה התורה בשמירת הסדר הקוסמי יש לראות שבתיאור החיות שבאו לתיבה נשמרת ההפרדה הבין מינית ובין גזעית בין כל חלקי המציאות: בַּעֲצֵם הַיּוֹם הַזֶּה בָּא נֹחַ וְשֵׁם וְחָם וְיָפֶת בְּנֵי נֹחַ וְאִשְׁתּוֹ נָח וּשְׁלֵשֶׁת נָשִׁים בְּנֵי אָתָם אֵל הַתֵּבָה (ז, יג).

הַמָּה וְכָל הַחַיָּה לְמִינָהּ וְכָל הַבְּהֵמָה לְמִינָהּ וְכָל הָרֶמֶשׂ הָרֶמֶשׂ עַל הָאָרֶץ לְמִינָהּ וְכָל הָעוֹף לְמִינָהּ כֹּל צְפוּר כָּל כָּנָף: וַיִּבְאוּ אֵל נֹחַ אֵל הַתֵּבָה שְׁנַיִם שָׁנִים מִכָּל הַבָּשָׂר אֲשֶׁר בּוֹ רוּחַ חַיִּים: וְהַבְּאִים זָכָר וְנִקְבָּה מִכָּל בָּשָׂר בָּאוּ בְּאִשְׁרֵי צְנֹה אֹתוֹ אֱלֹהִים וַיִּסְגֶּר ה' בַּעֲדוֹ (שם, פסוקים יז-יט).

וכדברי רמב"ן (לפסוק יט): "כי הבאים אל תוך התיבה היו זכר ונקבה, שהכניסם נח בתוכה כן" ורש"י (לבראשית ו, כ): "מִהָעוֹף לְמִינָהּ - אותן שנדבקו במיניהן ולא השחיתו דרכם, ומאיליהן באו, וכל שהתיבה קולטתו הכניס בה" (על פי בבלי סנהדרין קח ע"ב). לתיבה נכנסו רק אותם מינים שהקפידו על הפרדה בין זכר ונקבה ובין מין למין, כפי שבראם הבורא. ומי שהגיע לתיבה היו בעל ואישה שידע כל אחד את מקומו של האחר, ומתוך שהפרידו היו שלמים וטהורים:

טְהוּרִין אַבְל לֹא טְמֵאִין. וּמִי הוּוּ טְמֵאִין וְטְהוּרִין בַּהֵיחָדָשׁ שַׁעְתָּא, א"ר שְׁמוּאֵל בַּר נַחֲמָנִי א"ר יוֹנָתָן, מֵאוֹתָן שְׁלֹא נַעֲבַדָּה בְּהֵן עֵבִירָה. מֵנָּא הוּוּ יַדְעִי, כְּדַרְבַּ חֲסֵדָא, דְּאִמַר רַב חֲסֵדָא, הָעֵבִירִין לִפְנֵי הַתֵּיבָה, כֹּל שֶׁהַתֵּיבָה קוֹלְטַת בִּידוּעַ שֶׁהוּא טְהוּר, אֵין הַתֵּיבָה קוֹלְטַת בִּידוּעַ שֶׁהֵן טְמֵאִין. רַבִּי אַבְהוּ אִמַר, אִמַר

קרא: וְהָבֵאִים זָכָר וּנְקֵבָה (ז, טו), הבאין מאליהן. אמר מר: והכל קרבו עולות (בבלי זבחים קטז ע"א).

כך קלטה התיבה את הטהרה של דור המבול. עם זאת, "דור המבול עברו על הכל ולא נחתם עליהם גזר דינם עד שפשטו ידיהם בגזל" (בבלי סנהדרין קח ע"א). אף על פי שבני האדם רצחו, נאפו, ונכשלו בפשעים הגרועים ביותר, החטא שבגיננו נענשה האנושות בסופו של דבר היה הגזל. הגזל גרוע כמעט יותר מכל דבר אחר, אולי חוץ מרצח, שהוא קטגוריה בפני עצמה.

נראה שכך יש להסביר את חומרת חטא הגזל והחמס: מזונותיו של האדם נקבעים בראש השנה, לכל השנה כולה.¹²⁵ לאדם מסוים הוקצב סכום כספי מסוים, אך אז בא אדם וגזל ממנו את כספו, את רכושו או את זמנו. בכך הוא ערער את כל הסדר הקוסמי, שכן עכשיו צריך הקב"ה לשנות את כל סדרי בראשית כדי להשיב לגזל את הסכום שהובטח לו מלכתחילה. 'גזל' היא מילה כללית לכל סוגי הגניבה והחמס, וכך אדם המוליך את רעהו שולל בדבריו, גוזל בכך את אמונו, ועובר על איסור גניבת דעת. קיימים סוגים שונים של גזל, חומרי או רוחני, ועליהם - יותר מכל דבר אחר - נגזר דין האנושות. גם כאן מדובר בעירוב תחומים, שכן גזל מסמל לקיחה בכוח של דבר-מה שמלכתחילה לא היה שייך לגזלן. אדם המוליך את רעהו שולל בדבריו גרוע כמו זה הגוזל את אמונו חברו ומרמהו מאחורי גבו; ואילו זה העובר על גזל שינה או על איסור גניבת דעת עובר על מה שהתורה מסווגת כעבירה חמורה אפילו יותר מהגזל את רכוש חברו, מכיוון שבעוד רכוש ניתן להשיב, הרי זמן גזול או מחשבה גזולה אינם ניתנים להשבה. גם כאן מדובר בעירוב תחומים, שכן גזל מסמל לקיחה בכוח של דבר-מה שמלכתחילה לא היה שייך לגזלן. זו הסיבה שעל הגזל - יותר מכל דבר אחר - נגזר דין האנושות.

לפי התורה, הקשר בין הבורא לעולם ולזמן הוא קשר נעלם וסמוי, ובכל פעם שהבורא נאלץ להתערב באופן ישיר בהנהגת העולם, השלכות התערבות זו חמורות מאד. תיאורי האירועים המקראיים של התערבות הבורא בעולם מלווים תמיד ב"מיני אפוקליפסות", שכן כנגד הנוכחות האלוהית הגלויה האדם נמחץ ומתבטל. על מנת שהאדם יתקיים ותתאפשר לו בחירה חופשית אמיתית, האל מסתתר מאחורי חזות הטבע, מחביא את עוצמת נוכחותו ועוצר את עצמו ממעורבות ישירה בנעשה. דימוי זה איננו אסתטי גרידא; לפנינו תופעה עמוקה וגורלית, ולא בכדי בסוף היום השישי ליצירה הישות הנבראת מופיעה בעולם במצב של תוהו. הרעיון המזדקר לנגד עינינו מעורר תהייה: בְּרֵאשִׁית בְּרָא אֱלֹהִים אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ, וְהָאָרֶץ הִיְתְּהָ תֵהוֹ וְבָהוּ וַחֲשֹׁךְ עַל פְּנֵי תְהוֹם. הכיצד אפשר שבורא כל יכול, אינסופי ונצחי, יברא בריאה

125 "תני, מראש השנה נקצצין מזונותיו של אדם, חוץ ממה שמוציא בשבתות וימים טובים וראשי חודשים, ומה שהתינוקות מוליכים לבית רבן" (ויקרא רבה ל, א).

שראשיתה תוהו? מצב של תוהו כשלב הראשון בבריאה מחייב תכלית החבויה מאחוריו, ובו בזמן התורה מרגיעה את הקורא: אמת נכון הדבר שהמצב הראשוני של הבריאה הוא תוהו, אולם אֵל דאגה; הבורא הוא שיזם זאת במו ידיו. אלמלי היו אלה פני הדברים, היינו נמצאים בעיצומה של המודעות הטראגית, בעולם ללא תכלית שלנצח לא יתגבר על חטאו הקדמון המתבטא במציאות התוהו בתוכו, כפי שתפסו זאת היוונים ומאוחר יותר הנוצרים.

פרק ה: שביתת הבורא - בסיס לבחירה ושינוי

התורה רואה צורך להרגיע את הקורא. החוויה הדתית היא תמיד חוויה של ילדות. המצב הראשוני של הבריאה הוא אכן "תוהו", והצפייה הראשונה בו היא אמפירית וכאוטית. על מנת לחשוף את הסדר והתכלית בעולם יש צורך במאמץ מודע של ארגון החומר בידי הרוח האנושית. בשל כך כאשר נברא האדם מסתתר הבורא מאחורי השֶׁבֶת שברא. הבורא נחבא שם כדי לאפשר חופש אמיתי לבחירה המוסרית של האדם.

לכך מתכוונת התורה כאשר היא מתארת שהבורא שֶׁבֶת מִכֹּל מְלֵאכְתּוֹ אֲשֶׁר בָּרָא אֱלֹהִים לַעֲשׂוֹת (ב, ג). כל עוד לא נברא האדם, פעל הבורא באופן חופשי בתהליך מתן הצורה של החומר. ואף על פי שבמהלך ששת ימי היצירה קיימת התנגדות כלשהי של ה"חומר ההיולי הקדום" ששרד מהתוהו המקורי - התנגדות שכבר מורה על מידת חופש מסוימת שהבורא נתן לבריאתו - מעצב הבורא את העולם על כל חוקיו הטבעיים, הפיסיקליים והביולוגיים על פי תוכניתו, עד שהוא הופך למקום הולם למגורי האדם. בערב היום השישי, מזמין הבורא את נזר הבריאה, האדם, להיכנס לבית שהכין לו, והוא עצמו נכנס לשֶׁבֶת שלו, על מנת שההסתוריה של האדם תוכל להתחיל. השֶׁבֶת של הבורא מאפשרת את חופש הבחירה של האדם, ומאותו הרגע נמנע הבורא מלהתערב ישירות במהלך קורות העולם. במובן הזה כל יס הוא מעין חילול שבת של הבורא.

רק במצב של פיקוח נפש, כשקיימת סכנת הכחדה לבריאה בכללותה ולתוכנית האלוהית עצמה, יחלל הבורא את השֶׁבֶת שלו ויתערב במציאות הטבעית של העולם. עם זאת, כדי שמצב כזה יתממש, הסכנה חייבת להיות כל כך קיצונית עד כדי הטלת ספק בכל משמעות היקום והקיום, בדומה לאם המחללת את השבת כדי להכין תרופות הנחוצות לילדה הנמצא בסכנת חיים.

האדם הוא היצור היחיד שניחן בחופש בחירה מוסרי, נברא בתוך הזמן, שהוא הממד שבו האנושות מתקיימת לכל אורך ההסתוריה, על מנת לתקן את קלקולי הבריאה. מתוך האהבה המתחדשת עם כל לידה והניתנת לאנושות כולה, נתן הבורא

אמון באדם, ובטחון נאמנותו של הבורא לאדם באמצעות חוקי הטבע הוא המאפשר את אמונת האדם בו. כל שבוע חדש המתחיל לאחר השבת, מבטא הן את כשלון האדם במרחבי הזמן והן את אמונת הבורא המתחדשת בו, והמאפשרת נסיון תיקון נוסף בשבוע הבא אחרי. בהסתוריה האנושית היו מצבים שבהם האנושות יכלה להשלים את התוכנית האלוהית ולהגיע למנוחת הנפש של ההסתוריה שלה עצמה. שוב ושוב נכשלה אפשרות הסתורית זו.

דוגמה לכך היא עם ישראל לאחר יציאת מצרים. המשכן – מקום המפגש שבין הבורא לאדם – הוקם, והעם כולו המתין למפגש המיוחל. והנה, למרבה ההפתעה והאכזבה, הדבר נכשל. וַיְהִי בַיּוֹם הַשְּׁמִינִי (ויקרא ט, א), ההצלחה כה קרובה, ואז: וַיְהִי תחת זאת אירע אסון. המדרש מלמדנו שאירוע זה היה צריך לסמן את סוף העולם הזה, כשהעולם כולו הכין את עצמו לקראת כניסתו לימות משיח. החולים נרפאו, התווה הסתיים, האבסורד נעלם, הכל היה משיחי. והנה במחי יד הכל התמוטט. כל זאת מכיוון שבני אהרן כשלו ולא קיימו את דבר ה' לפרטיו.

גם את סיפור המבול יש להבין בצורה דומה: נח עצמו יכול היה להיות הגואל, האנושות ההיולית של דורו הייתה יכולה להיות האנושות המשיחית ולקבל את התורה, וה"עולם הזה" יכול היה להפוך מייד ל"עולם הבא". ואז באו ההפתעה והאכזבה: וַתִּשְׁחַת הָאָרֶץ לְפָנֵי הָאֱלֹהִים וַתִּמְלֵא הָאָרֶץ חָמָס (ו, יא), ומסביר רש"י בעקבות התלמוד (בבלי סנהדרין קח ע"א): "לא נחתם גזר דינם אלא על הגול". כשהבורא רואה שהאנושות עומדת בפני התאבדות מסיבית, הוא מחליט להתערב בעצמו באמצעות הטבע, להשמיד את רובה ולהותיר משפחה אחת שממנה תצא ושושלת חדשה שתעביר את העולם לשלב ההסתורי הבא. לשם כך נח בונה תיבה, שהיא בית ה' בעולם העתיד להיעלם:

וַיֹּלֶד נֹחַ שְׁלֹשָׁה בָנִים אֶת שֵׁם אֶת חָם וְאֶת יָפֶת (ו, י), כתיב שתולים בבית ה' בַּחֲצֹרֹת אֱלֹהֵינוּ יִפְרִיחוּ (תהלים צב, יד). שתולים בבית ה' זה נח ששתלו הקב"ה בתיבה, בַּחֲצֹרֹת אֱלֹהֵינוּ יִפְרִיחוּ - וַיֹּלֶד נֹחַ [---] אֶת שֵׁם אֶת חָם וְאֶת יָפֶת. עוד ינובון בשיקב זה נח, דְּשָׁנִים וְרַעֲנָנִים יִהְיוּ - וַיֹּלֶד נֹחַ שְׁלֹשָׁה בָנִים (רבה [מהדורת וילנה] כו, ב).

לא בכדי מגדיר המדרש את התיבה כבית ה'. בייחודה של התיבה נדון בהמשך דברינו, כאן נציין כי בתיבה התרכזו רק הראויים מכל בעלי החיים ומבני האדם, שייאלצו לעבור תהליך של שינוי. עליהם תוטל המשימה ללמוד את הלקח וליישמו, לבל יעלה ההכרח לבחור שוב בדרך של השמדה. הבורא מתערב במהלך ההסתוריה – הנתונה לכאורה להנהגתו הבלעדית של האדם – כאשר הוא מבין שהאדם נכנס לתוך סחרור שאינו יכול להשתחרר ממנו. זהו עיקרון הקיים מראשית הבריאה. דוגמה נוספת הממחישה את מימושו של עיקרון זה, היא האירוע של בריאת האישה, כפי שהוא מתואר בבראשית פרק ב':

וַיֵּצֵר ה' אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם עֹפֶר מִן הָאָדָמָה וַיִּפֹּחַ בָּאָפִיו נְשִׁמַת חַיִּים וַיְהִי הָאָדָם לְנֶפֶשׁ חַיָּה: [---] וַיִּקַּח ה' אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם וַיַּנְחֵהוּ בְּגֵן עֵדֶן לְעַבְדָּהּ וּלְשִׁמְרָהּ: וַיֵּצֵר ה' אֱלֹהִים עַל הָאָדָם לֵאמֹר מְכַל עֵץ הַגֵּן אֲכַל תֹּאכַל: וּמֵעֵץ הַדְּעֵת טוֹב וְרַע לֹא תֹאכַל מִמֶּנּוּ כִּי בְיוֹם אֲכַלְךָ מִמֶּנּוּ מוֹת תָּמוּת (בראשית ב, ז; טו-יז).

המשימה המוטלת על האדם בגן עדן היא לעבדו ולשמרו, אך במקביל מחוקק הבורא עבורו תקנות המנחות אותו כיצד עליו להתנהג בגן עדן,¹²⁶ מהן מצוות עשה ומהן מצוות לא תעשה. קריאה שטוחה של הסיפור המקראי איננה מלמדת אותנו מה היה משך הזמן שבו היה האדם נתון לבדו בגן עדן, אך רוח הדברים משקפת את בדידותו של האדם, כאן מתערב הבורא. כאב לבנו הבודד הוא בוחן ובודק ללא הפוגה את מצבו הפיסי והנפשי של בנו. והפסוקים הבאים ממחישים את תגובתו של הבורא למצבו של האדם:

וַיֹּאמֶר ה' אֱלֹהִים לֹא טוֹב הָיִיתָ הָאָדָם לְבַדּוֹ אֶעֱשֶׂה לוֹ עֹזֵר כְּנֶגְדּוֹ: וַיֵּצֵר ה' אֱלֹהִים מִן הָאָדָמָה כָּל חַיַּת הַשָּׂדֶה וְאֵת כָּל עוֹף הַשָּׁמַיִם וַיָּבֵא אֶל הָאָדָם לְרִאיוֹת מֶה יִקְרָא לוֹ וְכָל אֲשֶׁר יִקְרָא לוֹ הָאָדָם נָפֶשׁ חַיָּה הוּא שְׁמוֹ (בראשית ב, יח-יט).

הבורא רואה את האדם בבדידותו לא רק כראות אב את מצוקת בנו, אלא גם על רקע היותו של הבורא עצמו אחד. והנה בשלב זה של הסיפור מטיל הבורא על האדם את האחריות לקרוא בשמות לבעלי החיים. הענקת שם הוא מצב של הגדרת מציאות, אשר בה האדם שולט בעצם הניצב מולו, כמעט יש לומר שהוא בורא אותו.

וַיִּקְרָא הָאָדָם שְׁמוֹת לְכָל הַבְּהֵמָה וּלְעוֹף הַשָּׁמַיִם וּלְכָל חַיַּת הַשָּׂדֶה וּלְאָדָם לֹא מֵצָא עֹזֵר כְּנֶגְדּוֹ (ב, כ).

דרך קריאת השמות, האדם יגלה את העזר כנגדו שלו, ובכך יינתן לו כוח הדומה במקצת לכוחו של הבורא עצמו. האדם בוחר את ההשלמה של עצמו באחריות אישית מלאה שלו על תהליך הבחירה. פשוטו של מקרא אינו מלמד את הקורא מהי מהותו של העזר כנגדו. את זה שומה על האדם לגלות, ובכך להתחבר לאידך גיסא שלו ולצאת מבדידותו. מכאן שמטרת הנישואין איננה הבאת ילדים לעולם גרידא, שהרי על כך מצווים גם בעלי החיים, ובנקודה זו אין שוני מהותי בין האדם לבעלי החיים. מטרת הנישואין היא ראש וראשון להוציא את האדם מבדידותו. וכך מחפש האדם את העזר כנגדו: וַיִּקְרָא הָאָדָם שְׁמוֹת לְכָל הַבְּהֵמָה וּלְעוֹף הַשָּׁמַיִם וּלְכָל חַיַּת הַשָּׂדֶה וּלְאָדָם לֹא מֵצָא עֹזֵר כְּנֶגְדּוֹ (ב, כ).

126 שש מתוך שבע מצוות בני נח נקבעו בגן עדן.

בסיפור המבול הכניס האדם את עצמו למצב שבו לא ראה עוד את הבעיה המוסרית שיצר בעולם בגזל ובחמס מעשה ידיו, והבורא התערב והביא את המבול. גם בנידון דידן עיקרון זה פועל באופן דומה. האדם קורא בשמות לבעלי החיים, ובמהלכה של פעולה זו הוא מאבד את מטרת הקריאה בשמות. הוא מסיר מעל כתפיו את האחריות שהוטלה עליו במעשה קריאת השמות. אפשר שדעתו הסתחררה מהכוח שניתן בידו לקבוע את מהותם של בעלי החיים באמצעות מתן השמות, ומכאן קצרה הייתה הדרך עד כדי שכחה גמורה של מטרת הקריאה בשמות. על כן מתערב הבורא במעשי האדם ועוצר אותו מלהמשיך בפעולתו:

וַיִּפֶּל ה' אֱלֹהִים תְּרַדְמָה עַל הָאָדָם וַיִּשְׁן וַיִּקַּח אֶחָת מִצִּלְעֹתָיו וַיִּסְגֶּר בְּשָׂר
תַּחְתָּנָה: וַיִּבֶן ה' אֱלֹהִים אֶת הַצֶּלַע אֲשֶׁר לָקַח מִן הָאָדָם לְאִשָּׁה וַיְבָאָהּ אֶל
הָאָדָם: וַיֹּאמֶר הָאָדָם זֹאת הִפְעַם עָצַם מְעַצְמֵי וּבְשָׂר מִבְּשָׂרִי לְזֹאת יִקְרָא אִשָּׁה כִּי
מֵאִישׁ לָקַחָהּ זֹאת (בראשית ב, כא-כג).

אלהים מתערב ישירות במעשה האדם. הוא מפסיק באחת את תהליך קריאת השמות, לאחר שהוא מתבונן במעגל הקסמים שאליו נכנס האדם מבלי יכולת לצאת ממנו. האדם אינו מסוגל להביט נכוחה על מצבו, שבו הוא שולט על בעלי החיים אך הוא נעדר כל רצון לחפש עזר אמיתי כנגדו. האדם מורדם והבורא יוצר ממנו עזר כנגדו, על מנת שלא ירום לבבו ולא יתנשא ויחוש עליון על האישה שנבראה ממנו. נותרה עדיין חיות מספקת על מנת לעבור לשלב הבא.

בכל מהלך ההסתוריה האנושית, מהבריאה ועד המבול, אין "דת" ואין שום היבט דתי במובן שבו אנו משתמשים במונח זה היום. ההסתוריה האנושית נידונה באמצעות הקטגוריות של המוסר, ולא של דת גרידא. כשהתורה חושפת את החלטת הבורא לשים קץ לדורות הראשונים בשל כישלונם, היא אינה פונה לאמות מידה דתיות של קשר בין אדם למקום, אלא לאמות מידה מוסריות של קשר בין אדם לחברו. הבעיה כפי שמתארת אותה התורה, לא התבטאה אך ורק בעובדה שבני האדם חטאו או הפכו ללא מוסריים; התורה מדברת על ממד עמוק ובסיסי יותר, היא מתארת מצב שבו עצם המודעות והרגישות המוסרית של בני האדם – ועמם של כל יצורי עולמים – הלכה והידרדרה עד שלא נותר מקום כלל לביטוי הבעיה המוסרית. כתוצאה ממצב לא מוסרי זה אמר הבורא למחוק את הכל ולהתחיל מחדש. רק בשלב הבא יופיע המרכיב הדתי באנושות המחודשת.

בהסתוריה האנושית היו דורות של בני אנוש שבחרו למרוד בבורא ובערכיו המוחלטים, להעצים ערך, מידה או שליטה כוחנית כנגד כל האחרים, ובכך לשבור את תפיסת האחדות של הבורא. דוגמה טובה לדור מסוג זה היא שושלת קין, כשדור המבול, ומאוחר יותר דור הפלגה, הם ממשיכי דרכה. תוצאת המרד האנטי-מוסרי הגדול של אנשי דור המבול מביאה להחלטת הבורא למחות מעל פני האדמה את בני האדם ואת שאר היצורים שאיבדו את זהותם ואת ייחודם:

וַיֹּאמֶר ה' אֲמַחָה אֶת הָאָדָם אֲשֶׁר בָּרָאתִי מֵעַל פְּנֵי הָאָדָמָה מֵאָדָם עַד בְּהֵמָה עַד רֶמֶשׂ וְעַד עוֹף הַשָּׁמַיִם כִּי נַחֲמַתִּי כִּי עָשִׂיתָם (בראשית ו, ז).

על המעשה האחרון ששיכנע את הבורא להביא עליהם את המבול כותב המדרש: וַיֵּרָא ה' כִּי רַבָּה רַעַת הָאָדָם (בראשית ו, ה). שנו רבותינו, בעון זימה אנדרלמוסיא באה לעולם וספה הטובים והרעים. ור' עזריא אומר, הכל הקב"ה מותר חוץ מן הזימה. ראה עד שלא נצטוו עליה מה כתיב, וַיֵּרְאוּ בְנֵי הָאֱלֹהִים אֶת בְּנוֹת הָאָדָם כִּי טֹבֹת הֵנָּה וַיִּקְחוּ לָהֶם נָשִׁים מִכָּל אֲשֶׁר בָּחָרוּ (בראשית ו, ב), מה כתיב אחריו, וַיִּנָּחַם ה' כִּי עָשָׂה אֶת הָאָדָם בָּאָרֶץ וַיִּתְעַצֵּב אֵל לִבּוֹ, וַיֹּאמֶר ה' אֲמַחָה אֶת הָאָדָם אֲשֶׁר בָּרָאתִי (שם, פס' ו-ז) (תנחומא בראשית, יב).

מקובלנו שקיימת זיקה בין החטא לעונשו. המבול בא כעונש על חטאי הזימה, ומכאן שיש ביניהם קשר. מהותה של הזימה היא ההזדקקות של האדם בכל גופו לחטא. לא בכדי לפני הכניסה לארץ כנען יועץ בלעם לבלק מלך מואב להחטיא את עם ישראל בזימה, ואכן עצה זו כמעט צלחה לו. מעשה הזימה הוא למעשה מיקוד של כל הוויית האדם בגופו. כביכול לא מצליח הגוף להיטהר עוד, וכאשר צורכי הגוף עומדים במרכז, הגוף הופך להיות תכלית הכל. הזיקה בין החטא לעונש היא במידה כנגד מידה: הרוחניות והגשמיות מתערבבים במערבולת של מים היוצאים מהתהום.¹²⁷ העולם כולו טובל במקווה טהרה במשך ארבעים יום וארבעים לילה,¹²⁸ כדי להוליד אנושות חדשה וטהורה, ולכן: וַיִּסְגְּרָה ה' בַּעֲדָו (ז, טו), כפי שנסגר רחם האישה עד בוא זמן הוולד לצאת לאוויר העולם.

הבורא סוגר משפחה אחת ויחידה בתיבה כדי להוליד אנושות חדשה וטהורה. מהותו של המבול היא מים, שהם סמל למידת החסד, והדרך שהוא בא לעולם מלמדת שגם ברגעים אחרונים אלו שלפני השמדת העולם יחסו של הבורא לאדם הוא זה של אהבה:

בְּשֵׁנַת שָׁשׁ מֵאוֹת שָׁנָה לַחַיִּי נָח בַּחֹדֶשׁ הַשְּׁנִי בְּשִׁבְעָה עָשָׂר יוֹם לַחֹדֶשׁ בַּיּוֹם הַזֶּה נִבְקְעוּ כָּל מַעֲיֵנֹת תְּהוֹם רַבָּה וְאַרְבַּת הַשָּׁמַיִם נִפְתְּחוּ: וַיְהִי הַגֶּשֶׁם עַל הָאָרֶץ אַרְבָּעִים יוֹם וְאַרְבָּעִים לַיְלָה (ז, יא-יב).

127 אותה "תהום" שעליה אומר המדרש (רבה [מהד' תיאודור-אלבק, פרשה ב]: "על פני תהום - זו מלכות הרשעה הזו, מה תהום הזה אין לו חקר כך מלכות הרשעה אין לה חקר").

128 כמות המים המינימאלית במקווה טהרה היא ארבעים סאה. השו"ת ריקנאטי לבראשית ז, יב: "וטעם אַרְבָּעִים יוֹם וְאַרְבָּעִים לַיְלָה תֵּבִין מִסוּד אַרְבָּעִים יָכְנוּ (דברים כה, ג) ומסוד אַרְבָּעִים יוֹם יוֹם לַשָּׁנָה (במדבר יד, לד), והפך זה וַיְהִי שֶׁם עִם ה' אַרְבָּעִים יוֹם (שמות לד, כח), כטעם ארבעים סאה של מקוה טהרה". וראו בעניין זה עוד בהמשך.

המבול אינו יורד בבת אחת. בשלב הראשון, הנמשך ארבעים יום וארבעים לילה, יורדים גשמי ברכה – לא כתופעה חריגה אלא באופן טבעי – מה שגורם לדור המבול להמשיך ולהגיב בהתנשאות ואדישות.

תגובת הבורא לגאוותם של אנשי דור המבול מלמדת על אריכות אפיו ועל השתדלותו המתמדת להציב בפני האדם תמרור של בחירה שעל פיו יחליט על דרכו. אך מנגד קיימת באריכות האפיים הזו מידה כנגד מידה; המים, מקור השפע, המגיעים לעולם טיפין טיפין, נעשים מבול מטביע ומשמיד. אך אין להבין מכאן שהבורא מתנקם בעולמו. ירידת המבול היא למען העולם ולטובתו. בשל כך מותיר הבורא לאנושות "פתח מילוט" בצורת התיבה.

רש"י לבראשית ו, ז צועד בעקבות המדרש (רבה כח, ב) ומסביר מדוע נבחרו דווקא המים לתפקיד ההשמדה: "וַיֹּאמֶר ה' אֲמַחֶה אֶת הָאָדָם - הוא עפר, אביא עליו מים ואמחה אותו. לִכְךָ נֹאמַר לְשׁוֹן מִיָּחֹוּי". ועוד שם במדרש: "אמר רבי ברכיה, כלום בראתי אותו אלא מן העפר, מי ממחה את העפר, המים".

התורה נוקטת במונח 'מִחְיָה' לתיאור תוצאת פעולתם של המים. מִחְיָה ולא הרס מוחלט¹²⁹ המצוי באש המכלה הכל,¹³⁰ שכן מים מוחקים אך אינם משמידים לחלוטין. ואכן משפחה אחת ניצלה מאותה הסתוריה כושלת. העובדה שהמִחְיָה היא במים ואין הרס מוחלט, ושנציגים מכל שושלת שורדים את השואה האקולוגית האיומה ביותר בהסתוריה, מצביעה על מידת החסד שבמים, אותם שופך הבורא על העולם לטהרו. למים יש גם אופי מטהר, כפי שאמר הנביא יחזקאל (לו, כה): וַיִּרְקַתִּי עֲלֵיכֶם מֵיִם טְהוֹרִים וַיְטַהַרְתֶּם. במים נמחה העולם במבול, ובמים ניצלו נח ובניו בתיבה. במים נמחו המצרים בקריעת ים סוף, ובמים ניצל משה בתיבה. אלו הם המים, המסמלים את מידת החסד בעולם.¹³¹

אך מים יכולים להחיות ויכולים למחות, שכן כל מידה כשהיא מופרזת, יש בה סכנה, אפילו מידת החסד. מחיית האנושות בדור המבול באמצעות מים באה ללמדנו עיקרון חשוב זה, וכך מבטא זאת רש"י (ז, יב): "וַיְהִי הַגֶּשֶׁם וְגו' - ולהלן הוא אומר וַיְהִי הַמַּבּוּל (פס' יז), אלא כשהורידן הורידן ברחמים, שאם יחזרו יהיו גשמי ברכה, כשלא חזרו היו למבול". פירושו זה של רש"י מעניק מענה הולם גם לשאלות נוספות המתעוררות מקריאת הכתוב: אם המבול היה עונש פשוט על חטאי האנושות, מדוע לא השמידה הבורא ברגע אחד? מדוע התריע על המבול מאה ועשרים שנה לפני התרחשותו, ומדוע הוריד את המבול בשלבים?¹³² הבורא העניק לאנושות הזדמנות לחזור בתשובה הן בזמן בניית התיבה והן בתחילת ירידת הגשמים. במהלך ארבעים

129 מים הם ממקור החסד, שיסודו במתנת חינו, על כן אין ההרס מוחלט. ראו שער הפסוקים לר"ח ויטאל, פרשת בראשית.

130 רמז למהפכת סדום ועמורה במידת הדין. ראו רעיא מהימנא פרשת צו, דף לד ע"א.

131 ראו תיקוני זוהר, תיקון תשס"ד, לח ע"א.

132 שבעת ימי הארכה, ארבעים ימי גשמי הברכה, ולבסוף המבול.

הימים הראשונים ירדו המים בהדרגה ובנחת כדרך שיורדים גשמי ברכה, אבל מאחר שהאנשים לא עשו תשובה, הלכו המים והתחזקו ונעשו מבול שירד על הארץ במשך מאה וחמישים יום נוספים. גם למספר ימי ירידת הגשמים - ארבעים יום וארבעים לילה - נודעת חשיבות מיוחדת:

"כִּי לַיָּמִים עוֹד שְׁבַעָה וְגו' (ז, ד), אמר ר' שמעון בן יוחי, הן עברו על התורה שניתנה לארבעים יום לפיכך אַרְבָּעִים יום וְאַרְבָּעִים לַיְלָה (ז, יב). אמר ר' יוחנן, הם קילקלו את הצורה שניתנה לארבעים יום לפיכך אַרְבָּעִים יום וְאַרְבָּעִים לַיְלָה" (רבה [מהד' תיאודור-אלבק] לב, ד).

להלכה, עוֹבֵר הנמצא ברחם אמו אינו נחשב לבריה במהלך ארבעים הימים הראשונים, וביום הארבעים ואחד - מנין 'אם' - הוא נעשה יצור חי מושלם בכל אבריו.¹³³ ארבעים יום וארבעים לילה שהה משה על הר סיני כדי להביא את הלוחות לעם ישראל, וביום הארבעים ואחד החליף העם מהות ונקרא 'עם'. מקווה טהרה המחזיק ארבעים סאה של מים ישנה את מצבו הרוחני של הטובל בו ויטהרו מטומאתו. וְהִי הַמְּבֹל אַרְבָּעִים יוֹם עַל הָאָרֶץ וַיָּרֻבוּ הַמַּיִם וַיִּשְׂאוּ אֶת הַתְּהוֹם וַתָּרֶם מֵעַל הָאָרֶץ (ז, ט). כשם שהמקווה המטהר את הטמא חייב להכיל ארבעים סאה, כך המבול הבא לטהר את הארץ שנתקלקלה בשל חטאי האדם ירד במשך ארבעים יום וארבעים לילה. המבול, אם כן, הוא בבחינת מים רבים הבאים לטהר את הטמאים. ברוח זו ניתן להקביל בין שבעת ימי הארכה האחרונים לשבעת הימים הנקיים של הנידה, המתקיימים מרגע הפסק הטהרה ועד לטבילה.

לכן כאשר סאת החטאים של בני האדם ובעלי חיים מלאה ולא מסתמן אור של תקווה, מקבל הבורא החלטה נחרצת: וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים לְנֹחַ קַח לְךָ בָּשָׂר בָּא לְפָנַי כִּי מְלֵאָה הָאָרֶץ חָמָס מִפְּנֵיהֶם וְהִנְנִי מַשְׁחִיתָם אֶת הָאָרֶץ (ו, ג), על כן תקלוט התיבה אך ורק בעלי חיים שלא חטאו. גם נח היה מסופק אם אכן יבוא המבול, שכן הוא הכיר את מידתו של הבורא לתת הזדמנות לבני האדם לחזור בתשובה פעם אחר פעם. אך כאשר הוגדשה הסאה לא היה עוד מקום למידת הרחמים לפעול, ואת מקומה נטלה מידת הדין. עם זאת, בתחילת פעולתה של מידת הדין מותר הבורא פתח קטן לחוטה שהתעורר מאוחר, ועתה הוא חפץ ליישר את דרכיו, כפי שמתאר זאת ספר הזוהר בהמשך דבריו שם:

אמר ר' יצחק, בא וראה כשהוריד הקב"ה המים, הורידם תחלה ברחמים כדי להראות לעולם שאם ישוּבו יקבלם. משמע דכתיב בתחלה וַיְהִי הַגֶּשֶׁם (בראשית ז, יב) ולהלן הוא אומר וַיְהִי הַמְּבֹל (שם, פס' יז), שאם יחזרו יהיו גשמי ברכה לא חזרו היה מבול. ואמר ר' יצחק, שבועה נשבע הקב"ה שאינו חפץ במיתתן של רשעים שנאמר חִי אֲנִי נְאֻם אֲדֹנָי ה' אִם אֶחְפֹּץ בְּמוֹת הָרָשָׁע כִּי אִם בְּשׁוּב רָשָׁע

133 משנה תורה לרמב"ם, איסורי ביאה י, ב.

מִדְרָכוֹ וְחִיָּה כו' (יחזקאל לג, יא). וְחִיָּה בִשְׁנֵי עוֹלָמוֹת הָעוֹלָם הַזֶּה וְהָעוֹלָם הַבָּא. וְאָמַר ר' יִצְחָק, אֲשֶׁרֵי הַבְּנִים שְׂאוֹמְרִים לָהֶם כֵּךְ: [כִּי לֹא אֶחָפֵץ בְּמֹת הַמֵּת נָאִם אֲדַנִּי ה'] וְהָשִׁיבוּ וְחִיו (יחזקאל יח, לב). שׁוּבוּ שׁוּבוּ מִדְרָכֵיכֶם הָרָעִים וְלָמָּה תָמוּתוּ בֵּית יִשְׂרָאֵל (שם). כִּי הוּא אֵינוֹ חָפֵץ בְּמִיתַתֵּן שֶׁל רָשָׁעִים אֲלֵא שִׁיחֲזְרוּ בַתְּשׁוּבָה לְמַעַן יִחִיו.

נח הוא הראשון המקדש את השם "בעצם היום" ולעיני כל. על פי צו ה', הוא בנה את התיבה במשך מאה עשרים שנה, ובמהלכן יכול היה כל אדם להתעניין ולשאול למה נועדה, דבר שהיה פותח לו פתח לתשובה, אך מכיוון שדור המבול לא ניצל את ההזדמנות, מידת הדין מתגלה לאור היום, כדי שהלקח יילמד לדורות העתידיים: יש רגע שבו הבורא פוסק את דינו בנחרצות, ודין זה יוצא אל הפועל. אין עוד אפשרות לחזרה. נח נאלץ להיכנס לתיבה בעצם היום, והדלת מוגפת מאחוריו:

וַיִּדְבֹר ה' אֶל מֹשֶׁה בְּעֶצֶם הַיּוֹם הַזֶּה (דברים לב, מח). בְּאַרְבַּעָה מְקוֹמוֹת הוּא אֹמֵר "בְּעֶצֶם הַיּוֹם הַזֶּה": בְּנֹחַ הוּא אֹמֵר בְּעֶצֶם הַיּוֹם הַזֶּה (ז, יג), בְּאַבְרָהָם הוּא אֹמֵר בְּעֶצֶם הַיּוֹם הַזֶּה (יז, כו), בְּמִצְרַיִם הוּא אֹמֵר בְּעֶצֶם הַיּוֹם הַזֶּה (שמות יב, מא) וְכֹאֵן הוּא אֹמֵר בְּעֶצֶם הַיּוֹם הַזֶּה. מֵה רָאָה לוֹמֵר בְּנֹחַ "בְּעֶצֶם הַיּוֹם הַזֶּה", אֲלֵא אָמַר הַקַּב"ה, אִם נִכְנַס נֹחַ לְתִיבָה בַּלַּיְלָה, עִכְשָׁו כָּל דֹּרוֹ אֹמְרִים כֵּךְ מִכֵּךְ לֹא הֵינּוּ יוֹדְעִים בּוֹ, שְׂאֵלוֹ הֵינּוּ יוֹדְעִים לֹא הֵינּוּ מְנִיחִים אוֹתוֹ לְהִיכַנְס, וְלֹא עוֹד אֲלֵא שֶׁהֵינּוּ נוֹטְלִין כְּשִׁילִין וְקִרְדוּמִין וּמְבַקְעִין עֲלָיו אֶת הַתִּיבָה. לִכֵּן אָמַר הַקַּב"ה, הֲרֵנִי מְכַנְסִי בְּחֻצֵי הַיּוֹם וּמִי שִׁישׁ בּוֹ כּוֹחַ יִבֵּא וַיִּמְחָה שְׂנֵאֲמַר בְּעֶצֶם הַיּוֹם הַזֶּה בָּא נֹחַ (מדרש תנאים לדברים לב, מח).

מתחילת המבול מיטלטלת התיבה בין השמים למי מבול השוטפים את הארץ במשך מאה וחמישים יום נוספים. האנושות כולה מושמדת בתהליך הדרגתי, אך התיבה מהווה בעצם מעין חדר מוגן ענק המשמר את שרידי החיים שבתוכו. תיבה זו בנויה שלוש קומות: בחלקה העליון של התיבה גרים נח, אשתו, בניו ונשותיהם. בחלק האמצעי שוכנים בעלי החיים הטהורים, אלה שעברו בהצלחה את המבחן המוסרי ואילו החלק התחתון הוא מקום הפסולת.

"שֶׁלֶשׁ עֲלִיּוֹת זוֹ עַל גַּב זוֹ, עֲלִיּוֹנִים לְאָדָם, אֲמַצְעִים לְמִדּוֹר לְבַהֲמָה, תַּחְתִּיִּים לְזַבֵּל" (רש"י לבראשית ו, טז, בעקבות המדרש).

התיבה אטומה מכל צדדיה, אך לבד מהדלת הנמצאת בצידה, יש לה פתח בחלקה העליון, המכניס אליה את האור. פתח זה נקרא "צהר", והוא מהווה חלק בלתי נפרד מהתיבה, כציוויו של הבורא על נח: צִהָר תַּעֲשֶׂה לַתִּיבָה (בראשית ו, טז). מבין חלקי התיבה מוזכר באופן מיוחד הצהר. מאחר שהתיבה היא מעין רחם כלל-עולמית,

הצוהר הוא למעשה הפתח היחידי שדרכו יכולים בעלי החיים שבתביבה להתבונן במתרחש בחוץ, ושהאור יכול לחדור דרכו מבחוץ פנימה.

ארבעים יום היטלטלה התיבה בין השמים למי מבול ששטפו את הארץ. בתוכה שוכנו בעלי החיים הטהורים, אלה שעברו בהצלחה את המבחן המוסרי. בחלקה העליון של התיבה גר נח עם אשתו, בניו ונשותיהם. בחלק האמצעי חיו בעלי החיים ובחלק התחתון היה הזבל.¹³⁴ ה' מצווה את נח: צִהַר תַּעֲשֶׂה לַתִּיבָה (ו, טו). מבין חלקי התיבה מוזכר באופן מיוחד הצוהר. מאחר שהתיבה היא מעין רחם כלפי העולם, הצוהר הוא הפתח היחידי שדרכו יכולים בעלי החיים שבתביבה להתבונן במתרחש בחוץ, ושהאור יכול לחדור דרכו מבחוץ פנימה:

צִהַר תַּעֲשֶׂה לַתִּיבָה [---] ר' אבא בר כהנא אמר חלון, ר' לוי אמר מרגלית. ר' פינחס משום ר' לוי, כל י"ב חדש שהיה נח בתיבה לא צרך לאור החמה ביום ולא לאור הלבנה בלילה, אלא מרגלית היתה לו והיה תולה אותה, בשעה שהיא כהה היה יודע שהוא יום ובשעה שהיא מבהקת היה יודע שהוא לילה (רבה [מהד' תיאודור-אלבק], לא, טז).

הדעות השונות במדרש מלמדות על שתי הבנות בצוהר. ר' אבא בר כהנא סבור שהצוהר היה חלון שבעדו יכול היה נח לראות כיצד העולם גווע לנגד עיניו. הקשר בין דור המבול ובין הדור הבא נשמר. אך ר' לוי גורס שהצוהר לא היה כי אם מרגלית, שסודה מתגלה אצל אברהם, מצאצאי נח:

וכן אתה מוצא באברהם אבינו שבירכו המקום בזקנותו יותר מנערותו [---] ר' שמעון בן יוחי אומר, זו מרגלית טובה שהיתה תלויה בצוארו של אברהם אבינו, שכל הרואה אותה מיד נתרפא. משמת אברהם אבינו נטלה המקום ותלאה בגלגל חמה (תוספתא קידושין [מהד' ליברמן] קידושין, ה, יז).

הצוהר הוא מרגלית שהעניק הבורא לנח, ותפקידה הוא לרפא. במהלך הדורות ידועות היו אבנים בעלות סגולות מרפא, אך המרגלית שבתביבה היא תחליף לשמש, הסוללת דרך חדשה של ריפוי עבור כל החיים בתוך התיבה. החיים בתיבה היו מורכבים. אלפי מינים של בעלי חיים מרוכזים בתיבה אחת, ושומה עליהם לחיות בשלום זה עם זה כדי לשרוד. חיים מסוג זה משיבים את העולם למצב של חיים משותפים המאופיינים בתלות הדדית, אומנם בעל כורחם:

דבר אחר, צא מן הַתִּיבָה (ח, טו). אמר דוד לפני הקב"ה, רבונו של עולם הוציאָה מִמִּסְגָּר נַפְשִׁי (תהלים קמב, ח), כשהיה נח בתוך התבה היה תדיר מתפלל, שנאמר על זאת יתפלל כל חסיד אליך לעת מצא רק לִשְׁטָף מִים רַבִּים אֵלָיו לֹא

134 "שלוש עליות זו על גב זו, עליונים לאדם, אמצעים למדור לבהמה, תחתיים לזבל" (רש"י לבראשית ו, טז, בעקבות המדרש).

יִגְעוּ (תהלים לב, ו), ומה היה מתפלל, הוֹצִיָא מִמִּסְגָּר נַפְשִׁי, אמר לו הקב"ה, גזירה היא מלפני שישתלמו שנים עשר חודש, אם אינן משתלמין אין אתה יוצא, וכן אמר ישעיה בַּעַת רְצוֹן עֲנִיתִיךָ [---] לֵאמֹר לְאַסּוּרִים צֵאוּ (ישעיה מט, ח-ט), זה נח ובניו שהיו אסורים בתשמיש המטה, וכן עשה יוסף כשראה שני רעבון עתידות לבוא נזקק לפריה ורביה עד שלא באו, שנאמר וְלִיוֹסֵף יָלַד שְׁנֵי בָנִים בְּטָרֶם תָּבוֹא שְׁנַת הָרָעָב (מא, ג), וכן עשו נח ובניו והבהמה והחיה והעוף, לא נזקקו לפריה ורביה כשנכנסו לתבה, שכן צוה להם הקב"ה כשנכנסו לתבה, מנין, וַיָּבֵא נֹחַ וּבָנָיו (ז, ז), הזכרים לעצמן, וְאִשְׁתּוֹ וּנְשֵׁי בָנָיו (שם) הנקבות לעצמן, כך כל הימים שהיה נח בתבה היו נח ובניו וכל אשר אתו אסורים בתשמיש המטה, אמר להם הקב"ה, אפשר שאהא כועס ומחריב את העולם ואתה בונה, אלא כשיעבור המבול אתם נזקקים לפריה ורביה, שנאמר לְאַסּוּרִים צֵאוּ (ישעיה מט, ט), וכיון שיבשה הארץ אמר לו הקב"ה, צֵא מִן הַתֵּבָה אַתָּה וְאִשְׁתְּךָ (ח, טז) והתיר להם פריה ורביה, ואף לבהמה ולחיה ולעוף התיר שנאמר וְשָׂרְצוּ בְּאֶרֶץ וּפְרוּ וּרְבוּ (שם, פס' יז) (תנחומא [מהד' בובר] נח, יז).

לאורך כל ימי המבול התפלל נח בתיבה תפילה מיוחדת לבורא שיוציא את נפשו מהמסגר, שהרי בעת שהותו בתיבה לא זו בלבד שהיה אסור בתנועה, אלא שבתוך התיבה גם נאסר עליו – כמו על כל היצורים האחרים שהיו עמו – לעסוק בתשמיש המיטה או בכל הנאה חושית, גופנית או ארצית אחרת. במובן זה, הייתה התיבה לא רק אמצעי הצלה, כי אם כלי למימוש תיקון התאוות החושיות והארציות שהביאו את העולם למצבו המוסרי הירוד, בכך שניתקה את כל הנותרים מכל אפשרות להנאה גשמית או לסיפוקים מידיים. כל מעשיהם של נח ושל בני משפחתו בתיבה היו ממוקדים בעשיית רצון הבורא ובעשיית טוב ליצורים החיים שתחת אחריותם. התיבה הפכה בכך למנגנון של חינוך מחדש לנתינה, לטיפול בזולת ולעזרה הדדית, לחסד הבא דווקא בזמן שבחוץ פועלת מידת הדין במלוא עוצמתה.

ברמה האישית היה נח היפוכו של אדם הראשון ותיקונו. אדם נכנס לעולמו לאחר שכל היצורים כבר נבראו, ואילו נח נכנס לתיבה לפני כל שאר הברואים. על אדם הוטל לקיים מצווה אחת בלבד והוא חטא בה, ואילו נח הצטווה לקיים שבע מצוות והוא שמר את כולן. לאדם היו שלושה בנים¹³⁵ ואחד מהם רצח את אחיו, ולנח היו שלושה בנים שמהם נבנתה האנושות כולה. אדם שקיבל גדולה יתירה על כל יצור אחר, מצא הכל מוכן לפניו ולא עמל על דבר בעולמו, אך כאשר חטא אבד כל עולמו ונחרב. בזמן המבול הצטמצמה האנושות לכלל משפחה אחת שהייתה מרוכזת בתיבה

135 למען הדיוק: שלושה בנים שהתורה נוקבת בשמותיהם, שהרי לאחר הולדתם של קין, הבל ושת, אומרת התורה: וַיְהִי יָמֵי אָדָם אַחֲרֵי הוֹלִידוֹ אֵת שֵׁת שְׁמֹנֶה מֵאֹת שָׁנָה וַיּוֹלַד בָּנָיִם וּבָנוֹת (ד, ח); משמע, היו לפחות עוד שני בנים ולפחות עוד שתי בנות שלא ניקבו בשמות.

ושרדה. בעולם קטן זה שהתחדש בתיבה עמד נח מוכן לשרת את כל הנבראים שנכנסו אחריו. שנה שלמה כמעט לא ישן וחסך פיתו מפיו כדי לקיים ולזון את כל היצורים שמסביבו, למען תעמוד לו זכות יגיעתו זו ועולמו יתקיים לעד.

פרק ו: הנכנסים לתיבה

העולם עומד להתכסות במים. הצורך למצוא בעלי חיים שיוכלו להמשיך את זרע הקיום מוטל על נח. אמנם נח נבחר על ידי הקב"ה לאחר שמצא חן בעיניו, אך כיצד ימקם נח את בעלי החיים שלא פגמו? נח ממתין לזוגות זוגות להיכנס לתיבה על מנת להציל את שארית הפליטה. אומר התלמוד:

מכל הבהמה הטהורה תקח לך שבעה שבעה איש ואשתו (ז, ב), אישות לבהמה מי אית לה? אמר רבי שמואל בר נחמני אמר רבי יונתן: מאותם שלא נעבדה בהם עבירה. מנא ידע, אמר רב חסדא, שהעבירן לפני התיבה; כל שהתיבה קולטתו בידוע שלא נעבדה בהם עבירה, וכל שאין התיבה קולטתו בידוע שנעבדה בה עבירה (בבלי סנהדרין קח ע"ב).

תיבת נח הייתה נייר הלקמוס, הרחם שבאה לבדוק אם בעלי החיים הנמצאים בתוכה מתאימים לעבור את תקופת הלידה מחדש. תהליך הברירה פסל את בעלי החיים שנשחתו בדור שלפני המבול, והעביר אל עבר התקופה החדשה שלאחר המבול רק את אלה שלא השחיתו את דרכם. אבל שומה על התיבה בתפקידה כמעין רחם ללדת זוג כדי לאפשר המשכיות לבריאה. על כן לא הגיעו בעלי החיים לתיבה בודדים כי אם זוגות זוגות, כיוון שזוג הוא בבחינת שלמות, הן ברמת האדם והן ברמת בעלי החיים. החיפוש לא היה למטרת פריה ורביה גרידא, כי אם גם לשם הדרך שבה תיעשה הפריה והרביה. אבל גם על קו מפתנה של אותה התיבה – מתנת החסד של הבורא שהותיר שארית מזוככת מדור המבול – לא נעצר הרע והצליח להסתנן לתוכה:

הנה יחבל און וְהָרָה עֶמֶל וְיִלֵּד שֶׁקֶר (תהלים ז, טו). אמר ר' לוי, בשעה שאמר הקב"ה לנח כנוס לך שנים שנים מכל מין ומין בתיבה, ובאו ונכנסו כולם בתוך התיבה, שנאמר שָׁנִים שָׁנִים מְכֹל הַבְּשָׂר (ז, טו), כיון שבאו אל נח נכנסו כל אחד ואחד עם זיווגו, בא שקר ביקש להיכנס, אמר לו נח, אינך יכול להיכנס אלא אם כן תשא בת זוג. הלך השקר לחפש בת זוג ופגש בפחותה. אמרה לו, מהיכן

אתה בא, אמר לה, מנח, שרציתי להיכנס לתיבה ולא הניח לי אלא אם כן יש לי בת זוג, ואם את רוצה תהיי לי לבת זוג. אמרה לו, מה תיתן לי, אמר לה, אני מתחייב שכל מה שאכניס את תקבלי, הסכימו ביניהם שכל מה שיכניס השקר תקבל הפחותה. באו שניהם לתיבה, כאשר יצאו מהתיבה. היה השקר מכניס והפחותה לקחה דבר אחרי דבר ולא המתינה כלל. אמר, אלך ואתבע דבר מהפחותה. בא השקר לפחותה, אמר לה, הביאי לי מה שלקחת, אמרה לו, האם לא כך התנינו שכל מה שאתה מכניס אני אקבל? לא היה לו פתחון פה, הָרָה עֵמֶל וַיֵּלֶד שָׁקֶר, שקר מוליד שקר.¹³⁶

התיבה היא רחם העוטפת בתוכה מכל וכל, אך השאלה המעניינת איננה מה נעשה בתוך התיבה אלא מהו הלקח שילמדו שוכני התיבה כדי ליישמו לאחר צאתם.

נח - שמצא חן בעיני הבורא - ריחם על הברואים ולא תיקן את בני דורו, אך ביסוד הרחמים המופרזים קיימת הסכנה שגם שקר ופחיתות עלולים להיכנס למציאות כזוג. העולם שלאחר המבול זהה לעולם שקדם לו במראהו או בחוקי הטבע הפועלים בו, פרט להופעת הקשת בענן; השאלה היא, כאמור, מהי המסקנה שאותה ילמדו יוצאי התיבה משואת המבול. הנה הגיעה השעה להיכנס לתיבה: האם ילמדו יוצאי התיבה את הלקח משואת המבול?

זוהי שאלה שנידרש אליה בהמשך, אך עתה הגיעה השעה שבה נתבעים נח ובני ביתו להיכנס לתיבה: וַיֵּבֵא נֹחַ וּבָנָיו וְאִשְׁתּוֹ וּנְשֵׁי בָנָיו אִתּוֹ אֶל הַתֵּבָה מִפְּנֵי מִי הַמַּבּוּל. התורה מדייקת ומציינת שנח נכנס מפני מי המבול. נאמר בספר הזוהר:

אמר רבי אבהו, בא וראה כמה יש לו לאדם להזהר הואיל ונשמת אל באפיו להטהר מעונותיו ולעיין במעשיו ולא יחטא לפני קונו למען תהיה מעלתו עם שאר הצדיקים ולא ימצא מוחה בידו בעלותו לראות את פני ה'. וממי אתה למד - מן התיבה. בא וראה מאי דכתיב וַיֵּבֵאוּ אֶל נֹחַ אֶל הַתֵּבָה (ז', טו) - בלא רשות. דאמר רבי יצחק, כל אותן העופות והבהמות שלא חטאו הם באים והתיבה קולטתן, ואותן שחטאו התיבה דוחה אותן לחוץ. ומה

136 המקור הארמי: הִנֵּה יְחַבֵּל אֲנִי וְהָרָה עֵמֶל וַיֵּלֶד שָׁקֶר (תהלים ז', טו). אמר ר' לוי, בשעה שאמר הקב"ה לנח כנס לך שנים שנים שנים מכל מין ומין בתיבה, ובאו ונכנסו כולם בתוך התיבה, שנאמר שְׁנַיִם שְׁנַיִם מִכָּל הַבְּשָׂר (ז', טו), כיון שבאו אל נח נכנסו כל אחד ואחד עם זיווגו, אתה שיקרא בעא למיעל, אמר ליה נח, לית את יכול למיעל, אלא אם כן נסבת לך זיווג. אתה שיקרא ותבע זוג ופגע בפחתא. אמר ליה, מן הין את אתאי, אמר ליה, מן גבי נח דאזלית ובעי למיעל לתיבותא ולא שביק לי אלא אם כן אית לי בר זוג, ואי את בעי תהוי לי זוגי. אמר ליה, מה את יהיבי לי, אמר ליה אנא מתקן עמך דכל מה דאנא מסגל את תהא נסבה, אתקין ביניהון דכל מה דשיקרא מכניס פחתא נסיבי. עיילון תרווייהו לתיבותא, כד נדפקון מן תיבותא הוה שיקרא מכניס ופחתא נסיב קמא קמא, ולא שהא ולא מידי. אמר, איזיל אתבע מידי מחברי פחתא, איזיל שיקרא גבי פחתא, אמר ליה, הבא לי מה דסגלית, אמר ליה, ולא כדון איתנייה בהדאי דכל מה דאת כניס אנא נסיב, לא הוה ליה פתחון פה, הָרָה עֵמֶל וַיֵּלֶד שָׁקֶר, שיקרא מוליד שיקרא (מדרש תהלים [מהד' בובר] ז', יא).

התיבה שהוא עץ יבש כך, פתחי השמים ושומריהם ושומרי המשמרות וכסא הכבוד שיש בהם הרשות על אחת כמה וכמה להיות קולטין למי שלא חטאו ולהיות דוחים למי שחטאו. רבי חייא אמר, נח מקטני אמנה היה, שלא היה מאמין שיבא המבול ולא נכנס לתיבה עד שהמים דחקוהו שנאמר וַיֵּבֵא נֹחַ [---] מִפְּנֵי מִי הַמַּבּוּל (זוהר חדש, נח, לו ע"ב).

ספר הזוהר מסביר שהתיבה קלטה את החיות הישרות שלא חטאו. הזיקה שבין מוסר לבעלי חיים מתחילה מיד לאחר רציחת קין את הבל: וַיֹּאמֶר קַיִן אֶל ה' גָּדוֹל עֲוֹנִי מִנְשָׂא, הֲנִי גֵרְשֵׁת אֹתִי הַיּוֹם מֵעַל פְּנֵי הָאֲדָמָה וּמִפְּנֵי אֶסְתֵּר וְהֵייתִי נֶעַ וְנָד בְּאֶרֶץ וְהָיָה כָּל מִצְאֵי יְהֲרַגְנִי (ה, יג-יד). קין חושש להיהרג מידו של מי שיחפש צדק או עונש, אך מי שיכולים להרוג את קין הם או הוריו או בעלי החיים, שהרי אין עוד בני אנוש בעולם: "אמר ר' אלכסנדר אמר ר' חייא בר אבא, ואמרי לה אמר ר' יהושע בן לוי, כיון שהגיע קיצו של אדם הכל מושלים בו שנאמר וְהָיָה כָּל מִצְאֵי יְהֲרַגְנִי" (בבלי נדרים, מא ע"א). מכיוון שאין חשש שאדם וחוה יהרגו את בנם נותר רק החשש מבעלי החיים. מכאן שעד המבול היה קיים פן מוסרי גם ביחסים שבין בעלי החיים. ולכן כאשר מגיעה מידת הדין האלוהי לבדוק את העולם, היא מגלה את העדר המוסר הכללי שבין בעלי החיים והאדם:

כִּי הִשְׁחִית כָּל בְּשָׂר אֶת דְּרָכָו עַל הָאָרֶץ (ו, יב), אמר רבי יוחנן: מלמד שהרביעון בהמה על חיה, וחיה על בהמה, והכל על אדם, ואדם על הכל (בבלי סנהדרין, קח ע"א).

האנושות הגיעה לשיא שחיתותה וטומאתה, עד שבזמנה העולם נאלץ לחבר את מידת הדין עם מידת הרחמים ולהביא את המבול, אך הוא הותר נציגים משתי השושלות ואת כל עולם החי והצומח שיתחילו את הניסיון האנושי מחדש:

כיצד, אמר רבי חנינא, כשבקש הקדוש ברוך הוא לבראות את עולמו היה מסתכל במעשה הרשעים ולא היה מבקש לבראות את העולם, דור אנוש דור המבול דור הפלגה ומעשה סדומיים, והקדוש ברוך הוא חוזר ומסתכל במעשה הצדיקים באברהם יצחק ויעקב כולם וחוזר ומסתכל ואומר בשביל רשעים איני בורא את העולם. הריני בורא את העולם, ומי שהוא חוטא אינו קשה לרדותו בו, לפיכך היה מבקש לבראות את העולם בדין ולא היה יכול בשביל מעשה הצדיקים, ומבקש לבראותו ברחמים ולא היה יכול בעבור מעשה הרשעים, מה עשה, שיתף שניהם מדת הדין ומדת רחמים וברא את העולם, שנאמר בְּיוֹם עֲשׂוֹת ה' אֱלֹהִים אֶרֶץ וְשָׁמַיִם (ב, ד), [וכן] לאדם כשבא לבראותו ונסתכל שהוא חוטא בעץ ואמר אם אני בורא אותו במידת הדין אין לו תקומה, ואם לבראותו ברחמים רע הוא התענוג, מה עשה, שיתף שני המדות מדת הדין ומדת רחמים וברא אותו שנאמר וַיִּצַר ה' אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם (ב, ז), וכך עשה לו, בזמן שחטא

דנו בשתי המדות במדת הדין ובמדת רחמים, במדת הדין שאמר לו כי ביום אֶכְלֶךָ מִמְּנו מוֹת תָּמוּת (ב, ז) וכיון שאכל גזר עליו מיתה. ובמידת רחמים כיצד, שיתף עם מדת הדין, שלא פירש לו אם יום משלו ואם יום של הקדוש ברוך הוא שהוא אלף שנים כי אֶלֶף שָׁנִים בְּעֵינֶיךָ כְּיוֹם אֶתְמוֹל וגו' (תהלים צ, ד), והוא חיה תשע מאות ושלשים והניח לבניו שבעים שנה שנאמר יְמֵי שְׁנוֹתֵינוּ בָּהֶם שְׁבַעִים שָׁנָה וגו' (תהלים צ, י), ולא עוד אלא כיון שאכל היו המלאכים משמיעים קולם לפני הקב"ה שנאמר וַיִּשְׁמְעוּ אֶת קוֹל ה' אֱלֹהִים (ג, ח), ומה היו אומרים, רבונו של עולם מת והלך לו אותו שבגן שנאמר מִתְהַלֵּךְ בְּגֶן (שם) לא כך גזרת עליו כי ביום אֶכְלֶךָ מִמְּנו מוֹת תָּמוּת (ב, ז), אמר להם הקדוש ברוך הוא, שמא פירשתי לו אם יום משלי אם יום משלו, יום משלי אני נותן לו לְרוּחַ הַיּוֹם (ג, ח), אני נותן לו תשע מאות ושלשים ומניח לבניו שבעים שנה, לפיכך אמר דוד רבון העולמים אילולי שדנת את אדם הראשון ברחמים בשעה שאכל מן האילן לא היה אפילו שעה אחת, וכשם שדנת אותו ברחמים כך התקנת עמו שאתה היום דן את בניו ברחמים, לְעוֹלָם ה' דְּבָרְךָ נֶצֶב, מהו נֶצֶב, קיים דברך שהתקנת עם האדם הראשון, שכשם שדנת אותו ברחמים כך אתה דן את כל הדורות אחריו לעולם לכך נאמר לְעוֹלָם ה', לְדֹר וָדֹר אַמּוֹנֵתְךָ, לְמִשְׁפָּטֶיךָ עֲמְדוּ הַיּוֹם (פסיקתא רבתי [מהד' איש שלום], פיסקא מ, בחודש השביעי).

שושלת המחנכים שהופקדה על חינוך האנושות למוסריות לא הצליחה לשמר את החברה שבה היא חיה, נפקדו גם המחנכים האחראים על חינוך הדור. מידת הדין מתחילה לפעול בעולם. התגובה של דור המבול דומה לדרכם לפני תחילת פעולתה. מאחר שהם היו ענקים בני אלהים, גאוותם לא פסקה והם לא שינו את דעתם גם כאשר הפורענות החלה לתת את אותותיה. גם כאשר הגשם החל לרדת הם עדיין האמינו שבכוחם לשנות את הגזרה האלוהית.

דבר אחר, כי גָּאָה גָּאָה (שמות טז, א). מתגאה הוא על כל המתגאים שבמה שאומות העולם מתגאים לפניו בו הוא נפרע מהם שכן הוא אומר בדור המבול שֹׁדֵרוּ עֵבֶר וְלֹא יִגְעַל תִּפְלַט פָּרְתוֹ וְלֹא תִשְׁכַּל (איוב כא, י) ואומר וְשָׁלְחוּ כִצְאוֹן עוֹיְלֵיהֶם וְלִדְיָהֶם יִרְקְדוּן: יִשְׂאוּ כְתָף וְכַנּוֹר וַיִּשְׁמְחוּ וגו' (שם, פס' יא-יב), מה נאמר שם וַיֹּאמְרוּ לְאֵל סוֹד מִמְּנוּ וגו' [- - -] מִה שְׂדֵי כִי נַעֲבֹדְנוּ וּמִה נֹעִיל כִּי נִפְגַּע בּוֹ (שם, פס' יד-טו). אמרו לא טפת גשמים היא, אין אנו צריכין לה אלא וַאֲדָ יַעֲלֶה מִן הָאָרֶץ וְהִשְׁקָה אֶת כָּל פְּנֵי הָאֲדָמָה (ב, ו). אמר להם הקב"ה, שוטים שבעולם, בטובה שהשפעתני לכם אתם מתגאים בה לפני, בה אני נפרע מכם, שנאמר וַיְהִי הַגֶּשֶׁם עַל הָאָרֶץ אַרְבָּעִים יוֹם וָאַרְבָּעִים לַיְלָה (ז, יב). ר' יוסי בן דורמסקית אומר, הם נתנו עיניהם העליונה בתחתונה כדי לעשות תאותם, והקב"ה פתח עליהם מעינות מלמעלה ומלמטה כדי לאבדם, שנאמר בְּיוֹם הַזֶּה נִבְקְעוּ כָּל מַעֲיֵנֹת תְּהוֹם רְבָה וְאַרְבַּת הַשָּׁמַיִם נִפְתְּחוּ (ז, יא) (מכילתא דרבי ישמעאל, בשלח, מסכתא דשירה, ב).

המדרש מתאר מדוע בשלב זה מידת הדין פעלה גם כאשר הם חשו בסכנה הממשמשת ובאה לאחר ששמעו עליה מנח. אך עקשנותם איננה מאפשרת להם להתרכך ולבקש סליחה. הם מתגאים: "מִה שְׂדֵי כִי נַעֲבְדְנוּ וּמִה נֹעִיל כִּי נִפְגַּע בּוֹ. אָמְרוּ לֹא טַפַּת גַּשְׁמִים הִיא, אִין אָנוּ צְרִיכִין לֵה אֵלָא וְאָד יַעֲלֵה מִן הָאָרְץ וְהַשְׁקָה אֶת כָּל פְּנֵי הָאֲדָמָה". בתגובה פותח הבורא את המעיינות מלמעלה ומלמטה כדי לאבדם.

אילו היה מדובר רק בגאווה העקשנית שלהם, היה הדבר מזכיר לנו מיתוסים של עמים קדומים אחרים. גם התיאור "בני האלהים" נשמע מיתולוגי. אך ההבדל המרכזי שבין ישראל לאומות העולם הוא בתחום המוסרי, על כן בא המדרש ומתאר בפנינו פן נוסף במאפייני דור המבול, שהביא אותם לשפל מוסרי שגרר בהכרח את האסון הנורא:

וַיֵּדַע חָמִי בֹ (נחום א, ז). וַרְחַמֵי רְשָׁעִים אֶכְזָרִי (משלי יב, י), אלו דור המבול שהיו אכזרים. אמרו רבותינו בשעה שהעלה הקב"ה את התהום, והיו רואים את המעינות עולות עליהם, מה היו עושים, היה להם בנים הרבה, והיה כל אחד ואחד נוטל את בנו, ונותנו על התהום, והיו המים מתגברים, הוי אומר וַרְחַמֵי רְשָׁעִים אֶכְזָרִי, ומנין שהיו עושים כן, שכן איוב אמר עליהם וַיִּשְׁכַּחְהוּ רַחֵם מִתְּקוֹן רַמָּה עוֹד לֹא יִזְכָּר (איוב כד, כ), הרחם שלו שהיו בניו, ומה עשה להן הקב"ה, הוריד עליהן מבול של מעלה ושברן, שנאמר וַיִּתְּשֵׁבֶר כַּעַן עוֹלָה (שם). אמר ר' ברכיה, קשים היו יתר מדאי ובעלי קומה היו, ואילולי שפרע מהן מלמעלה לא היו יכולין להם המים, שכן איוב אמר אִם לֹא נִכְחַד קִימְנוּ וַיִּתְּרֵם אֶכְלָה אִשׁ (איוב כב, כ). מהו כך, כיון שראה הקב"ה שלא מתו בתהומות שלמטן, הוריד עליהן אש שלמעלה ושרפתן, שנאמר אִם לֹא נִכְחַד קִימְנוּ וגו', ולא עוד אלא שהפך עליהם העוף והבהמה והחיה, והן גועו אותן, שנאמר וַיִּגְעוּ כָּל בְּשָׂר וגו' (ז, כא), כיון שראו עצמן שהן אבודין היו מבקשין להפוך את התבה. מה עשה הקב"ה, הקיף את התבה אריות והיו אוכלין אותן, שנאמר וַיִּסְגְּרוּ ה' בַּעֲדוֹ (ז, כז), מהו ויסגור, כענין שנאמר אֱלֹהֵי שְׁלַח מִלְאָכָה וַיִּסְגְּרוּ פֶסַח אֲרֵינֹתָא (דניאל ו, כג) (תנחומא [מהד' בובר], נח, י).

מדרש זה מדגיש את הפן המוסרי, שבגינו ספגו אנשי דור המבול עונש כה כבד. הקדוש ברוך הוא לא היה מביא את המבול אילולא הוכיחו בהתנהגותם האכזרית והלא מוסרית כי הם ראויים לעונש כזה: "מה היו עושים, היה להם בנים הרבה, והיה כל אחד ואחד נוטל את בנו, ונותנו על התהום, והיו המים מתגברים, הוי אומר וַרְחַמֵי רְשָׁעִים אֶכְזָרִי".

"הגיבורים היו נותנין רגלם על התהום וסותמין אותו והיה בא ליכנס אל התיבה והיו רגליו מתערסלות" (בראשית רבה [מהד' תיאודור-אלבק], לא, יח), וכשלא צלח בידיהם הדבר "היו נוטלין את בניהם ונותנין אותם על התהום וכושבין עליהם ואינן מרחמין

עליהם" (תנחומא נח, ז). כדי כך הייתה אכזריותם של בני דור המבול גדולה.

המוסר הוא היסוד לכל קיום אנושי תקין. מי שמשתמשים בילדיהם כאמצעי להצלת עצמם מעידים על עצמם שההווה חשוב להם הרבה יותר מהעתיד, ומכאן שאין מקום לתולדות, סמל עתידו של העולם. לא בכדי נקרא ספר בראשית ספר תולדות אדם (על-פי בראשית ה, א). היחס לילדים הוא של שכפול כמותי גרידא, וכך מאבד הדור את הייחוד האיכותי שלו.

פרק ז: המבול

לאחר ארבעים ימי הרחמים הראשונים, משראה הבורא שהאנושות לא שינתה את דרכה ולא חזרה, הוא הפך את גשמי הברכה למבול.

וַיְהִי הַמַּבּוּל אַרְבָּעִים יוֹם עַל הָאָרֶץ וַיִּרְבוּ הַמַּיִם וַיִּשְׂאוּ אֶת הַתְּבֵה אֶת הַתְּבֵה וַתֵּרָם מֵעַל הָאָרֶץ: וַיִּגְבְּרוּ הַמַּיִם וַיִּרְבוּ מְאֹד עַל הָאָרֶץ וַתִּלָּךְ הַתְּבֵה עַל פְּנֵי הַמַּיִם: וְהַמַּיִם גָּבְרוּ מְאֹד מְאֹד עַל הָאָרֶץ וַיִּכְסּוּ כָּל הַהָרִים הַגְּבוּהִים אֲשֶׁר תַּחַת כָּל הַשָּׁמַיִם: חֲמֵשׁ עֶשְׂרֵה אֲמָה מִלְּמַעְלָה גָּבְרוּ הַמַּיִם וַיִּכְסּוּ הַהָרִים: וַיִּגְוַע כָּל בָּשָׂר הַרְמֵשׁ עַל הָאָרֶץ בְּעוֹף וּבַבְּהֵמָה וּבַחַיָּה וּבְכָל הַשְּׂרָץ הַשְּׂרָץ עַל הָאָרֶץ וְכָל הָאָדָם: כֹּל אֲשֶׁר נִשְׁמַת רוּחַ חַיִּים בְּאַפּוֹ מִכָּל אֲשֶׁר בְּחַרְבָּה מֵתוֹ: וַיִּמַּח אֶת כָּל הַיְקוּם אֲשֶׁר עַל פְּנֵי הָאָדָמָה מֵאָדָם עַד בְּהֵמָה עַד רֶמֶשׂ וְעַד עוֹף הַשָּׁמַיִם וַיִּמַּחוּ מִן הָאָרֶץ וַיִּשְׁאָר אֵד נֹחַ וְאַשֶּׁר אִתּוֹ בַּתְּבֵה: וַיִּגְבְּרוּ הַמַּיִם עַל הָאָרֶץ חֲמֵשִׁים וּמֵאֵת יוֹם (בראשית ז, יז-כד).

לאחר אותם ארבעים יום ראשונים, המשיכו המים וירדו על האדמה במשך מאה וחמישים יום נוספים, שבמהלכם הושמדו כל היצורים כסדר בריאתם: כל רמש האדמה וכל עוף השמים שנבראו ביום החמישי, גוועו ראשונים, ואילו הדגים שבים שנבראו אף הם ביום החמישי ולא חטאו, לא מתו כלל.¹³⁷ החיה והבהמה שנבראו ביום שישי לפני בריאת האדם, גוועו ומתו לפני בני האדם, ואילו האדם שנברא אחרון, הושמד אחרון, כיוון שכוחו של – אף כי כוחם של אנשי דור המבול – רב יותר מכוחם של בעלי החיים:

אמר ר' ברכיה, דור המבול היו קשים מאד ובעלי קומה, דכתיב הָמָה הַגְּבִרִים וגו' (בראשית ו, ד), ואלמלא שנפרע מהם באש מלמעלה אין כל בריה יכולה להם, דכתיב אִם לֹא נִכְחַד קִימְנוּ וַיִּתְּרָם אֶכְלָה אֵשׁ (איוב כב, כ). כיון שראה הקב"ה

¹³⁷ "בדור המבול לא נגזרה גזירה על דגים שבים, שנאמר מכל אשר בחרבה מתו (ז, כב), ולא דגים שבים" (בבלי קידושין, יג ע"א).

שלא נשטפו קומתן בתהומות הוריד עליהן אש מן השמים, דכתיב וַיִּתְּרָם אֶכְלָה אֵשׁ. ולא עוד אלא שהפך עליהם את העוף ואת הבהמה ואת החיה וגועו אותם, שנאמר וַיִּגְנוּ כָּל בֶּשֶׂר הָרִמֵּשׁ עַל הָאָרֶץ בְּעוֹף יוֹבְבְהֶמָה וּבְחַיָּה (בראשית ז, כא), בעוף ובבהמה גוע כל בשר (מדרש ילמדנו [מהד' מאן], ילקוט תלמוד תורה, בראשית, לו).

הבורא מסיים את השמדת העולם באדם. ועל פי המדרש הקדוש ברוך הוא נאלץ להשתמש בכל כוחות הטבע מים ואש כדי להשמיד את דור המבול. ורק התיבה נשארת שריד מהעולם הקודם. התיבה בנויה ברמה טכנולוגית גבוהה, ובכך היא מצליחה להתגבר על איתני הטבע. זהו שריד אחרון לדור שלא ישוב, לאנשים שלא ייראו עוד.

כאשר מידת הדין פועלת במציאות כדי להביא עונש על הרשעים, מופיעה מידת הרחמים המבקשת ליצור איזון. תפילתם של הצדיקים מחזקת את מידת הרחמים,¹³⁸ בעוד רשעתם של רשעים מחזקת את מידת הדין. דווקא שם הוי"ה, המבטא את מידת הרחמים, תובע את עונשם של הרשעים, ואילו כאן נדרשת מידת הדין לאיזון, דווקא בשם 'אלהים', למטרת סיום המבול. כניסתו של נח לתיבה בשם מידת הרחמים הייתה, כדי לשמור ולהגן עליו מפני המשחית. ואילו יציאתו מהתיבה נדרשת בשם מידת הדין, המבקשת את האיזון. כיון שנעשה דין ברשעים, אף מידת הדין תבעה רחמים על נח וכל אשר אתו בתיבה. כרונולוגיית המבול מורכבת, על כן המדרש מעניק הסבר ארוך:

המבול היה כל י"ב חדש, שנאמר בַּשָּׁנָה שֵׁשׁ מֵאוֹת שָׁנָה לַחַיִּי נָח וְגו' (בראשית ז, יא), ודורו אינן חייני לעולם הבא ואינן נדונין, שנאמר לֹא יִדּוּן רֹחִי בְּאָדָם לְעֹלָם (בראשית ו, ג). רבי יהושע אומר, בַּחֲדָשׁ הַשְּׁנִי בְּשַׁבְּעָה עָשָׂר יוֹם לַחֲדָשׁ (בראשית ז, יא) זה אייר, שהוא שני לניסן שבו נברא העולם, ובו כימה שוקעת. ולפי ששינו את מעשיהן לפני המקום, שינה עליהן סדרי בראשית. רבי אליעזר אומר, בַּחֲדָשׁ הַשְּׁנִי בְּשַׁבְּעָה עָשָׂר יוֹם לַחֲדָשׁ זה מרחשון, שהוא שני לתשרי שבו נברא העולם, ובו כימה עולה, והיא היתה זמנה של רביעה. חכמים כדברי רבי אליעזר למבול וכדברי רבי יהושע לתקופות. וַיְהִי הַגֶּשֶׁם וְגו' (בראשית ז, יב), עד מתי ארבעים יום וארבעים לילה, עד כ"ז בכסלו, וַיִּגְבְּרוּ הַמַּיִם עַל הָאָרֶץ חֲמִשִּׁים וּמֵאֹת יוֹם (בראשית ז, כד), עד מתי חמשים ומאת יום, עד אחד בסיון, והמים היו עומדין ודמומים והרשעים נדונים בהן כל אחד ואחד לפי מעשיו, וַיִּחְסְרוּ הַמַּיִם מִקְצֵה חֲמִשִּׁים וּמֵאֹת יוֹם וְגו' (בראשית ח, ג), וַהֲמַיִם הָיוּ הַלּוֹךְ וְחֹסְרוֹ וְגו' (בראשית ח, ה), המים היו גבוהים מן הארץ חמש עשרה אמה, וכלו לרשעים יום, אמה לר'

138 לעניין תפילת הצדיקים ראו בספרו של הרב יהודא אשכנזי, סוד לשון הקודש, ירושלים חש"ד [תשס"ז], פרק ראשון.

ימים, טפח ומחצה בכל יום. וְתַנַּח הַתְּבָה בַּחֲדָשׁ הַשְּׁבִיעִי בְּשַׁבְּעָה עֶשֶׂר יוֹם (בראשית ה, ד), זה סיון. וכשאתה מתחיל למנות משפסקו הגשמים מלירד, נמצאת נחה לששה עשר יום, הא כמה היתה גבוהה מן הארץ, ד' אמות, וכמה היתה משוקעת בתוך המים, י"א אמה.

המדרש אינו מציין אך ורק את תאריכי תחילת המבול וסיומו, אלא הוא מתעכב בסבלנות רבה על כל שלב ושלב ומציין מה עשה נח ומה החיות עשו. נראה כי הדרשן מצא חשיבות מיוחדת ברמת פירוט זו. נשית ליבנו לזאת: דור המבול התייחד בריבוי הגופים החוטאים. הן האדם והן בעלי חיים, ואפילו האדמה. מכלול זה של כל ההווה המשתתפת בחטא ונוטלת עונש הוא יחידאי, על כן כל שלב ושלב דורש עיון בפני עצמו.

בבבלי ראש השנה, דף י ע"ב, נטושה המחלוקת בשאלה מתי נברא העולם, בתשרי או בניסן. במחלוקת זו תלויה גם השאלה אם החודש השני – שבו החל המבול לרדת – הוא מרחשוון או אייר. החודש הראשון מסמל את הבריאה בחסד, החודש השני הוא הבירור אם זכה העולם בחסד, וחודש זה מגלה את מידת הדין. תיאור מקביל אנו מוצאים בסיפור בריאת העולם. ביום הראשון נבראו השמים והארץ, אך הארץ הייתה תוהו ובוהו, היינו: שבירת כלים. היום השני הוא מעין מצב של מבול; לא נאמר בו "וירא אלהים כי טוב", והארץ הייתה מכוסה מים, שהרי ביום השלישי נאמר יְקוּוּ הַמַּיִם מִתַּחַת הַשָּׁמַיִם אֶל מְקוֹם אֶחָד וְתִרְאָה הַיַּבְשָׁה (א, ט). על כן בשלב הראשון כל רשע נענש על פי מעשיו: "עד כ"ז בכסלו, ויגברו המים על הארץ חמשים ומאת יום, עד מתי חמשים ומאת יום, עד אחד בסיון, והמים היו עומדין ודמומים והרשעים נדונים בהן כל אחד ואחד לפי מעשיו".

עד כאן מהמתרחש מחוץ לתיבה; אולם גם בתוכה גורם המבול לתוהו פנימי המביא ייסורים קשים, ואכן המדרש מעניק נופך ריאליסטי לקשיי החיים בתיבה: ותלך התבה על פני המים, ותהפך על פני המים הלוך והפוך, הנה והנה, ויתהפך כל החי אשר בה כהפוך את הנזיד בסיר. ויהי צער גדול לכל היקום אשר בתבה, והתבה חשבה להשבר. ויתבהל כל החי אשר בתבה, וינהמו האריות ויגעו השורים ויצעקו הזאבים, וכל היקום אשר בתבה מדבר וצועק בלשונו, וישמע קולם למרחוק. וגם נח ובניו צועקים ובוכים בצרתם, וייראו יראה גדולה מאוד, ויגיעו עד שערי מות. ויתפלל נח אל ה' ויצעק על הדבר הזה אל ה' ויאמר: אנא ה' הושיעה לנו כי אין כח בנו לסבול את הרעה הזאת אשר סבבתנו [---] וישמע ה' בקול נח, ויזכרהו ה', ויעבר רוח על פני המים וישוכו המים ותנח התבה [---] ויקרא נח עוד אל ה' בעת ההיא ויאמר: אנא ה' אלהי כל הארץ והימים וכל אשר בהם, הוציאה ממסגר נפשי ממאסרי אשר שמתני בו, כי יגעתי באנחתני מאד. וישמע ה' בקול נח ויאמר אליו: במלאתך שנה תמימה אז תצא (ספר הישר, מהד' י' דן, ירושלים תשמ"ו, עמ' 58-59).

וביתר פירוט:

בְּשֵׁנַת שָׁשׁ מֵאוֹת שָׁנָה לְחַי נִחַ בְּחֻדְשׁ הַשְּׁנַי בְּשִׁבְעָה עָשָׂר יוֹם לְחֻדְשׁ [בַּיּוֹם הַזֶּה נִבְקְעוּ כָּל מַעֲיֵנֵי תְהוֹם רַבָּה וְאַרְבַּת הַשָּׁמַיִם נִפְתְּחוּ] - רבי יהושע אומר, אותו היום שבעה עשר באייר היה, יום שמזל כימה שוקע ביום ומעינות מתמעטין, ומתוך ששינו מעשיהן שינה הקדוש ברוך הוא עליהם מעשה בראשית, והעלה מזל כימה ביום, ונטל שני כוכבים מכימה, והביא מבול לעולם. רבי אליעזר אומר: אותו היום שבעה עשר במרחשון היה, יום שמזל כימה עולה ביום, ומעינות מתגברים. ומתוך ששינו מעשיהם שינה הקדוש ברוך הוא עליהם מעשה בראשית, והעלה מזל כימה ביום, ונטל שני כוכבים, והביא מבול לעולם (בבלי ראש השנה, יא ע"ב).

התלמוד מספר לנו שבשלב הראשון התנגשו שני כוכבים שהגיעו מכיוון קבוצת כימה. האחד - ככל הנראה מאדים - גרם להפיכת כדור הארץ וכתוצאה מכך השמש שזרחה עד אז במערב, עברה לזרוח במזרח. גרם השמים השני גרם להפרדת היבשות והפיכת גוש יבשת האדמה הבודדת לשבעה גושי יבשות נפרדים.

גם רמב"ם התייחס לשינוי האפוקליפטי שחל בכדור הארץ בעקבות המבול: "ואלו שנים עשר צורות (המזלות) לא היו מכוונות כנגד אותם חלקים אלא בזמן המבול, שאז העלו להם שמות אלה. אבל בזמן הזה כבר סבבו מעט [---] וחלק שיתהלך השמש והירח כנגדו ביום אחד ילך כנגד כל כוכב מהם בקרוב משבעים שנה" (משנה תורה, הלכות יסודי התורה ג, ז). כוונתו שבשעת המבול השתנה מסלול השמש והשתנה גם מהלך המזלות. וכן אמר איוב: נָטָה שָׁמַיִם לְבָדוֹ וְדֹרָךְ עַל בְּמַתֵּי יָם, עָשָׂה עֵשׂ כְּסִיל וְכִימָה וְחֻדְרֵי תַמָּן (איוב ט, ח-ט), ומסביר ראב"ע: "כְּסִיל וְכִימָה - שני כוכבים גדולים האחד בפאת שמאל מגלגל הנוטה והשני בפאת נגב ועש בפאת צפון הגלגל הגדול. וְחֻדְרֵי תַמָּן - הם הכוכבים שהם בפאת נגב הגלגל הגדול ובעבור היות היישוב בפאת שמאל ולא יראו אותם הכוכבים על כן קראם חדרי כאלו הם במקום נחבא". גם מלבי"ם שם צועד בכיוון דומה:

שבמה שחופרים במעמקי האדמה עצמות פילים וקופים מאזורים חמים, הרי זה עדות שבימי המבול התמוטט כדור הארץ מדרום לצפון, ואותה ארץ, שהיו עליה כל בני אדם שהשחיתו דרכם, נעתקה מנגד השמש ונהיה שם קרח וקפאון ושממות עולם. כי קודם המבול לא נטה השמש במעגלו השנתי כג' מעלות מן המשווה לצפון ולדרום כמו שהיא עתה.

בספר תהלים נקשרים הדברים יחד: אֲתָה הִצַּבְתָּ כָּל גְּבוּלוֹת אֶרֶץ קִיץ וְחֻדְרָף אֲתָה יִצְרָתָם (תהלים עד, ז). רד"ק על אתר: "וכן כל גבולות ארץ, שהם שבעה נופות שהעולם נחלק בהם, וכל נוף מהם הפך האחר, ואוירו משונה מחברו, והכל לצורך הברואים". כלומר, הצבת שבע היבשות מקושרת כאן עם יצירת קיץ וחורף, תופעה שהתרחשה

בעקבות המבול. אם נאמר שחל היפוך בכדור הארץ בעקבות התנגשות כוכב כימה בה,¹³⁹ הרי שאם לפני המבול היה כדור הארץ במרחשוון לפי ר' אליעזר, הרי בהיפוכו נעשה החודש אייר; ואם להפך, הרי שזה מתאים לדברי ר' יהושע. במהפך ממרחשוון לאייר נעלמת חצי שנה, וזה מסביר את שנאמר במקום אחר במדרש, ששנת המבול אינה במניין השנים.

יש במחקר המודרני דעה שלפיה פגע מטאוריט בכדור הארץ, ומעוצמת המכה התרומם ענן אבק שחצץ בין קרני השמש לשטח פני הכדור, ועל כן לא נראו המאורות בשמים למשך זמן ארוך וממילא המעקב אחרי רצף השנים אבד. חכמי התלמוד נותנים הסבר חלופי: התהפכות כיוונו של סיבוב כדור הארץ, שבגינה השתבש חישוב הלוח. אפשר שכך נוכל ליישב גם את המחלוקת המפורסמת לגבי זמן בריאת העולם: ר' יהושע אומר שבניסן נברא העולם, ור' אליעזר אומר שבתשרי נברא העולם (בבלי ראש השנה, יא ע"א). ר' אליעזר מתחשב בהיפוך כדור הארץ ור' יהושע אינו מתחשב בכך, מה שעשוי להסביר את שורש המחלוקת.

כתוצאה מהמהפך האקולוגי שנוצר בעקבות התנגשות הכוכבים בכדור הארץ התחוללו על פני כדור הארץ שינויים גיאולוגיים מרחיקי לכת: גלי צונאמי אדירים עקרו עצים והשליכו אותם אל הים בסערות אטמוספיריות. רעידות אדמה כבירות המלוות באבק ומעטה עננים האפילו על פני השמש לאורך שנה שלמה. חשכה זו גרמה להפסקת תהליך הפוטוסינתזה ולהעלמות הצמחים הירוקים, ובעקבותיהם להשמדת אוכלי הצמחים הענקיים עד להיעלמותם של כל בני האדם. ייתכן שיש בהסבר זה כדי לשפוך אור על ההשמדה ההמונית של בעלי החיים בים, באוויר וביבשה. על פני כדור הארץ נוצרו עתה מרבצי פחם ונפט, שרשרות הרים והרי סלעים ובקיעת תהומות באוקיינוסים. המגמה שבתוך כדור הארץ התפרצה על פני האדמה, והרתיחה את המים שהקיפו את היבשה שבזמן זה נבקעה והתבקעה לשבע יבשות. יבשות אלו כוסו במים רותחים במשך שנה שלמה וגרמו להיעלמותם של כל בעלי החיים המפלצתיים ושל בני האדם האכזריים.

העולם שלפני המבול שונה לגמרי מהעולם שמוכר לנו מההסתוריה שלנו. על פי המדרש,¹⁴⁰ ארבע מידות טובות שהיו קיימות בעולם לפני המבול, התבטלו בעקבותיו: הגבורה, אריכות השנים, ריבוי הבנים והשלום. לפני המבול היו בני האדם ענקים, גיבורים וחזקים, ולאחר המבול נתמעטו גבורתם וגודלם לממדים המוכרים לנו כיום. לפני המבול היה כל זוג מוליד בנים ובנות לרוב, ואלו לא היו מתים בחיי הוריהם, ואילו לאחר המבול מיעטו הנשים להוליד, ורבים מהם מתו בעלומיהם. לפני המבול היו בני האדם חיים עד אלף שנים, ורק החל מגיל מאה היו נענשים על עוונותיהם, ואילו לאחר המבול התקצרה תוחלת החיים שלהם, והם החלו לקבל אחריות על

139 וכדעת האמורא שמואל: "מאי כימה, כמאה ככבי" (בבלי ברכות, נח ע"ב).

140 מדרש הגדול לפרשת נח (מובא בספר הפרשיות [מהד' א' כי טוב], א, ירושלים תשמ"ד, עמ' קכח).

מעשיהם כבר מגיל שלוש עשרה. קודם המבול לא היו מלחמות בעולם, ולאחריו התרבו המלחמות והמחלוקות. גם מזג האוויר השתנה מאד: לפני המבול לא היו עונות שנה, ולאחריו כן היו, שהרי נח התברך מפיו של הבורא: **עַד כָּל יְמֵי הָאָרֶץ יִרְעוּ וְקָצִיר וְקָר וְחֶם וְחֹרֶף וְיוֹם וְלַיְלָה לֹא יִשְׁבְּתוּ** (ח, כב), ומסביר ר' עובדיה ספורנו: **לֹא יִשְׁבְּתוּ** - מלהתמיד על אותו האופן בלתי טבעי שהגבלתי להם אחר המבול. וזה שילך השמש על גלגל נוטה מקו משווה היום, ובנטייתו תהיה סיבת השתנות כל אלה הזמנים, כי קודם המבול היה מהלך השמש תמיד בקו משווה היום, ובוזה היה אז תמיד עת האביב ובו היה תיקון כללי ליסודות ולצמחים ולבעלי חיים ולאורך ימיהם. ואמר שיהיה זה כל ימי הארץ עד אשר יתקן האל יתברך את הקלקול, שנעשה בה המבול כאומר: **וְהָאָרֶץ הִחְדָּשָׁה אֲשֶׁר אָנִי עֹשֶׂה** (ישעיהו טו, כב). כי אז ישוב מהלך השמש אל קו המשווה היום כמאז, ויהיה תיקון כללי לכולם כמו שהיה קודם המבול.

לפני המבול הייתה כל השנה מאופיינת במזג אויר ממוזג ונעים, האוויר היה נאה ובריא, וטעם הפירות היה כטעמם בגן עדן. לאחר המבול החל הפיצול לארבע עונות השנה כפי שהן מוכרות לנו כיום, והאקלים השתנה בהתאם: עונה חמה ועונה קרה, כל אזור ואקלימו המיוחד.¹⁴¹ גם הפירות איבדו את טעמם, חוץ מפירותיה של ארץ ישראל ששימרו את הטעם העשיר של תחילת ההסתוריה.

מבחינה הסתורית, עד ימיו של נח מתארת לנו התורה את הפרהסתוריה של האנושות, התרבויות העתיקות כפי שהן מתוארות במיתולוגיות הקדומות, הכוללות אלים, חצאי אלים, גיבורים וכיוצא באלו. בעלי חיים עדיין יכלו להזדווג ביניהם כמו גם בין בעלי חיים אחרים, והאנושות כולה הייתה טבעית, פגאנית, מלאה וגדושה בגילוי עריות, שפיכות דמים, עבודת אלילים, חמס וגזל. עם זאת, האנושות עד שלב זה הייתה עדיין צמחונית. והנה אחרי המבול הדברים משתנים מהותית; החיות אינן מזדווגות עוד כי אם עם בני מינן, אך מאידך האנושות הופכת מצמחונית לאוכלת בשר, והפער שבין שושלת שת המכונה "בני האלהים", לשושלת קין המכונה "בני האדם" - נסגר, בשל נישואי התערובת. תחת שתי השושלות המקוריות תופענה עכשיו שלוש שושלות חדשות, המשתלשלות משלושת בני נח, והמרכיבות את כל האנושות שתתקיים באותה צורה החל מתקופת המבול ועד לאחרית הימים. כל משפחה נחתמת בזוהתה, מהותה ותפקידה, והאנושות כפי שאנחנו מכירים אותה כיום, מעוצבת ונחתמת. על הפסוק **וַיְהִי הַמַּבּוּל אַרְבָּעִים יוֹם עַל הָאָרֶץ** (י, יז) כותב

141 ספורנו לפסוק **וַיְהִי מִשְׁחִיתָם אֶת הָאָרֶץ** (י, יג) מפרש: "אשחיתם יחדיו עם הארץ, שאשחית מזג הארץ והאוויר בנטיית גלגל חמה שהטה ממשוה היום, מן המבול ואילך, כמו שפירש הוא יתברך במענהו לאיוב. ולכן נמעטו שני חיי המין האנושי תכף אחר המבול, כי לא היו עוד המזגים והפירות על שלמותם הראשון. ולזה הותר למין האנושי אכילת בעלי חיים אחר המבול".

הגלי רזיא,¹⁴² שתיאור זה נכון לא רק באשר לעבר שהיה אלא גם לעתיד הרחוק שיהיה:

קודם לאלף הששי ר"מ שנים יעלה מים תחתונים ויכסו כל העולם ולא ישאר רק ארץ ישראל ותהיה שטה על פני המים כמו תיבת נח, והולך עד קרוב לגן עדן הארצי במקום שיוציא ארבע נהרות. ואותן אנשים שישארו באותו זמן צדיקים גמורים וגשם¹⁴³ מתלבנים ומטהרים ונעשים רוחניים.

הבורא כרת ברית עם נח ובניו, והבטיח שלעולם לא יביא עוד מבול להשמיד את כל האנושות. אולם בסוף ההסתוריה, כשיגיע רגע הגאולה, הרי מקובלנו שהבורא ישתמש בטבע כפי שהשתמש בו בכל מהלך ההסתוריה, על מנת לשלם לאדם כמעשיו. הנביא מבטיח:

כי כה אָמַר ה' צְבָאוֹת עוֹד אֶחָת מְעַט הִיא וְאֲנִי מְרַעֵשׂ אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ וְאֶת הַיָּם וְאֶת הַחֲרָבָה: וְהִרְעַשְׁתִּי אֶת כָּל הַגּוֹיִם¹⁴⁴ וּבָאוּ חֲמַדַּת כָּל הַגּוֹיִם וּמְלֹאֲתֵי אֶת הַבַּיִת הַזֶּה כְּבוֹד אָמַר ה' צְבָאוֹת (חגי ב, ו-ז).

הקב"ה יציל את עם ישראל בתנאי שיתקיים מאמר הפסוק: וְשַׁבְתֶּם וּרְאִיתֶם בֵּין צְדִיק לְרָשָׁע בֵּין עֹבֵד אֱלֹהִים לְאִשָּׁר לֹא עֲבָדוּ (מלאכי ג, יח). עבודתנו כיום היא להגיע לדרגת הכרה שרק אלהים לנו מחסה ועז עזרה בצרות נמצא מאד, על כן לא נירא בקמיר ארץ ובמוט הרים בלב ימים (תהלים מו, ב-ג), בבחינת: סוף דבר הכל נשמע את האלהים ירא ואת מצותיו שמור כי זה כל האדם, כי את כל מעשה האלהים יבא במשפט על כל נעלם אם טוב ואם רע (קהלת יב, יג-יד).

142 לר' אברהם תלמיד האריז"ל (מצוטט בילקוט הראובני, ירושלים תשכ"ב, פרשת נח, עמ' 131).

143 צ"ל: וגם הם.

144 מלבי"ם על אתר: "שיתקבצו למלחמת גוג ומגוג".

פרק ח: סיום המבול

כשם שתחילת המבול הייתה תהליך מתמשך והגשם הפך ממטר של ברכה למבול כעבור ארבעים יום, כך הלך המבול ונמוג בהדרגה, והסתיים לאחר מאה וחמישים יום בארבעים ימי התייבשות הדרגתית:

וַיִּזְכֹּר אֱלֹהִים אֶת נֹחַ וְאֶת כָּל הַחַיָּה וְאֶת כָּל הַבְּהֵמָה אֲשֶׁר אִתּוֹ בַּתֵּבָה וַיַּעֲבֹר אֱלֹהִים רוּחַ עַל הָאָרֶץ וַיִּשְׁכּוּ הַמַּיִם, וַיִּסְכְּרוּ מַעֲיֵנֹת תְּהוֹם וְאַרְבַּת הַשָּׁמַיִם וַיִּכְלֵא הַגֶּשֶׁם מִן הַשָּׁמַיִם, וַיֵּשְׁבוּ הַמַּיִם מֵעַל הָאָרֶץ הַלֹּוֹךְ וַיָּשׁוּב וַיַּחֲסְרוּ הַמַּיִם מִקְצֵה חֲמִשִּׁים וּמָאתַיִם יוֹם (ח, א-ג).

מתואר לנו כאן תהליך המורכב משלושה חלקים: ארבעים יום, מאה וחמישים יום, ארבעים יום. ארבעים יום וארבעים לילה נמשך התהליך הראשוני, שבמהלכו עברה האנושות ממצב של גשמי ברכה לגשמי מבול. מאה וחמישים הימים שבמהלכם ירד המבול עצמו; ואילו ארבעים יום וארבעים לילה ארכה התייבשות האדמה. תהליך התייבשות העולם מקביל לתהליך הצפתו:

וַיְהִי מִקֵּץ אַרְבָּעִים יוֹם וַיִּפְתַּח נֹחַ אֶת חַלּוֹן הַתֵּבָה אֲשֶׁר עָשָׂה, וַיִּשְׁלַח אֶת הָעֶרֶב וַיֵּצֵא יְצוּא וְשׁוֹב עַד יְבֹשֶׁת הַמַּיִם מֵעַל הָאָרֶץ (בראשית ח, 1-2). רש"י על אתר: "מִקֵּץ אַרְבָּעִים יוֹם - מִשְׁנֵרָא רֵאשֵׁי הַהַרִים".

בתום מאה וחמישים יום פוסקים הגשמים לרדת, ושוככת רתיחת מי התהום, הם מצטננים ואינם עולים עוד. כשם שתחילת המבול הייתה תהליך מתמשך, כך גם חדל המבול. מראש חודש סיוון פסק הגשם, נסכרו מעיינות התהום ופני הארץ החלו להתייבש. בי"ז בסיוון נחה התיבה על הרי ארט¹⁴⁵. בראש חודש אב נראו כבר ראשי ההרים, וכעבור ארבעים יום, ב' באלול, פתח נח את הצוהר ושלח את העורב לראות הקלו המים, ולאחר שבעה ימים שלח יונה, שחזרה אליו מייד, ולאחר שבעה ימים

145 הנקראים ארמניה, על פי תרגום יונתן.

נוספים שלח אותה שנית, ואז חזרה ובפיה עלה זית, וכך ידע שאכן כלו המים. כעבור שבעה ימים נוספים שלחה שוב, והיא לא חזרה עוד.

וַיְהִי מִקֵּץ אַרְבָּעִים יוֹם (בראשית ח, ו), לִקְץ שֶׁהִתְחִילוּ הַמַּיִם לַחְסוֹר, בַּעֲשָׂרָה בְּתֻמּוֹ, וַיִּפְתַּח נֹחַ אֶת הַחֲלוֹן הַתִּבָּה וְגו' (שם), וַיִּשְׁלַח אֶת הָעֶרֶב וְגו' (בראשית ח, ז), שֶׁהָיָה שֶׁבַעֵת יָמִים וַיִּשְׁלַח אֶת הַיּוֹנָה וְגו' וְלֹא מָצְאָהּ וְגו' (בראשית ח-ט). שֶׁהָיָה עוֹד שֶׁבַעֵת יָמִים וַיִּסֹּף שִׁלַּח אֶת הַיּוֹנָה וְגו' וַתָּבֵא אֵלָיו הַיּוֹנָה וְגו' (בראשית ח, יא-יב). שֶׁהָיָה עוֹד שֶׁבַעֵת יָמִים וַיִּשְׁלַח אֶת הַיּוֹנָה וְלֹא יָסְפָה שׁוּב אֵלָיו עוֹד (בראשית ח, יב). הִלְכָה וַיִּשְׁבָּה לָהּ עַל רֵאשֵׁי הַהָרִים, בְּעֲשִׂירֵי בְּאֶחָד לַחֲדָשׁ נִרְאוּ רְאשֵׁי הַהָרִים (בראשית ח, ה), זֶה אֲב, כִּשְׂאֵתָה מִתְחִיל לִמְנוֹת מִשֶּׁהִתְחִילוּ הַגְּשָׁמִים לִירֹד, מֵאֶחָד בָּאֵב וְעַד אֶחָד בְּתִשְׁרֵי נִבְלָעוּ הַמַּיִם. (סדר עולם רבה [מהד' ליינר], פרק ד).

בראש השנה יבשה הארץ ונח הסיר את מכסה התיבה, אך עדיין אי אפשר היה לצאת ממנה, כי הקרקע הייתה עדיין בוץ רותח. רק בכ"ז במרחשוון בשנה השנייה יבשה הארץ כליל, והקב"ה ציווה את נח לצאת מהתיבה. שהיית נח ומשפחתו בתיבה ארכה, אם כן, שנת חמה שלמה בת שס"ה יום. לאורך תקופה זו לא היו החמה והלבנה מאירות והמזלות לא שימשו, מאחר שחושך שרר על פני כדור הארץ בשל העננים השחורים שכיסוהו.

וַיְהִי בְּאַחַת יְשָׁשׁ מְאוֹת שָׁנָה בְּרֵאשׁוֹן וְגו' (בראשית ח, יג), מִקְצַת הַחֲדָשׁ כְּכוּלוֹ, לְמַדְנוּ שְׁכִינֵי שְׁנַנְכַס יוֹם אֶחָד בְּחֲדָשׁ, מוֹנִין אוֹתוֹ חֲדָשׁ שְׁלֹם, וְחֲדָשׁ אֶחָד נִכְנַס בְּשָׁנָה, מוֹנִין אוֹתָהּ שָׁנָה שְׁלֵמָה, שֶׁמִּקְצַת הַחֲדָשׁ כְּכוּלוֹ וּמִקְצַת הַשָּׁנָה כְּכוּלוֹ. חָרְבוּ הַמַּיִם מֵעַל הָאָרֶץ (שם), הַמַּיִם הַיּוֹרְדִין מִלְּמַעְלָה נִגְבָּה אוֹתָן הַרוּחַ, וְהַעוֹלָיִם מִלְּמַטָּה נִבְלָעוּ בְּמִקוּמוֹן, וְעַדִּין הָאָרֶץ לָחָה וְעִשׂוּיָה כְּמִקְפָּה. הַמַּתִּינֵנו וְלֹא זָרְעוּ עַד שִׁירְדוּ לָהֶם גְּשָׁמִים, שְׁמִימֵי הַמַּבּוּל סִימֵן קָלְלָה הָיָה וְאִין בְּכֻלָּל קָלְלָה בְּרַכָּה. וּבְחֲדָשׁ הַשְּׁנִי בְּשִׁבְעָה וְעֶשְׂרִים יוֹם לַחֲדָשׁ (בראשית ח, יד), זֶה מִרְחֹשׁוֹן, יִבְשָׁה הָאָרֶץ (שם) וְנַעֲשִׂית גְּרִיד, הָרִי י"ב חֲדָשׁ שְׁלָמִים. וַי"א יוֹם הִיתְרִין מֵהַ טִיבּוֹן, מִלְּמַד שִׁמּוֹת הַחֲמָה יִתְרִין עַל יְמוֹת הַלְּבָנָה וַי"א יוֹם. אִמֵּר רַבִּי אֶלְעָזָר, וְהִלָּא מִתְחַלֵּת בְּרִייתוֹ שֶׁל עוֹלָם יְמוֹת הַחֲמָה יִתְרִין עַל יְמוֹת הַלְּבָנָה וַי"א יוֹם, שֶׁנִּבְרָאוּ מִלְּאִין חֲמִשָּׁה עֶשְׂרִי, צֵא מִהֵן אַרְבַּעַה לְפָנִים מִכֵּן, הָרִי אֶחָד עֶשְׂרִי. אִמֵּר לּוֹ, וְכִיּוֹן שֶׁעֲבָרוּ עֲבוּר רֵאשׁוֹן, הִגִּיעָה לְבִנְיָה לְחֲמָה. אִמֵּר לָהֶן, חוֹזֵרֶת הִיא וּמְשִׁיבָה. רַבֵּן שְׁמַעוֹן בֶּן גַּמְלִיאֵל אוֹמֵר, הַרוּצָה לִידַע סִימֵן יְמֵי הַחֲמָה שֶׁהֵן יִתְרִין עַל יְמוֹת הַלְּבָנָה אֶחָד עֶשְׂרִי יוֹם, יִשְׁרוּט שְׂרִיטָה בְּתִקּוּפַת תְּמוּזָה, וְלִשְׁנָה הַבֹּאֵה אִין מִגַּעַת לְשֵׁם עַד אֶחָד עֶשְׂרִי יוֹם, וְכֵן אֵתָה יוֹדַע שִׁמּוֹת הַחֲמָה יִתְרִין עַל יְמוֹת הַלְּבָנָה אֶחָד עֶשְׂרִי יוֹם (סדר עולם רבה [מהד' ליינר], פרק ד).

כן למדנו שהועתקו הרים, והארץ שהייתה עד למבול יבשה אחת, נחלקה כעת לשבע יבשות נפרדות.¹⁴⁶ והקול האלוהי ציווה:
צֵא מִן הַתְּבֵה אַתָּה וְאַשְׁתְּךָ וּבְנֶיךָ וְנִשְׂי בְנֶיךָ אִתְּךָ, כָּל הַחַיָּה אֲשֶׁר אִתְּךָ מִכָּל בְּשָׂר בְּעוֹף יַבְבֵּהֶמָּה וּבְכָל הָרֶמֶשׂ הָרֶמֶשׂ עַל הָאָרֶץ הוּצָא הִיִּצָא אִתְּךָ וְשָׂרְצוּ בָאָרֶץ וּפְרוּ וּרְבוּ עַל הָאָרֶץ (ח, טז-יז).

כשם שכניסתו של נח לתיבה הייתה בתוקף צו אלוהי, כך גם יציאתו ממנה. בדיונו לעיל הראינו שנח הוא צדיק ביחס לאלהיו, הוא צייתן ואינו מתווכח. אך הוא היה "מקטני אמנה", וגם אחרי שבנה את התיבה - כי כך צווה - הוא לא נכנס לתוכה עד שהמים דחקו בו להיכנס. גם עם ישראל כך. אנחנו מאמינים שהמשיח יבוא כי כך קיבלנו במסורת וכך כתוב בתורה; אך עד הרגע האחרון, כל עוד אין אנו רואים אותו בעיני הבשר שלנו, מכרסם בנו הספק ופוגם באמונתנו באמונתנו השלמה בגאולה.. יש בקרבנו אנשים החיים כך את המציאות. "אני מאמין באלוהים" - הם אומרים - "בבורא העולם. אני אפילו מאמין שהוא נתן לעם ישראל תורה. אבל לשם מה לקיים אותה? כשיבוא המשיח, אעשה הכל". אולם מאחר שהמבחן האמיתי של האדם בעולם הזה על פי התורה הוא מבחן המעשים, הרי שאז עלול להיות כבר מאוחר מדי להוכיח אמונה שכן, נאמנות אמיתית נבחנת תמיד במעשה ולא בתיאוריה. עם זאת, לאחר המבול ניתנה לנח ולבניו הזדמנות של גאולה, חבל הצלה הנקרא "שבע מצוות בני נח"; שכן האנושות שלאחר המבול עברה שינוי מהותי והייתה מסוגלת לקבל על עצמה חובות מסוימים, עמם התקשתה להתמודד קודם המבול. כמו נער שהגיע לגיל ההתבגרות, ומעתה הוא מסוגל לעמוד בחובות וביציפיות שעד אז לא היה יכול לעמוד בהן.

146 ילקוט מעם לועז (חלק א', עמ' נ"ב), בשם "זהר חדש" (י"ג, א).

פרק ט: היציאה מן התיבה

וַיְדַבֵּר אֱלֹהִים אֶל נֹחַ לֵאמֹר, צֵא מִן הַתֵּבָה אַתָּה וְאִשְׁתְּךָ וּבְנֵיךָ וּנְשֵׁי בְנֵיךָ אִתְּךָ, כָּל הַחַיָּה אֲשֶׁר אִתְּךָ מִכָּל בֶּשֶׂר בְּעוֹף יַבְיָהָמָה וּבַבְּהֵמָה וּבְכָל הַרְמֵשׁ הַרְמֵשׁ עַל הָאָרֶץ הוֹצֵא הַיָּצֵא אִתְּךָ וְשָׂרְצוּ בָאָרֶץ וּפְרוּ וּרְבוּ עַל הָאָרֶץ, וַיֵּצֵא נֹחַ וּבְנָיו וְאִשְׁתּוֹ וּנְשֵׁי בְנָיו אִתּוֹ, כָּל הַחַיָּה כָּל הַרְמֵשׁ וְכָל הָעוֹף כָּל רוֹמֵשׁ עַל הָאָרֶץ לְמִשְׁפְּחוֹתֵיהֶם יֵצְאוּ מִן הַתֵּבָה (ח, טו-ט).

על נח ובניו לצאת כעת מהתיבה הבטוחה שבה היו שרויים במשך שנה תמימה. עליהם לצאת כדי למלא את הארץ ולהשלים את הייעוד הנורא והנפלא שקבלו על עצמם כבני אדם על האדמה אשר שם הבורא אותם עליה.

הסערה שככה והעולם עתה נקי וטהור. כל הדומם, הצומח, החי והמדבר הטמאים, האלימים והמעורבבים הושמדו במי המבול הלוהטים והעולם נכון עתה להתחדשות ולהולדה. מצווה זו של פרייה ורבייה שבתביבה נאסרה מכל וכל, הותרה להם עתה כשיצאו כדי למלא את הארץ. רק משפחה אנושית אחת ויחידה נותרה בחיים מהמבול, ועתה יצאה ומצאה עולם ריק המצפה מחדש לגאולה.

וַיְבָרֶךְ אֱלֹהִים אֶת נֹחַ וְאֶת בְּנָיו וַיֹּאמֶר לָהֶם פְּרוּ וּרְבוּ וּמְלֵאוּ אֶת הָאָרֶץ, וּמִזְרָאֲכֶם וּחְתָּכֶם יִהְיֶה עֲלֵי כָל חַיַּת הָאָרֶץ וְעַל כָּל עוֹף הַשָּׁמַיִם בְּכָל אֲשֶׁר תִּרְמֹשׁ הָאָדָמָה וּבְכָל דְּגֵי הַיָּם בֵּינְכֶם נִתְּנוּ (ח, א-ב)

העולם הפרהיסטורי התפורר ונמוג לנגד עיניהם של בני משפחת נח. בכל כיוון אשר הביטו לעברו ראו מרחבים ריקים מצמחיה, מחיות ומאנשים. האם יוכלו לעמוד במשימה העצומה שהטיל הבורא עליהם, למלא את כל הארץ?

וַיֵּצֵא נֹחַ וּבְנָיו וְאִשְׁתּוֹ וּנְשֵׁי בְנָיו אִתּוֹ, כָּל הַחַיָּה כָּל הַרְמֵשׁ וְכָל הָעוֹף כָּל רוֹמֵשׁ עַל הָאָרֶץ לְמִשְׁפְּחוֹתֵיהֶם יֵצְאוּ מִן הַתֵּבָה (ח, יח-יט).

גדולתו של נח הייתה שכשם שציית ונכנס אל התיבה בפקודה: "בוא אל התיבה" - "ויבוא נח", כך ציית ביציאתו ממנה: "צא מן התיבה" - "ויצא נח". כל זמן שהיה העולם שרוי בצער ונח ומשפחתו שומרים על הקיים עד יעבור זעם, לא הורשו נח ובניו לקיים מצוות פרייה ורבייה. והנה המדרש (תנחומא [מהד' ורשא], נח, יא) מלמד אותנו שעתה הותרה להם שוב אותה המצווה.

ביום שהתחיל המבול לרדת כרת הקב"ה ברית עם נח והבטיח לו שהוא זרעו ישרדו ולא יושמדו בשואה שעמד להביא על האנושות. וְהִקְמַתִי אֶת בְּרִיתִי אִתְּךָ - אומר אלהים לנח - וּבָאתָ אֵל הַתֵּבָה אַתָּה וּבְנֶיךָ וְאִשְׁתְּךָ וְנִשְׁי בְנֶיךָ אִתְּךָ (ו, יח). עם היכנסם לתיבה הוא מורה לנח להפריד בין הגברים לנשים, כדברי רש"י על אתר: "אַתָּה וּבְנֶיךָ וְאִשְׁתְּךָ - האנשים לבד והנשים לבד, מכאן שנאסרו בתשמיש המיטה". הפרדה זו - אַתָּה וּבְנֶיךָ מִחַד, וְאִשְׁתְּךָ וְנִשְׁי בְנֶיךָ מֵאִידֶךָ - מלמדת על האיסור לשמש מיטתו בתוך התיבה. איסור זה חל לא רק על נח ומשפחתו, אלא גם על כל עולם החי המוכנס לתיבה: "נַח וּבְנָיו - האנשים לבד והנשים לבד, לפי שנאסרו בתשמיש, מפני שהעולם שרוי בצער" (רש"י לבראשית ז, ז). כביכול מורה הבורא לנח ולמשפחתו, שכל זמן שהמבול יורד ומשמיד ומוחה, מותר להם להמשיך את הקיום הפיסי שלהם ושל החיות הבאות איתם לתיבה, אך נאסר עליהם להביא חיים חדשים, כשם שביום אָבֵל חמור - יום הכיפורים ותשעה באב - חל איסור על התשמיש, המשקף את השתתפות האבלים בחורבן המתרחש סביבם. ואכן: וַיַּעַשׂ נֹחַ כְּכֹל אֲשֶׁר צִוָּה אֹתוֹ אֱלֹהִים בְּן עֶשֶׂה (ו, כב), ובהמשך: וַיָּבֵא נֹחַ וּבְנָיו וְאִשְׁתּוֹ וְנִשְׁי בְנָיו אִתּוֹ אֵל הַתֵּבָה מִפְּנֵי מִי הַמַּבּוּל (ז, ז). ובהמשך בהדגשה: בְּעֶצֶם הַיּוֹם הַזֶּה בָּא נֹחַ וְנִשְׁי וְחָם וַיִּפֹּת בְּנֵי נֹחַ וְאִשְׁתּוֹ נֹחַ וּשְׁלֹשֶׁת נָשִׁי בְנָיו אִתָּם אֵל הַתֵּבָה (ז, יג).

וְאַתֶּם פְּרוּ וּרְבוּ - פשוטו כמדרשו (בבלי סנהדרין, נט ע"ב), שהיא מצוה; כי האמור באדם, גם בבני נח, עם וַיִּבְרַךְ אֹתָם אֱלֹהִים (בראשית א, כח) - ברכה, כענין הנאמר בדגים (בראשית א, כב). ובעבור שדבר בשאר נפש החיה ואמר וְשָׂרְצוּ בָאָרֶץ וּפְרוּ וּרְבוּ עַל הָאָרֶץ (בראשית ח, יז), אמר כאן, ואתם האדם פרו ורבו. ואמר, שרצו בארץ ורבו בה, כי יכפול המצוה לחזוק, לומר שיתעסקו בה בכל יכולת. או שִׁצּוֹם בִּישׁוּב כֹּל הָאָרֶץ, כאשר פירשתי בסדר בראשית (רמב"ן לבראשית ט, ז).

ואמנם ביציאה מן התיבה מתהפך הצו האלוהי: צא מן התיבה אַתָּה וְאִשְׁתְּךָ וּבְנֶיךָ וְנִשְׁי בְנֶיךָ אִתְּךָ (ח, טו). כאן מורה הבורא לנח לצאת מן התיבה הוא ואשתו לחוד, ובניו ונשותיהם לחוד; היינו לחזור לזוגיות הראשונה שלהם ולקיים מחדש את מצוות פרו ורבו, כדי לאכלס את האדמה באנושות חדשה. והנה כאן באה הפתעה: וַיֵּצֵא נֹחַ וּבְנָיו וְאִשְׁתּוֹ וְנִשְׁי בְנָיו אִתּוֹ (ח, טז). במקום לצאת מהתיבה בזוגות, משנה נח מהציווי האלהי וממשיך בהפרדה שנעשתה בתיבה גם לאחר היציאה ממנה. בצעד תמוה ומתריס זה, מתחבר נח למרדו של אדם הראשון שהמרה את הציווי האלוהי.

פעולה מרדנית זו של נח ושל אדם נובעת מיסוד האדמה שאותו קיבל אדם הראשון מהעפר שממנו נברא, שהרי גם האדמה המרתה את פי בוראה ביום השלישי למעשה הבריאה. כתוצאה ממרידה זו של נח, הוא אינו מצליח לחזור לזוגיות הנכונה ולהוליד עוד בנים ובנות כקודמיו לשושלת שת, שהרי בדומה לתבנית הקבועה של התולדות, היינו מצפים גם כאן לאזכור: וַיֹּלֶד בָּנִים וּבָנוֹת, תחת זאת התורה מיידעת אותנו כמה שנים חי נח, מתי נפטר ותו לא: וַיְחִי נֹחַ אַחֵר הַמַּבּוּל שְׁלֹשׁ מֵאוֹת שָׁנָה וַחֲמִשִּׁים שָׁנָה, וַיְהִי כָּל יְמֵי נֹחַ תְּשַׁע מֵאוֹת שָׁנָה וַחֲמִשִּׁים שָׁנָה וַיָּמָת (ט, כח-ט). מלבד שם, חם ויפת שנולדו לנח לפני המבול, התורה איננה מזכירה לידות נוספות. נדון כעת בשאלה מדוע לא נולדו לנח בנים ובנות נוספים לאחר לידת הבנים העיקריים, בשונה משאר בני השושלות שבאשר להם נאמר תמיד וַיֹּלֶד בָּנִים וּבָנוֹת. ביציאה מהתיבה אנו קוראים פסוק הנראה במבט ראשון מיותר: וַיְהִי בְּנֵי נֹחַ הַיְצְאִים מִן הַתֵּבָה שֵׁם וָחֵם וָיָפֶת וָחֵם הוּא אָבִי כְנַעַן (ט, יח).

רש"י על אתר:

וָחֵם הוּא אָבִי כְנַעַן - למה הוצרך לומר כאן, לפי שהפרשה עסוקה ובאה בשכרותו של נח, שקלקל בה חם ועל ידו נתקלל כנען. ועדיין לא כתב תולדות חם ולא ידענו שכנען בנו, לפיכך הוצרך לומר כאן וָחֵם הוּא אָבִי כְנַעַן.

רש"י מסביר שהצורך לפרט שחם הוא אבי כנען נובע מכך שמאוחר יותר נח מקלל את כנען, והקורא זקוק למידע ביוגרפי על כנען, על כן נזכר כאן שחם הוא אביו. זהו פשוטו של מקרא, אבל המדרש שופך על הפסוק אור חדש:

הַיְצְאִים מִן הַתֵּבָה שֵׁם וָחֵם וָיָפֶת - וכי שם היה הגדול, והא כתיב אָחִי יָפֶת הַגָּדוֹל¹⁴⁷ (י, כא), ולמה הקדים שם, לפי שהיה כשר ושלם לבוראו, וָחֵם הוּא אָבִי כְנַעַן - זה אחד משלשה ששמשו בתבה אלה הם, חם וכלב ועורב, ושלשתן לקו. חם לקה בעורו, כלב נקשר, עורב מזריע מן הפה, שְׁלֹשָׁה אֱלֹהֵי בְנֵי נֹחַ (תנחומא נח, יב).

ממדרש זה אנו למדים, שלמרות איסור ההולדה שחל על כל בני משפחתו של נח, לא שלט חם ביצרו שהסיתו לעבור על מצוות ה', והתחבר עם אשתו שנתעברה ממנו. וכך הוזה, שכאשר יצאו כולם מהתיבה, יצא גם חם עם שם ויפת אחיו, אולם אז היה כבר 'אבי כנען'. בעוד חם ממשיך את הנטייה ה"קיינית" של אדם הראשון ושל קין למרוד בבוראם בכניעתו לתאוותיו, נח אביו מבטא נטייה מרדנית זו דווקא בסירובו לשוב לזוגיות מפרה עם אשתו לאחר המבול. השלכות סירובו של נח לקיים

147 המדרש מייחס את התואר 'הגדול' ליפת, וכך פסקו בעלי הטעמים. ופרשני ימי הביניים נחלקו בזה ולא נזקקו לפיסוק הטעמים; ראו רש"י, ראב"ע, רד"ק, רמב"ן ועוד. וראו בבלי סנהדרין סט ע"ב: "יפת הגדול שבאחיו הוה".

את הצו האלוהי לשוב לרעייתו משתקפות בפסוקים הבאים, המתארים את השתלשלות האירועים ואת פעולותיו של נח:

וַיְהִי בְּנֵי נֹחַ הַיְצְאִים מִן הַתֶּבֶה שֵׁם וָחָם וְיִפְתָּ וְחָם הוּא אָבִי כְנָעַן, שְׁלֹשָׁה אֲלֵהָ בְנֵי נֹחַ וּמֵאֵלֶּה נִפְצָה כָּל הָאָרֶץ, וַיַּחַל נֹחַ אִישׁ הָאֲדָמָה וַיִּשַׁע כָּרָם, וַיִּשְׁתֶּה מִן הַיַּיִן וַיִּשְׁכָּר וַיִּתְגַּל בְּתוֹךְ אֹהֶלֶה, וַיֵּרָא חָם אָבִי כְנָעַן אֶת עֲרוֹת אָבִיו וַיַּגֵּד לְשֵׁנֵי אָחָיו בְּחוּץ, וַיִּקַּח שֵׁם וְיִפְתָּ אֶת הַשְּׂמֵלָה וַיִּשְׂמֵנוּ עַל שְׂכָם שְׁנֵיהֶם וַיִּלְכוּ אַחֲרַיִת וַיִּכְסּוּ אֶת עֲרוֹת אָבִיהֶם וּפְנֵיהֶם אַחֲרַיִת וְעֲרוֹת אָבִיהֶם לֹא רָאוּ, וַיִּיקֶץ נֹחַ מִיֵּינוֹ וַיֵּדַע אֶת אֲשֶׁר עָשָׂה לוֹ בְּנוֹ הַקָּטָן, וַיֹּאמֶר אָרוּר כְּנָעַן עֶבֶד עֲבָדִים יִהְיֶה לְאָחָיו, וַיֹּאמֶר בְּרוּךְ ה' אֱלֹהֵי שֵׁם וַיְהִי כְנָעַן עֶבֶד לָמוֹ, וְיִפְתָּ אֱלֹהִים לִיפְתָּ וַיִּשְׁכֵּן בְּאֶהֱלֵי שֵׁם וַיְהִי כְנָעַן עֶבֶד לָמוֹ, וַיְחִי נֹחַ אַחֲרַיִת הַמַּבּוּל שְׁלֹשׁ מֵאוֹת שָׁנָה וַחֲמִשִּׁים שָׁנָה, וַיְהִי כָּל יְמֵי נֹחַ תְּשַׁע מֵאוֹת שָׁנָה וַחֲמִשִּׁים שָׁנָה וַיָּמָת (ט, יח-כט).

כאשר יוצא נח מהתיבה ומבין את גודל ההרס והשבר בעולם, הוא גם מבין סוף סוף את ממדי השואה העולמית שירדה על האנושות, ולפתע נוצרת אצלו הכרה בחלקו ובאחריותו למצב שנתהווה בעולם. אילו השתמש בקולו, שניתן לו כבן שושלת שת, מתפלל וזועק לה', כמו שיעשה אברהם עשרה דורות מאוחר יותר כאשר יתחנן על רשעי סדום, אילו זעק על בני דורו וניסה ביתר שאת לחנכם למוסריות נכונה, יכול היה לבטל את רוע הגזירה. אילו השקיע מאמצים רבים יותר בניסיונות לדבר אל אנשי חברתו ולשכנע אותם בדבר הסכנה הקרבה, היה מצליח לשנות משהו גם במישור שבין אדם לחברו. למעשה לא השתמש נח בכלים שניתנו לו, לא כלפי החברה שעל חינוכה היה ממונה ולא כלפי הבורא שאליו היה צריך לזעוק ולבקש עליה רחמים. תחת שימוש בתיבה "רוחנית" כדי להתפלל על בני דורו, בנה נח תיבה פיזית, נכנס אליה ונעלם מן העולם בדאגתו להציל את עצמו ואת משפחתו. התיבה הפכה בכך למעין רחם, סמל להתבדלותו של נח מהעולם ומהמציאות.

מעניין היה להשוות בין גישתו של נח לחברה הסובבת אותו לבין גישתו המקבילה של אברהם. בעוד נח בונה תיבה אטומה מכל עבריה, פרט לצוהר קטן הפתוח כלפי מעלה, בונה אברהם 'אשל', אוהל אשר דפנותיו מפולשות וכל צדדיו פתוחים לקבלת אורחים מארבע רוחות השמיים.¹⁴⁸ יתירה מזאת, נח אינו עושה שום פעולה המורה על רצונו להכניס אורחים לתוך עולמו הסגור והמסוגר או להציל את אלו שבחוץ, ולעומתו יוצא אברהם מאוהלו במאמץ מודע לתור אחר אורחים באופן פעיל או לחנך את אנשי דורו להכיר בבורא האחד והיחיד. תיבתו של נח היא תִּבְתַּת עֲצֵי גִפְרִי, קָנִים תַּעֲשֶׂה אֶת הַתֶּבֶה וְכִפְרָתָהּ אֶתָּהּ מִבֵּית וּמְחוּץ בַּכֶּפֶר (ו, יד); היא אטומה מבית ומחוץ, שאינה מאפשרת מגע כלשהו בין עולמו הפנימי של נח לעולמו החיצוני המתרסק. השוואתה של תיבת נח לתיבה אחרת - זו של משה - מדגישה את ההבדל: תיבתו

148 הבנה זו של 'אשל' היא על פי בראשית רבה (מהד' תיאודור-אלבק), נד, לג.

של משה מצופה זפת רק מבחוץ כדי לשמור עליה שלא תטבע, אך היא מחוברת מן הפנים אל החוץ.

נח יוצא מהתיבה הוא ומשפחתו. הוא ממשיך לחיות מאות שנים לאחר המבול. הוא מצליח לראות כיצד העולם משתקם, כיצד הארץ מתמלאת בעמים חדשים, צאצאיו. למרות השמחה הוא אינו מצליח להביא ילדים נוספים לעולם, ונשאר בודד כסמל לדור שאבד באסון המבול.

וַיְהִי בְּנֵי נֹחַ הַיְצְאִים מִן הַתֵּבָה שֵׁם וְחָם וְיָפֶת וְחָם הוּא אָבִי כְנָעַן, שְׁלֹשָׁה אֱלֹהֵי
בְּנֵי נֹחַ וּמֵאֵלֶּה נִפְצָה כָּל הָאָרֶץ [---] וַיְחִי נֹחַ אַחֵר הַמַּבּוּל שְׁלֹשׁ מֵאוֹת שָׁנָה
וַחֲמִשִּׁים שָׁנָה, וַיְהִי כָּל יְמֵי נֹחַ תְּשַׁע מֵאוֹת שָׁנָה וַחֲמִשִּׁים שָׁנָה וַיָּמָת (ט, יח-יט;
כח-כט)

פרק י: נח איש האדמה

וַיְחַל נֹחַ אִישׁ הָאֲדָמָה וַיִּשַׁע כָּרָם, וַיִּשְׁתֶּה מִן הַיַּיִן וַיִּשְׁכַּר וַיִּתְגַּל בְּתוֹךְ אָהֳלָה (ט).
כ-כא).

אך יצא מן התיבה וכבר נפל נח ממדרגתו, שכן הכתוב אומר: וַיְחַל נֹחַ אִישׁ הָאֲדָמָה. 'וַיְחַל' לשון התחלה, שכיוונה תלוי בבחירת האדם. אפשר שיבחר בהתחלה של בנייה, שיקום ותיקון, אפשר שיבחר בחולין. התחלה היא התווייה של כיוון נכון, אך ההמשך יכול להיות מוטעה, ונח בוחר בחולין: "וַיְחַל נֹחַ אִישׁ - נתחלל ונעשה חולין, למה וַיִּשַׁע כָּרָם, לא היה לו ליטע דבר אחד שלתקנה, לא יחור אחד ולא גרופית אחת אלא וַיִּשַׁע כָּרָם?" (רבה [מהד' תיאודור-אלבק], לו, כ). נח, בן שושלת שת, נוטל את תפקידו של קין והופך מאיש צדיק תמים לאיש הָאֲדָמָה. ממשיך המדרש שם ומסביר:

אמר ר' ברכיה, חביב משה מנוח, נח משנקרא איש צדיק (ו, ט) נקרא איש [ה'] אֲדָמָה, אבל משה משנקרא איש מְצָרִי (שמות ב, יט) נקרא איש הָאֲלֹהִים (דברים לג, א), מנוח דהוה סופיה אלום.

החל מנקודת ההתחלה של נח כאיש צדיק מסתמנת ירידה בכיוון של איש אדמה. אך יש בירידה זו ניסיון לתקן את החידלון שלו מלפני המבול, שהרי היה ביכולתו לחנך ולהעלות את החברה האנושית של דורו, אך הוא נמנע מכך. אביו של נח ידע שטמון בו הכוח לתקן את החברה, וכך הוא אומר: זֶה יִנְחַמְנוּ מִמַּעֲשֵׂנוּ וּמִעֲצוֹן יְדִינִי מִן הָאֲדָמָה אֲשֶׁר אָרְרָהּ ה' (ה, כט). ואכן למדנו שנח השתתף במידת־מה בצרת הציבור והמציא עבורם את המחרשה להקל על עמל יומם. הוא היה איש בעל כישורים טכנולוגיים, אך נראה שהוא לא השתתף בעבודת האדמה ולא התחלק בעמלם של עובדי האדמה. אין זכר לשיחה של נח עם בני דורו. והנה עתה, לאחר המבול, מבין נח שעליו לשנות את דרכו. הוא מחליט להפסיק להיות צדיק המוצא חן בעיני ה', ולהיות איש אדמה, ובכך לשאת את האחריות הציבורית על כתפיו. בכך צעד נח צעד

ראשון בכיוון הנכון, אך כבר בשלב ראשוני זה טמון היה זרע של פורענות, כפי שרומז המדרש: "מנוח דהוה סופיה אלום". במשחק מילים זה סופם של נח ושל משה מצלצל דומה, אך בסופו של נח סריס חסר אבר, כפי שיובהר בהמשך. אפשר שהמדרש נזקק גם למשמעה של המילה 'אלום' בלטינית: בן כפר. המדרש הבא נדרש – בקורטוב של הומור – לשאלה, כיצד זה החל נח בנפילתו דווקא בנקודה שבה החל את התיקון באופן חיובי:

אִישׁ הָאָדָמָה, כִּי־נִזְקַק לְאָדָמָה נַעֲשֶׂה חוּל. אָמַר רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ, בַּתְּחִלָּה אִישׁ תָּמִים וְעָכְשָׁו אִישׁ הָאָדָמָה? יִלְמַדְנָו! וַיִּטַּע כָּרְס, מִשְׁנַטַּע כְּרַס נִקְרָא אִישׁ הָאָדָמָה וְנַעֲשֶׂה חוּל. שְׁלֹשָׁה נִזְקָקוּ לְאָדָמָה וְנַעֲשֶׂה חוּלִין וְאֵלּוּ הֵן, קִין וְנֹחַ וְעוֹזִיָּה... נֹחַ נִתְּבַזָּה, שְׁנֵאמַר וַיִּשְׁתֶּן מִן הַיַּיִן (ט, כא). בּו בְּיוֹם נִטַּע, בּו בְּיוֹם עָשָׂה פִירוֹת, בּו בְּיוֹם בָּצַר, בּו בְּיוֹם דָּרַךְ, בּו בְּיוֹם שִׁתָּה וְנִשְׁתַּכֵּר. בָּא שְׁטָן וְנִשְׁתַּתֵּף עִמּוֹ, הֵבִיא כִבֵּשׂ וְהִרְגוּ תַּחַת הַגֶּפֶן, אַחַר כֵּךְ הֵבִיא אֲרִי וְהִרְגוּ, וְאַחַר כֵּךְ קוֹף, וְאַחַר כֵּךְ חֲזִיר, וְהִשְׁקוּ מִדְמֵיהֶם. לְפִיכֵךְ קוֹרֵם שִׁישְׁתָּה הָאָדָם הוּא כְּרַחֵל שְׂאִינָה יוֹדַעַת כְּלוֹם, שִׁתָּה חֲמִשָּׁה שָׁשָׁה כּוֹסוֹת מִתְּגַבֵּר כְּאֲרִי וְאֹמֵר אֵין כְּמוֹתַי בְּעוֹלָם, כִּי־נִזְקַק שִׁישְׁתָּה עֲשֶׂרָה כּוֹסוֹת נַעֲשֶׂה כְּחֲזִיר מִתְּלַכְלֵךְ בְּמֵי רִגְלִים וּבְדַבֵּר אַחַר, נִשְׁתַּכֵּר יוֹתֵר נַעֲשֶׂה כְּקוֹף מִרְקָד וּמִשְׁחָק וּמוֹצִיא נְבִלוֹת הַפֶּה וְאֵינוּ יוֹדַע מַה הוּא עוֹשֶׂה (מִדְרַשׁ יִלְמַדְנָו [מִהַד' מֵאָן], יִלְקוּט תַלְמוּד תּוֹרָה, בְּרֵאשִׁית, מֵה).

המדרש מסביר שנפילתו של נח מתבטאת בשתי בחינות. הראשונה היא היותו עובד אדמה. נח ממשיך את הכישלון הקודם שלו. בעלומיו יצר נח את המחרשה על מנת לתקן את חטאיו של אדם ושל קין עובדי האדמה, ובכך הוא היה בבחינת מנחם; אבל הוא לא הצליח – אף לא גילה השתדלות – לשכנע את הדור לעצור את השחיתות ואת הגזל ולהתחיל לחיות חיים מוסריים. נח נזקק לאדמה ולא התרומם ממדרגתו של קין:

"וַיִּטַּע כָּרְס, מִשְׁנַטַּע כְּרַס נִקְרָא אִישׁ הָאָדָמָה וְנַעֲשֶׂה חוּל. שְׁלֹשָׁה נִזְקָקוּ לְאָדָמָה וְנַעֲשֶׂה חוּלִין וְאֵלּוּ הֵן, קִין וְנֹחַ וְעוֹזִיָּה".

נח לא הבין שהאדמה שינתה את מהותה ואיננה שותפה עוד במעשה האדם, כמאמר הכתוב: וַיֹּאמֶר ה' אֵל לְבֹו לֹא אֶסֶף לְקַלֵּל עוֹד אֶת הָאָדָמָה בְּעִבּוֹר הָאָדָם כִּי יִצַּר לֵב הָאָדָם רַע מִנְעֻרָיו (ח, כא), והוא ממשיך כאילו לא היה מבוול. בחינה שנייה היא הבחירה לנטוע גפן, הרומזת לעץ הדעת:

אמר רב נחמן בר יצחק, לא נצרכה אלא לרבי יהודה דאמר חטא מין אילן היא, דתניא אילן שאכל ממנו אדם הראשון, רבי מאיר אומר, גפן היא, שאין לך דבר שמביא יללה על האדם אלא יין, שנאמר וַיִּשְׁתֶּן מִן הַיַּיִן וַיִּשְׁכַּר [בראשית ט, כא] (בבלי ברכות, מ ע"א).

נח ניסה להוציא חלק מעץ הדעת לאחר המבול אבל אז הוא פינה מקום לשטן, לרע, להשתתף בעבודת האדמה, וכך הפך מקור התקווה למקור סכנה. שיתוף השטן בעניינים הקשורים בעץ הדעת הוא כמובן רעיון מופרך, ויש בו המשך - ולא תיקון - של חטא אדם וחווה. בו ביום שנברא אדם ונכנס לגן עדן - קלקל, ובו ביום שיצא נח מהתיבה - קלקל; אבל בניגוד לגן עדן, קלקול היין הוא קלקול מתמשך, ובאין חרב מתהפכת חסר מרכיב האזהרה. היין הוא מקור הברכה ביום השבת, אך זהו אותו היין האוסר על כוהנים שתויי יין להיכנס אל הקודש.

השטן, אם כן, משתתף עם נח בנטיעת הגפן, העץ הראשון, וחטא אדם הראשון אינו מתוקן על ידיו. היין עומד במרכז העלילה הבעייתית הזו, מקור השמחה¹⁴⁹ כמו גם הבסיס להוללות לעבודה זרה, בבחינת יין נסך. אבל המדרש הזה דווקא מזהה את היין כגורם מרכזי בתהליך פנימי שבמהלכו עובר האדם ממצב של תמימות עד למצב של חיתיות. לא בכדי נבחרו חיות אלו דווקא. החיה הראשונה היא הכבש, בעל חיים טהור המשמש קורבן בבית המקדש, בעוד שיתר בעלי החיים טמאים. מכאן נלמד שיש בצעד הראשון סממן חיובי, אך יש להיזהר שלא להרחיק לכת יתר על המידה. כך בפורים, למשל, יש מצווה להתבסס "עד דלא ידע", אך יש לדייק ולהקפיד: עד ולא עד בכלל. נח בחר בגפן אבל צעד צעד אחד רחוק מדי, מכאן שנח נטע את הכרם לסיפוק תענוגותיו ולא לעבודת הבורא: וַיִּתְגַּל בְּתוֹךְ אֶהְלֵה; נח התבזה בחומרנות קיצונית באוהל זה, המיועד ללימוד התורה:

ועמד יעקב ולא זו מן התורה, שנאמר וַיַּעֲקֹב אִישׁ תָּם יָשֵׁב אֶהְלִים (כה, כז). מה התנה הקב"ה עמהם, לא ימוש ספר התורה [הזה מפיך והגית בו יומם וְלַיְלָה] וגו' (יהושע א, ח). נח הפך למקום מושב ליצנים ושותי שיכר (תנחומא תולדות, א, א).

השפעתו של נח על המשך התולדות היא משמעותית:

וַיִּשְׁתֵּי מִן הַיַּיִן וַיִּשְׁכָּרוּ (ט, כא) - שתה שלא במידה ונשתכר ונתבזה, אמר ר' חייא בר בא, בו ביום נטע, בו ביום שתה, בו ביום נתבזה. וַיִּתְגַּל בְּתוֹךְ אֶהְלֵה (שם) - ר' יודה בר' סימון ר' חנן בשם ר' שמואל בר רב יצחק, 'ויגל' אין כתיב אלא וַיִּתְגַּל; גרם לו גלות לו ולדורות. עשרת השבטים לא גלו אלא בשביל יין, הדא הוא דכתיב הוי מְשֻׁכְּמִי בְּבִקְרֵי שֶׁכָּר יִרְדְּפוּ וגו' (ישעיה ה, יא). שבט יהודה ובינימין לא גלו אלא בשביל היין, הדא הוא דכתיב וְגַם אֶלֶה בֵּינָם שָׁגוּ (ישעיהו כח, ז). בְּתוֹךְ אֶהְלֵה - 'אהלה' כתיב, בתוך אהלה שלא שתו. אמר ר' הונא בשם ר' אליעזר, נח כשיצא מן התבה הכישו ארי ושברו, ובא לשמש מיטתו ונתפורז זרעו ונתבזה (רבה [מהד' תיאודור-אלבק], לו, כא).

149 "אין שמחה אלא ביין" (בבלי פסחים, קט ע"א).

במעשיו ממשיך נח את הגלות. אדם הראשון גלה מגן עדן, נח גלה מהאוהל וטמן את זרע הגלות שיבוא על בני ישראל לאורך הדורות. הרצון להתגבר בדרך קצרה שאיננה דרך נכונה מתברר כגורם המאריך את הדרך של תיקון הגלות לדורות. זרעו של נח התפזר, ובמקום הנחש שהכיש את אדם הראשון עשה זאת האריה. בניגוד לטומאת הנחש שחלחלה לתוך זרעו של האדם, נשיכת הארי פגעה רק בנח. נח שחשב שיוכל להיות משיח לאחר המבול יצא פגוע. התקווה הגדולה שיכולה הייתה להביא גאולה, התבררה לבסוף כזרע הפורענות של המבול. למרות יכולתו לעצור את האסון נח לא הבין את סוד בניית התיבה, שאילו ירד לסוף דעתו של הבורא, היה מצליח לתקן את העולם. כפי שלפני המבול הוא לא הבין שעליו לשתף את דורו בתיקון, גם אחרי המבול הוא אינו מבין נח שעליו לצאת מהאוהל, לא לשתוק ולא לראות בעצמו את חזות הכל. היה עליו לחנך לנטילת אחריות, כיוון שבכך טמון סוד האח והאחר. כך נופל נח פעם נוספת אל תוך אותו הכשל שבו היה טרם בוא המבול.

וַיְחַל נֹחַ אִישׁ (ט, כ) - נתחלל ונעשה חולין, למה? וַיִּטַע כָּרְם (שם), לא היה לו ליטע דבר אחד שלתקנה, לא יחור אחד ולא גרופית אחת אלא וַיִּטַע כָּרְם, ומאיכן היה לו, אמר ר' אבא בר כהנא הכניס עמו זמורות לנטיעות יחורים לתאינים גרופיות לזתים, הדא הוא דכתיב וַאֲסַפֵּת אֵלֶיךָ (ו, כא). אין אדם כונס דבר אלא אם כן היה צריך לו... אִישׁ הָאֲדָמָה - שעשה פנים לאדמה, שבשבילו נתלה לה אדמה ושמיאלא פני אדמה, אִישׁ הָאֲדָמָה - בורגר לשם בורגרותה (רבה [מהד' תיאודור-אלבק] לו, כ).

בניו של נח נכנסו לתיבה בשלום ויצאו בשלום, אך נח לא יצא בשלום, כיוון שהנטיעה הראשונה לא הייתה לשם תיקון העולם, שאם רצה לתקן היה נוטע זית או תאנה, אלא עשה פנים לאדמה ונעשה כאדמה. נח דומה לאדם בכך שהבין את עולמו ואת מעשיו לאחר החורבן, וניסה לתקן בזמן ובמקום הלא נכונים, כפי שעלו בני ישראל וניסו לכבוש את ארץ כנען לאחר שנענשו כבר בחטא המרגלים.¹⁵⁰ המדרש ממשיך להבהיר את דמותו של נח בהשוואה למשה. בעבורו נחה האדמה מן הקללה שנתקלה בימי אדם הראשון וקין, שהייתה מצמיחה קוץ ודרדר, ומלידת נח חזרה ונתנה לבני האדם את יכולה. אלא וַיִּטַע כָּרְם, וַיִּשֶׁת מִן הַיַּיִן וַיִּשְׁכָּר. לכאורה העובדה שנח היה לאיש האדמה יכולה הייתה להוות סימן לתיקון הדור, שכן נראה היה שהוא הצליח לחבר את ייעודו של קין, עֶבֶד אֲדָמָה (ד, ב), עם ייעודו של שת המחונך. אולם מכיוון שלא פעל לשם שמים מתוך רצון לעבוד את בוראו, אלא נטע את הכרם ושתה את היין לסיפוקו המיידית בלבד מתוך רצון לקבל תענוג, נפל ממדרגתו והתגלתה האמת, שצדיקותו הייתה יחסית לרשעות דורו, אך לא צדיקות אמיתית בפני עצמה, כדברי רש"י במקום: "וַיְחַל - עשה עצמו חולין, שהיה לו לעסוק תחילה בנטיעה

אחרת". כמו אדם הראשון לפניו, השתלטה ה"אדמיות" שבנח על צדיקותו, והביאה אותו להחטיא את המטרה שעבורה נברא, ולהאדיר את עצמו ואת תאוותיו תחת להמליך עליו את בוראו.

הפרדה זו בין עולמו הפנימי של נח לעולם החיצון באה לידי ביטוי בסדרת הפעולות שעושה נח אחרי יציאתו מן התיבה. הפועל הראשון בפסוקים אלו הוא 'וַיִּחַל', והוא מתחבר בגיזרוננו לפועל שהזכירה התורה לגבי דורו של אנוש: אָז הוֹחַל לְקָרֵא בְּשֵׁם ה' (ד, כו). בשני המקומות מסביר רש"י שהתיבה 'ויחל' מלשון חולין. על דור אנוש אומר רש"י: "אָז הוֹחַל לְקָרֵא - את שמות האדם ואת שמות העצבים בשמו של הקדוש ברוך הוא, לעשותם עבודה זרה ולקרותם אלהות". ואילו במקומנו הוא אומר: "וַיִּחַל נֹחַ - עשה עצמו חולין, שהיה לו לעסוק תחלה בנטיעה אחרת". מהי "נטיעה אחרת"? אומר רמב"ן:

וטעם וַיִּחַל - כי הוא החל לנטוע כרם, כי הראשונים נטעו גפן, והוא החל לנטוע גפנים רבים, שורות שורות הנקרא כרם, כי ברצותו בין לא נטע הגפן כשאר האילנות, ועשה כרם.

נח נטל את הזמורות שהכניס עמו לתיבה עוד לפני המבול ונטעם באדמה על מנת לעשות מהן יין. ביין עצמו אין כל פסול, אלא שהיה עליו להשתמש בו למטרה עליונה, להסיך נסך לה', ולא כדי להשתכר. עבודתו של נח לא הייתה לשם שמיים כי אם עבודת עצמו, לתענוגו ולסיפוקו. על כן נוקטת התורה לשון חולין בדברה על מעשיו של נח בצאתו מהתיבה. במקום להעלות ולקדש את החומר לעבודת ה', נח מזדהה יתר על המידה עם חומריותם של קודמיו מהשושלת המקבילה, שושלת קין, וכך אנו מוצאים את נח מכונה "איש האדמה". מכל שבעת המינים שביסוד העולם לא בחר נח אלא בגפן לעשות ממנה יין.

היה על נח לזכור את שעשה הנחש לחווה ולאדם שהחטיאם בגפן,¹⁵¹ אך למרות צדיקותו הוא לא זכר, הוא לא למד את לקחי העבר, וכך לא הצליח להתגבר על יצרו ושיחת באופן שהשפיע לרעה על צאצאיו לעתיד לבוא. הרושם העולה מהמדרש הוא שנח היה גלגולו של אדם הראשון, שבא לעולם לתקן את שזקנו קלקל. כל שעשה אדם עשה נח, אולם לא זו בלבד שלא תיקן, הוא הוסיף עוד לקלקולו של אדם; אדם אכל מפרי עץ הדעת טוב ורע בעצת הנחש, ונח נטע כרם בעצת השטן ובסיועו הפעיל, והשתמש ביין כדי להשתכר ולא כדי להתחזק באמונה או ביראת ה'. כאדם כן נח, הוא ביכר את החולין על פני הקדושה, את הנוחיות שבבריחה על פני ההתמודדות הקשה של החיים.

היפרדותו של נח מאשתו גררה, לדאבון הלב, נהנתנות מנותקת שהביאה אותו לשכרון חושים ולהנאה חושית שהורידה אותו מדרגת איש הרוח ורועה הצאן לדרגת

איש האדמה הגשמי והחושני. אולי אין זה מקרי שהפועל וַיִּשָּׁתְּ מכליל את שמו של שת¹⁵² – אבי השושלת הממונה על הרוחניות, המוסריות והחינוך – היא השושלת שממנה יצא נח ושבייעודה הוא בגד. בגידה זו מתגלה במציאות בצורת האוהל שבונה נח אחרי המבול.

וַיִּתְגַּל בְּתוֹךְ אֶהְלֵה (ט, כא). הפועל וַיִּתְגַּל טומן בחובו שני רובדי משמעות: וַיִּתְגַּל מלשון גילוי, בחירתו האמיתית של נח מתגלה באוהל, סמל הרוחניות. הוראתו המקראית של המונח אוהל היא מקום לימוד תורה והתחברות לקדושה ולרוחניות, כמאמר הפסוק: וַיַּעֲקֹב אִישׁ תָּם יָשָׁב אֶהְלִים (כה, כז), ומסביר שם רש"י בעקבות המדרש: "אהלו של שם ואהלו של עבר", היינו: אוהלה של תורה. אולם למרות היותו איש שושלת שת בעל הייעוד הרוחני והחינוכי, אין אוהלו של נח אהל של תורה, שכן נראים הדברים שנח נוטל על עצמו לבצע דווקא את הייעוד הגשמי והחומרי של שושלת קין: וַיַּחַל נֹחַ אִישׁ הָאֲדָמָה וַיִּטַּע כָּרְם. נח הופך את עורו ומקבל על עצמו את התכונות הקייניות דווקא. אילו הצליח נח לחבר בין הייעודים של שתי השושלות – זו הרוחנית וזו החומרית – ולהעלות את שתיהן לקדושה, אפשר שהיה הופך בכל זאת לגואל שלו ייחלה האנושות; אולם נח נפל לתוך מלכודת היצר ונטע כרם על מנת לספק את צרכיו ותענוגו האישי: וַיִּטַּע כָּרְם, וַיִּשְׁתֶּי מִן הַיַּיִן וַיִּשְׁכָּר וַיִּתְגַּל בְּתוֹךְ אֶהְלֵה. באוהלו נחשפת הכוונה האמיתית של מעשיו: עשייה חומרית אנוכית והרסנית.

152 למעשה הוא חופף את שמו של שת, אם לא נתחשב באותיות הנלוות: ו'ו' ההיפוך ו'ו'ד' האית'ן.

פרק יא: סירוסו של נח

אוהלו של נח איננו אוהל של תורה, של נתינה ושל הכנסת אורחים, הוא גם איננו בית של זוגיות טובה. זהו אוהל של התבודדות, של סגירות והתבדלות מהחברה ומצרכיה. במושגים פסיכולוגיים היינו מתארים את מצבו כך: נח מזדחל לו מתחת לשמיכה ושוכב שם בדיכאון עמוק או בשכרות קהת חושים כל היום. באוהלו רואה נח את המשכה של התיבה: הוא נעול, מבודד ובלתי אישי. זו תיבה בצורת אוהל, לא אוהל בצורת תיבה. סמליות זו באה לידי ביטוי בעובדה שאפילו אשתו של נח וילדיו נותרים "בחוף", כפי שעולה מהפסוק: **וַיֵּרָא חָם אָבִי כְנָעַן אֶת עֲרוֹת אָבִיו וַיַּגֵּד לְשְׁנֵי אָחָיו בְּחוּץ (ט, כב)**. כל משפחתו של נח בהווה ובעתיד נשארת בחוף, ואילו נח מתגלה באוהלו במלוא מערומיו ובדידותו הקיומית. תגובות קיומיות מעין אלו שראינו כבר אצל קין בעקבות פסילת מנחתו, תופענה מאוחר יותר במהלך ההסתוריה בחברה הפגאנית, הנהנתנית והפטאליסטית של יוון העתיקה, ושיאן בחברה האקזיסטנציאלית המודרנית ובעיקר הפוסט-מודרנית של המאה העשרים. אולם לתיבה **וַיִּתְגַּל הוֹרָאָה נוספת, מלשון גלות, כפי שמסביר זאת בעל הטורים: "וַיִּתְגַּל - אותיות גליות שגלו בראש גולים על ידי היין"**. דבריו מבוססים על המדרש שהבאנו לעיל:

וַיִּתְגַּל בְּתוֹךְ אֱהָלָהּ - ר' יודה בר' סימון ר' חנן בשם ר' שמואל בר רב יצחק, 'ויגל' אין כתיב אלא וַיִּתְגַּל; גרס לו גלות לו ולדורות. עשרת השבטים לא גלו אלא בשביל יין, הדא הוא דכתיב הוּי מְשֻׁבְּמִי בְּבִקְרָ שְׂכָר יִרְדְּפוּ וגו' (ישעיה ה, יא). שבט יהודה ובינימן לא גלו אלא בשביל היין, הדא הוא דכתיב וְגַם אֱלֹהֵי בְּיַיִן שָׁגוּ (ישעיהו כח, ז).

תפיסת ההפרדה והניתוק של נח מבוראו, ממשפחתו ומבני דורו תבוא לידי ביטוי קיצוני בבבל העתיקה בדור הפלגה, ותתממש בנמרוד, המלך המורד בן שושלת חם, איש החומריות המוחלטת, ומאוחר יותר בעשרת השבטים שיגלו מארץ ישראל ראשונים. הנה בתוך סיפורו של נח היוצא מהתיבה משולב סיפור נוסף, זה של חם אבי כנען:

וַיֵּרָא חָם אֲבִי כְנָעַן אֶת עֲרֹת אָבִיו וַיַּגֵּד לְשְׁנֵי אָחָיו בְּחוּץ, וַיִּקַּח שָׁם וַיִּפֹּת אֶת הַשְּׂמֵלָה וַיִּשְׁימוּ עַל שְׂכָם שְׁנֵיהֶם וַיֵּלְכוּ אַחֲרֵינִית וַיִּכְסּוּ אֶת עֲרֹת אָבִיהֶם וּפְנֵיהֶם אַחֲרֵינִית וְעֲרֹת אָבִיהֶם לֹא רָאוּ (ט, כב-כג).

התלמוד דן בסיפור זה:

רב ושמואל, חד אמר סרסו וחד אמר רבעו. מאן דאמר סרסו, מתוך שקלקלו ברביעי קללו ברביעי, ומאן דאמר רבעו, גמר וַיֵּרָא וַיֵּרָא; כתיב הכא וַיֵּרָא חָם אֲבִי כְנָעַן אֶת עֲרֹת אָבִיו וכתביב התם וַיֵּרָא אֶתָּה שְׂכָם בֶּן חָמוֹר וגו' (לד, ב). בשלמא למאן דאמר סרסו, משום הכי קללו ברביעי, אלא למאן דאמר רבעו מאי שנא רביעי? גלטייה בהדיא! הא והא הואי.

נימוקו של חם - כפי שהוא מציג אותו בפני אחיו - הגיוני לכאורה: לאדם הראשון היו שני בנים והם לא חיו בשלום, עד כדי כך שהבכור רצח את אחיו הצעיר; והנה אנחנו שלושה אחים, מה שיוצר מצב מסובך דיו; ואם יוליד אבינו בן רביעי, הרי נריב כולנו בינינו על חלוקת העולם, ויצא שכרנו בהפסדנו. כביכול דואג חם שמא ריבוי הבנים יביא לעימות חמור ביותר ככל שמספר הבנים המחלקים ביניהם את העולם יגדל.

אולם במילים "וַיֵּרָא חָם" יש ראייה עמוקה באשר להתפתחות הצפויה בעתיד. חם מבין שגם אם אביו שיכור ומתגולל בקיאו בתוך האוהל, כאשר יתעורר ויצא מדיכאונו ומיאושו יתעשת, ישוב לרעייתו ויקים משפחה חדשה, השונה במהותה מזו הישנה, שחם הוא אחד מבניה. אם ייולד כעת בן רביעי, הוא יתבלט בסגולות מיוחדות, הוא יהיה נחן במהות רוחנית שונה לחלוטין מזו של אחיו שנולדו בטרם בא המבול לעולם, בהיות האנושות מושחתת עד היסוד. בן רביעי זה ישתייך כבר לאנושות החדשה והזכה יותר שהתחילה לאחר המבול, ויוכל - בזכות קדושתו ומוסריותו - להיות המשיח. עובדה זו תגרום מיידית לפסילת אחיו הקודמים, בראש ובראשונה לפסילתו של חם עצמו, שהרי הוא לא הצליח להתגבר על יצרו אפילו במצב הנורא של השמדת האנושות כולה. כדי למנוע את פסילתו שלו, מחליט חם - המונע כאן בכוחו של פחד עמוק - לעשות מעשה חמור ביותר ולסרס את אביו.

וַיִּקַּח נֹחַ מֵיֵינוּ וַיִּדַע אֶת אֲשֶׁר עָשָׂה לוֹ בְּנוֹ הַקָּטָן (ט, כד).

עם כל החומרה אשר במעשהו של חם, יש להודות כי פעולת הסירוס מהווה למעשה בבואה של המצב הרוחני הפנימי שבו נמצא נח לאחר המבול. הסירוס הפיסי משקף את נכותו הרוחנית של נח ומבטא את חוסר יכולתו של נח לעבור לשלב הרוחני הבא הנדרש מהאנושות החדשה.

יסוד זה טמון בפסוק שכבר למדנו לעיל: "אֱלֹהֵי תוֹלְדוֹת נָח - נָח". הסטריליות שבצדיקותו של נח מבוטאת בדרך שבה מופיעות המילים בפסוק זה וגם בדרך שבה עזר נח לחברה. נח אמנם המציא את המחרשה, ובכך סייע לאנושות לפתח טכנולוגיה ומדע, אולם טכנולוגיה זו הייתה קרה, חסרת אנושיות ומוסריות. נח אמנם קידם את האנושות מבחינה חומרית, אך הוא לא נזקק לממד הרוחני ולשאלות המוסריות הנוקבות שהמצאות טכנולוגיות מעין אלו העלו עבור החברה האנושית. גישה זו, שהחלה עם חוסר מוסריותה של האנושות לפני המבול, הסתיימה לאחר המבול בפעולה סמלית של סירוס האב בידי הבן.

חם שייך לסוג האנושי אשר אינו מסוגל לראות את התקדמותו, צמיחתו ועלייתו הרוחנית של האחר, מבלי שיתעורר בו יצר הרסני שישפיע הן על סביבתו והן על עצמו. חם בדורו כקין בדורו, מסמל את האדם שאינו בוחר לעבור למדרגה רוחנית גבוהה יותר בעצמו, ומסרב לאפשר גם לאחרים לעלות כך. דמות בעלת מאפיינים דומים היא נמרוד, בנו של חם, שיבנה את מגדל בבל וישלח את אברם לכבשן האש. ובבוקר, בצאת היין, מקיץ נח ומבין מה עשה לו בנו הקטן ומה זה משקף באמת הפנימית שלו עצמו, כדברי המדרש: "זה אחד מארבעה בני אדם שהתחילו בארבעה דברים, נח התחיל בנטיעה ובשכרות ובארירה ובעבדות" (תנחומא [מהד' בובר], נח, כ). הוא גם ער למשמעות הדבר לגבי מהותו של בנו חם והסיכוי הגבוה שייווצר עימותו הסתורי בין השושלות של חם ושל שם לאורך הדורות. מעניין להשוות את יקיצתו של נח ליקיצתו של יעקב משנתו בדרכו לחרון, שם כתוב: וַיִּקַּץ יַעֲקֹב מִשְׁנָתוֹ וַיֹּאמֶר אָכֵן יֵשׁ ה' בְּמָקוֹם הַזֶּה וְאֲנִי לֹא יָדַעְתִּי (כח, יז). יקיצה זו איננה יקיצה משינה רגילה, כי אם יקיצה של מודעות וידיעת החולם את סופו של החלום ואת תכליתו. ביקיצתו מכיר נח גם במהות הפנימית של כל אחד מבניו האחרים, והוא מברך אותם בהתאם:

וַיֹּאמֶר אָרוּר כְּנָעַן עֶבֶד עֲבָדִים יִהְיֶה לְאָחִיו, וַיֹּאמֶר בְּרוּךְ ה' אֱלֹהֵי שָׁם וַיְהִי כְנָעַן עֶבֶד לְמוֹ, יַפֵּת אֱלֹהִים לַיֵּפֶת וַיִּשְׁכֵּן בְּאַהֲלֵי שָׁם וַיְהִי כְנָעַן עֶבֶד לְמוֹ (ט, כה-כו).

ברגע זה מבין נח שכל אחד מבניו קיבל מהות וייעוד מיוחדים שאותם עליהם לממש במהלך ההסתוריה האנושית. יפת ממונה על היופי, הסדר וההרמוניה, שם על הרוחניות וחם על החומריות. העובדה שחם אינו נזכר בחלוקה זו של הייעודים, ואילו כנען מוזכר בה שלוש פעמים כעבד לאחיו, מורה שכל כוחניותו של חם, אהבת הגשמיות, החושניות וההרסנות שבו, עברה לכנען בנו. והמדרש מבהיר:

וַיֹּאמֶר אָרוּר כְּנָעַן וְגו', חם חוטא וכנען מתקלל, אתמהא! ר' יהודה ור' נחמיה; ר' יהודה אמר, לפי שכתוב וַיִּבְרַךְ אֱלֹהִים אֶת נָח וְאֶת בְּנָיו (ט, א) ואין קללה במקום ברכה, לפיכך וַיֹּאמֶר אָרוּר כְּנָעַן וְגו'. ר' נחמיה אמר, כנען ראה והגיד להן, לפיכך תולים את הקללה במקולקל (רבה [מהד' תיאודור-אלבק], לו, כה).

כנגד הבן הרביעי שחם מנע ממנו להוליד, מקלל נח את כנען, בנו הרביעי של חם,¹⁵³ כדברי רש"י בעקבות המדרש: "אָרוֹר כְּנָעַן - אתה גרמתה לי שלא להוליד בן רביעי לשמשני, ארוור בנך הרביעי להיות משמש את זרעם של אילו הגדולים, שהוטל עליהם טורח עבודתי מעתה". כנען זה, שכל מהותו כניעה ליצרו ולתאוותיו, יעמוד אחר כך במהלך ההסתוריה מול ישראל, בן שושלת שם, בעימות טוטאלי עקוב מדם.

כבר בתחילת המפגש בין שתי זהויות הפוכות אלו ינסה כנען להשמיד את הזהות הרוחנית-המוסרית של ישראל ולהנציח בעולם את דרכו שלו, אם דרך כיבוש ארץ ישראל מיד זרעו של שם, כתיאורו של רש"י: "וְהַכְנִיעַנִי אֶזְרָא בְּאֶרֶץ (יב, ו) - היה הולך וכובש את ארץ ישראל מזרעו של שם, שבחלקו של שם נפלה כשחלק נח את הארץ לבניו"; ואם דרך הניסיון לפתות את בני ישראל לעבוד עבודה זרה על כל גבעה רמה ותחת כל עץ רענן בארצם. מאחר שישמעאל חזר ולבש את זהותו של כנען, יש לומר שהמאבק על ארץ ישראל ותורת ישראל כיום הוא המשך ישיר לעימות ההסתורי הקשה שבין כנען בן חם וישראל בן שם.

153 ובני חם כוש ומצרים ופוט וקנען (י, ו).

פרק יב: שבע מצוות בני נח

שבע מצוות בני נח הן הבסיס החוקי והמוסרי שניתן לבני נח ולכל האנושות לאחר המבול. אך למרות כינויין, שש משבע המצוות ניתנו לאדם ולחווה עוד לפני חטא עץ הדעת. מתוך כך אנו למדים כי אף על פי שהאדם התהלך בגן עדן לטובתו ולהנאתו, הבורא חייב אותו לקיים חוק ומצווה. עובדת היות שש מתוך שבע מצוות בני נח כבר בגן עדן, מאפשרת את קיום החברה האנושית בגן עדן בלא חטא העלול לגרש אותה משם. שש המצוות הללו קשורות בפסוק שבו נמצא הציווי לא לאכול מעץ הדעת, ומכאן עולה שהשמירה על שש המצוות יש בה כדי להרחיק את האדם מהאכילה מעץ הדעת. עץ הדעת הוא למעשה השער לקיום האדם בגן עדן, וכאשר הוא חדל מלשמור על החוקים הבסיסיים הללו הוא נאלץ לעזוב את גן עדן. שש המצוות הללו מנוגדות לטבעו של האדם בכך שהן דורשות ממנו להתגבר על רצונו, לנצל את העולם לצרכיו, ולבנות חברה צודקת ורווית אחווה.

שש משבע המצוות ניתנו לאדם הראשון לפני החטא, אך הן נקראות על שמו של נח. נראה כי יש להסביר זאת בכך שקודם גילויין בידי האבות, היו מצוות אלה במשך כאלפיים שנה בהעלם, היינו: הנהגתו המוסרית של האדם נבעה מתוכו, מטבעו המולד, אך לכלל חוק חיצוני נורמטיבי מחייב הן לא הגיעו. אנו חיים אחרי המבול, על כן אין אנו מסוגלים לתאר לעצמנו במדויק חוקים שבהעלם. חוקים מסוג זה יוצרים קוד התנהגותי הטומן בחובו קושי ביצירת נורמה המחייבת את כלל הפרטים באופן שווה.

בדורות הראשונים חיו נפילים, שכוחם בפנימיותם ובתוחלת החיים הארוכה שלהם, שהעניקה להם תחושה של נצחיות. אחר המבול התקצרו ימי האדם לפרק זמן הדומה למוכר לנו היום. קביעת המצוות לבני נח כחוק חיצוני מחייב, העלה את השאלה האם יש יכולת להתמודד עם מציאות חדשה כזו. מסגרת מחייבת כזו מצריכה מבנה חברתי שבהכרח יוצרת מתחים וקונפליקטים. גיבוש החוק יצר מערכת חברתית וחוקית חדשה שבאה לידי ביטוי בתולדות, בעמים שיצאו מבני נח והמהווים תשתית לעמים הקיימים עד היום הזה. משמעות שבע מצוות בני נח מתפרשת אצל

חז"ל כד:

תנו רבנן, שבע מצות נצטוו בני נח, דינין, וברכת השם, עבודה זרה, גילוי עריות, ושפיכות דמים, וגזל, ואבר מן החי. רבי חנניה בן גמליאל אומר, אף על הדם מן החי. רבי חידקא אומר, אף על הסידוס. רבי שמעון אומר, אף על הכישוף. רבי יוסי אומר, כל האמור בפרשת כישוף בן נח מוזהר עליו. לא ימצא כה מעביר בננו ובתנו פאש קסם קסמים מעונן ומנחש ומכשף, וחבר חבר ושאל אוב וידעני ודרש אל המתים וגו' ובגלל התועבת האלה ה' אלהיה מוריש אותם מפניך (דברים יח, י-יא). ולא ענש אלא אם כן הזהיר. רבי אלעזר אומר, אף על הכלאים. מותרין בני נח ללבוש כלאים ולזרוע כלאים, ואין אסורין אלא בהרבעת בהמה ובהרכבת האילן. מנהגי מילי, אמר רבי יוחנן, דאמר קרא ויצו ה' אלהים על האדם לאמר מכל עץ הגן אכל תאכל (ב, טו), ויצו - אלו הדינין, וכן הוא אומר כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו וגו' (יח, ט). ה' - זו ברכת השם, וכן הוא אומר ונקב שם ה' מות יומת (ויקרא כד, טו). אלהים - זו עבודה זרה, וכן הוא אומר לא יהיה לך אלהים אחרים (שמות כ, ב). על האדם - זו שפיכות דמים, וכן הוא אומר שפך דם האדם וגו' (ט, ו). לאמר - זו גילוי עריות, וכן הוא אומר לאמר הן ישלח איש את אשתו והלכה מאתו והיתה לאיש אחר (ירמיהו ג, א). מכל עץ הגן - ולא גזל. אכל תאכל - ולא אבר מן החי. כי אתא רבי יצחק תני איפכא, ויצו - זו עבודה זרה, אלהים - זו דינין. בשלמא אלהים זו דינין, דכתיב ונקרב בעל הבית אל האלהים (שמות כב, ז). אלא ויצו - זו עבודה זרה, מאי משמע? רב חסדא ורב יצחק בר אבדימי, חד אמר, סרו מהר מן הדרך אשר צויתם עשו להם וגו' (שמות לב, ח). וחד אמר עשוק אפרים רצוץ משפט כי הואיל הלק אחריו צו (הושע ה, יא). מאי בינייהו? איכא בינייהו נכרי שעשה עבודה זרה ולא השתחוה לה (בבלי סנהדרין, נו ע"א).

חז"ל מבססים את המצוות הללו על הצו שניתן לאדם בגן עדן: ויצו ה' אלהים על האדם לאמר מכל עץ הגן אכל תאכל, ומעץ הדעת טוב ורע לא תאכל ממנו כי ביום אכלך ממנו מות תמות (ב, טו-ז).¹⁵⁴

נדון כעת בכל מצווה ומצווה ונבדוק מהו היסוד הערכי העומד בבסיסה. [א] "ויצו - אלו הדינין, וכן הוא אומר כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו וגו' (יח, ט)". המצווה הראשונה שבני נח מחויבים בה היא ההכרה בפועל במערכת חברתית

154 בבלי סנהדרין נו ע"ב. וראו שו"ת הרשב"א החדשות (מכתב יד, ירושלים תשס"ה), שסז: "שהרי כתב משה רבנו עליו השלום מה שצוה השם יתברך לאדם הראשון באמר ויצו ה' אלהים על האדם לאמר מכל עץ הגן אכל תאכל, ומעץ הדעת טוב ורע לא תאכל ממנו וכלל הענין, וכל שכן לדעתנו שזה רומז לכלל ז' מצות בני נח".

של חוקים ומשפטים, שהיא חיצונית לאדם הפרטי. משפט¹⁵⁵ הוא מושג המציין את החלת הצדק בחברה. באמצעות בתי הדין מעניק המשפט יסוד מוסדי לצדק. עולם הטבע הסובב את האדם, פטור מן המתח שבין הקיום לבין הערכים. בעלי החיים מתקיימים בזרימה טבעית ומדויקת. לעומתם שרוי האדם במתח מתמיד בין האופן שבו הוא חי את חייו לבין הערכים שעל פיהם הוא נשפט. על מנת שיהיה צדיק ולא רשע נדרש מהפרט מאמץ, על כן הצדק הוא בבחינת חיוב ומצווה והוא אינו מצב טבעי לאדם. מכאן נגזר כי התנאי הבסיסי ההכרחי לקיום חברה אנושית הוא חוק ומשפט. על בן נח לקבל את סמכות בית הדין ואת מערכת החוקים שקובעות המדינה והחברה. זוהי אמנם מערכת יחסית המיוחדת לכל חברה בפני עצמה, אך עם זאת היא מחייבת כל פרט בתוכה לפעול בהתאם לערכי הטוב והרע הנהוגים בה.

בכל חברה שבה אין בנמצא מערכת כללית של חוק ומשפט, בחברה המיישמת את הכלל "כל דאלים גבר", אין בן נח יכול להתקיים. כל השאיפה של החברה היא להחלת המוסר בעולם על ידי אפשרות קיום הפרט בתוך החברה כיחיד המקבל אחריות על הכלל, וכיוצא בזה הכלל כלפי הפרט. הפסוקים שעליהם מתבסס יסוד ברכת ה' נאמרו על ידי הבורא בטרם גילה לאברהם את גזרת סדום ועמורה:

וה' אָמַר הַמִּכְסָּה אֲנִי מֵאַבְרָהָם אֲשֶׁר אָנִי עֹשֶׂה, וְאַבְרָהָם הָיוּ יְהִיָּה לְגוֹי גָדוֹל וְעַצִּים וְנִבְרָכוּ בוֹ כָּל גּוֹי הָאָרֶץ, כִּי יִדְעֵתִי לְמַעַן אֲשֶׁר יִצְוֶה אֶת בְּנָיו וְאֶת בֵּיתוֹ אַחֲרָיו וְשָׁמְרוּ דְרָךְ ה' לַעֲשׂוֹת צְדָקָה וּמִשְׁפָּט לְמַעַן תִּבְיֵא ה' עַל אַבְרָהָם אֶת אֲשֶׁר דִּבֶּר עָלָיו, וַיֹּאמֶר ה' זַעֲקֵת סֹדִם וְעַמְרָה כִּי רַבָּה וַחֲטָאתָם כִּי כָבְדָה מְאֹד

(יח, יז-כ).

יש הבדל מהותי בין מצבו של נח לזה של אברהם. כאשר בא הבורא לגלות לאברהם כי הוא עומד להשמיד את סדום ועמורה הוא מדבר בינו ובין עצמו על מנת להסביר לקורא מדוע הוא מתייעץ עם אברהם. בניגוד לנח, אברהם לא מצא חן בעיני ה' אלא נבחר בשל התאמתו לתפקיד של העברת מצוות צדקה ומשפט לבניו. אברהם אינו מתווך גרידא כי אם מחוקק, כדי שבניו ילכו אחריו. מצב כגון זה אינו מוכר לנו מדורותיהם של אדם ונח, ולכן כאשר הבורא מחליט להשמיד את סדום ועמורה, הוא מסביר לאברהם את הסיבה לכך, ולהחלטתו להשתמש במידת הדין הקשה כלפי רשעי הערים הללו. אברהם חייב להתעורר מעצמו לחפוף בהעברה לבניו את החיוב לשמירת דרך ה', על כן עליו להבין ולהסכים לדרך המשפט והצדקה של הבורא, והנה בא הבורא לאברהם ומסביר לו ומתייעץ עמו. מכאן עולה אפוא שהקבלה זו היא הייחוד של מצוות בני נח - הבאה לביטוי במצוות הדין - ביסוד ההתנהגות של אברהם.

155 עיין בהרחבה בספר "מדרש בסוד ההפכים" מאת הרב אשכנזי ז"ל. תרגם וערך איתי אשכנזי.

ביסוד ההתנהגות האנושית קיימים שני יסודות: צדקה ומשפט. בשורשה של המילה צדקה מונח הצדק, שהוא היחס הנאות לאחר, והבסיס לאופטימיות שלחלש יש זכות קיומית כפי שיש זכות כזו לחזק. הצדקה טמונה בחוקי החברה, על כן השילוב של צדקה ומשפט משקפת את ברכת ה' שהועברה בשושלת שם עד משפחתו של אברהם. ומכיוון שאנשי סדום ביטלו ועיוותו את ברכת ה', פעל הדין את פעולתו. כשם שבמבול פעלה מידת הדין באמצעות המים, מידת החסד, בסדום פעלה מידת הדין באש, ביד קשה וללא חסד. לא זו בלבד שהאש מחתה את האדם מעל פני האדמה, היא לא השאירה שריד ופליט, לבד מלוט ובנותיו שהוברחו משם לפני האסון. ולמרות הדין הקשה המתגלה בסדום, אברהם מהווה חוליה איתנה בשרשרת ההעברה של הצדקה המעורבת במשפט, ובכך הוא ממשיך מצווה זו הלאה בהשתלשלות הדורות. אין בן נח נדרש לקיים את פולחן האמונה בבורא אישי, כפי שהתגלה דרך "תורת האבות" כי אם לזהות את המקור שהעניק לו חיים ולהכיר תודה על המתנה והחסד שקיבל. אין הכרת תודה וייאוש יכולים לדור בכפיפה אחת, הרי שבן נח המכיר תודה על חייו, ממילא נמצא במצב של תקווה ונחמה.

[ב] "ה' - זו ברכת השם, וכן הוא אומר וְנִקְבַּ שְׁם ה' מֵת יוֹמָת (ויקרא כד, טז). בפשטות מדובר כאן על איסור היות האדם במצב נפשי של פסימיות וייאוש. ככל שיישמע הדבר מוזר, מצווה זו היא בסיסית ביותר, ונדרשת על מנת לאפשר חיים תקינים. אדם מתייאש כאשר הוא חדל מלחוש את המשמעות לקיומו, כשהוא חש שאין מסגרת-על או כוח עליון המכוונים את העולם ומייעדים אותו לחיים. זו הסיבה שנאסר על בני נח להיות פסימיים וכפויי תודה. אֵל להם להתייאש מן החיים, שכן בעצם היותם יש עדות לקיומו של מי שהעניק את החיים האלה במתנה. האדם כיצור נברא מחויב ברמה הבסיסית ביותר להאמין שיש כוח שברא את העולם וממשיך לקיימו, ויש סדר. מרחיב הזוהר:

אמר ר' יוסי, הרי למדנו שציווהו הקב"ה על עבודה זרה, שכתוב וַיֵּצֵא, ה' על ברכת ה', אֱלֹהִים על הדינים, עַל הָאָדָם על שפיכות דמים, לְאָמֵר על גילוי עריות. וכי כמה אנשים היו בעולם שהיה צריך הקב"ה להזהירו עליהם? ומשיב: אלא ודאי כל אלו שבע המצוות היו רק על אילן זה של עץ הדעת, משום שבו נאחזים כל אלו המצוות, כי כל מי שלוקח עץ הדעת עושה פירוד בין זעיר אנפין לנוקבא, ונמצא שלוקח אותה שתשפיע בהמונים שלמטה שבבריאה, יצירה, עשייה דפרודא ששם הקליפות, שהם נאחזים בעץ הדעת, ולוקח בזה על עצמו

איסורי עבודה זרה, שפיכות דמים וגילוי עריות.¹⁵⁶

גישתם של ספר הזוהר והתלמוד שונות, ולא נוכל להרחיב יתר על המידה. על פי הזוהר ה' משפיע ברכה בשמו המיוחד, שם הוי"ה, והיא מתבטאת בריבוי במידות שבעולם. שם הוי"ה מצביע על הריבוי שבעולם, אך ריבוי זה כלול באחדות הכוללת. זהו השפע שבעולם, הבא מחסדו של ה'. מתנת החינם של השפע העולמי איננה מחולקת שווה בשווה, וכך אנו מוצאים אדם המקבל יותר שפע ממה שקיבל חברו. על כן אין מקום לייאוש כלל, כי זהו רצון הבורא שכל אדם יקבל את השפע הראוי לו על פי נתוניו הפרטיים. האדם כיצור נברא נבחן בהצלחתו המוסרית לקבל את האחר כמות שהוא, כפי שלמדנו במשוואת האחוה. על האדם לזכור תמיד שעצם היותו בעולם היא מתנת חינם שקיבל מהבורא בחסדו, ועליו לממש את המתנה ולהשתמש בה בדרך הראויה, ומכאן שאין לו להתייאש.

הפסוק המקושר לעניין זה הוא וְנִקְבַּ שֵׁם ה' מוֹת יוֹמָת (ויקרא כד, יז). אותו כוח של שפע יכול להפוך לפשע כאשר משתמשים בשם ה' על מנת לקלל בו את האחר. קללה היא בעצם שפע הפוך, או שפע שלילי על האחר, על כן נאסר השימוש בשם ה' על מנת להחריב ולפגוע, שהרי יש בו כדי להביא להחרבת העולם כאשר האדם רואה בו כלי להגברת רצונו האישי – ובכך הוא מרבה טומאה – ולא להגברת הברכה העולמית באמצעות שמו של הבורא. כך עשו אנשי דור הפלגה: "ברכת השם עברו דור הפלגה ולקו, שנאמר וְנִעְשָׂה לָנוּ שֵׁם (יא, ד), שכפרו בעיקר" (לקח טוב לבראשית ב, טו). לא בכדי נבחר פסוק זה: וְאֵל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל הַדְּבָר לְאִמֹר אִישׁ אִישׁ כִּי יִקְלַל אֱלֹהֵיו וְנָשָׂא חֲטָאוֹ, וְנִקְבַּ שֵׁם ה' מוֹת יוֹמָת רְגוֹם יִרְגְּמוּ בוּ כָּל הָעֵדָה כְּגַר כְּאֲזָרַח בְּנִקְבוֹ שֵׁם יוֹמָת (ויקרא כד, יט-יז). האיסור הוא הן כלפי בני ישראל והן כלפי הגר והאזרח. יש אמנם שלוש מדרגות: ישראל, גר, אזרח; אך כאשר אדם עושה שימוש בשם ה' לשווא, רְגוֹם יִרְגְּמוּ בוּ כָּל הָעֵדָה בלא הבדל, כיוון שהשימוש בשם ה' לשווא הפיכת השפע לפשע.

[ג] "אֱלֹהִים - זו עבודה זרה, וכן הוא אומר לֹא יִהְיֶה לָּךְ אֱלֹהִים אֲחֵרִים". נדון כעת בשאלה מה היא עבודת אלהים אחרים, ומדוע דבר זה נאסר. עבודת האלילים החלה בדורו של אנוש: וַיַּדַּע אָדָם עוֹד אֶת אֲשֶׁתוֹ וַתֵּלֶד בֵּן וַתִּקְרָא אֶת שְׁמוֹ שֵׁת כִּי שֵׁת לִי אֱלֹהִים זָרַע אַחַר תַּחַת הֶבֶל כִּי הָרְגוּ קַיִן, וּלְשֵׁת גַּם הוּא יָלַד בֵּן וַיִּקְרָא אֶת שְׁמוֹ אֲנֹשׁ אֵץ הוֹחֵל לְקָרָא בְּשֵׁם ה' (ד, כה-כו). רש"י על אתר: "אֵץ הוֹחֵל - לקרוא את שמות האדם ואת שמות העצבים בשמו של הקדוש ברוך הוא, לעשותם עבודה זרה ולקרואם אלהות".

156 אמר ר' יוסי, הא נתנין דפקיד ליה קודשא בריך הוא על עבודה זרה, דכתיב וַיִּצַו, ה' על ברכת השם, אֱלֹהִים על הדינין, על הָאָדָם על שפיכות דמים, לְאִמֹר על גילוי עריות. וכי כמה אנשי הוּו בעלמא דאיהו אצטריך דא, אלא ודאי כלא על האי אילנא הוה, בגין דביה אחידן כל אלין פקודין, דכל מאן דנטיל ליה בלחודוי עביד פרישו, ונטיל ליה באוכלוסין דלתתא דאחידן ביה, ונטיל עבודה זרה ושפיכות דמים וגילוי עריות (בראשית, לו ע"א).

תחילתה של העבודה הזרה היא דווקא בבנו של מי ששימש תחליף להבל ההרוג. שמו של אנוש מעיד עליו; יש משהו מאוד אנושי בעבודת אלילים: הניסיון להתבונן בעולם מזווית ראייה אנושית מבלי לעמוד על האחדות האלוהית הקיימת בכל המידות הקיימות בעולם. תחת זאת אדם אחד נוטל לו אדם אחר, רעיון או חפץ, ומקנה לו משמעות גדולה יותר מזו של החיים עצמם. הוא יכול לקחת – דרך משל – את המדע, ולהפוך אותו לאמת המוחלטת הבלתי ניתנת לערעור. זו עבודת אלילים. עבודת האלילים, פרי דמיונו ושכלו של האדם, עלולה להיות המטרה הסופית והעליונה, שבשלה יהיה האדם מוכן להרוג ולבטל כל אדם המפריע לו להשיגה. עבודת אלילים אסורה גם על בני נח,¹⁵⁷ אולם ניתן להבחין כאן בעומק נוסף: בדור אנוש הוחל לקרא בשם ה', היינו: המחנכים החלו נוטלים חלק מהאמת האלוהית ולהציגה כאילו היא האמת כולה. זו מהותה של עבודת אלילים; היא כוח טבע או נטיית לב היוצרת פירוד באחדות ה' ומפוררת אותה. יש בה כוח, אך הוא אינו כולל את אחדותו של הבורא אלא נזקק לחלקים ממנה.

מפירושו של רש"י לתלמוד נוכל לעמוד על ההבדל שבין איסור עבודת האלילים בעם ישראל לזה שבשאר האומות. בבבלי שבת קטז ע"א מפרש רש"י: "פילוסופא – מין", אך בבבלי עבודה זרה נד ע"ב הוא מפרש כך: "פילוסופין – חכמי האומות", ולכאורה לפנינו סתירה. כל הכופר בנבואת כתבי הקודש נקרא מין, ובפרט אם הוא פילוסוף יהודי. כל פילוסוף רציונאלי שולל את היתכנות הנבואה שהרי אין דרך שבה יוכלו לחיות בשלום זה בצד זה ההיגיון הצרוף והגילוי האלוהי. אך בבסיס נפשו של העברי תופסת מקום בראש ההתגלות האלוהית, שהרי הבריאה היא הגילוי הראשון והגדול ביותר של אלהים בעולמו, והעברי הראשון אברהם גילה על עצמו שהוא נברא, ובהמשך ההסתוריה התגלה הבורא לעם שלם במעמד נורא הוד, ובכך אנו מוצאים בסיס רחב לאמונה נשגבת של גילוי אלוהים במציאות. מכאן שפילוסוף יהודי הכופר והמפקפק בעצם היתכנותו של גילוי ישיר – היינו: נבואה – נקרא מין. מאידך, פילוסוף מאומות העולם הכופר בנבואת השקר של עבודת האלילים – כמאמר הנביא: וַיֹּאמְרוּ אֲדָם שֶׁקֶר נִחְלוּ אֲבוֹתֵינוּ הֶבֶל וְאֵין בָּם מוֹעִיל (ירמיה טז, יט) – נקרא חכם, הוא מחכמי אומות העולם שחכמתם חכמה. פילוסוף מעין זה שואף למצוא עקביות הגיונית במחשבה, ובכך הוא שולל פילוג ופיצול של כוחות באדם ובטבע. הוא מצמצם את ההיתכנות של האלילות מכיוון שאין הוא מעניק כוח למתווכים.

מכאן שהפסוק לא יִהְיֶה לָךְ אֱלֹהִים אַחֵרִים עַל פְּנֵי (שמות כ, ב) מלמד אותנו שאפשר שיהיו לכם אלהים אחרים כפי שיש לכל בני אנוש, אבל הבורא מצפה מכם שאתם תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש (שמות יט, ו). הקדושה היא ההכרה שיש מעבר לחוקי הטבע הדטרמיניסטיים: הויה הוא האלהים (דברים ד, לה). האחדות קודמת לבריאה,

157 הרב אשכנזי מבחין בין "עבודת אלילים", כפי שהוא מגדיר אותה כאן, לבין "עבודה זרה", מונח אחר שעניינו: עבודה שהיא זרה לעם ישראל בלבד, והיא מותרת לעמים אחרים. אבחנה זו אינה מתאימה לסוגיה התלמודית דידן.

ולא כפי שטעה בזה שפינוזה וסבר כי הריבוי הוא הוא האחדות. על כן אָנְכִי ה' אֱלֹהֶיךָ
אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם (שמות כ, ב) מתגלה דרך הזמן, ומכאן שאסור לכם להאמין
באלהים אחרים על פניו, כי אם לאחד את הריבוי.

[ד] "עַל הָאָדָם - זו שפיכות דמים, וכן הוא אומר שִׁפְךָ דַם הָאָדָם וגו'". רמת ההבנה
הראשונית של איסור זה מלמדת על חומרת רצח אדם בידי אדם. ברמה גבוהה יותר,
מדובר כאן בשמירה על כבוד האדם. כדי לשפוך דמו של אדם אחר אין צורך בסכין
או באקדח; די אם אדם יבייש את חברו ברבים ובזה שפך את דמו. הביטוי הקשור
בכך הוא: "המלבין פני חברו ברבים". החכם נקט לשון הלבנה דווקא כי בהלם הבושה
הדם נוטש את הפנים ותחתיו נותר לובן, וזוהי שפיכות דמים.¹⁵⁸ אפשר להרוג גם
בדיבור, במילה ובמבט.¹⁵⁹ האיסור על שפיכות דמים מתורגם גם ליסוד התולדות:
תניא רבי אליעזר אומר, כל מי שאין עוסק בפריה ורביה כאילו שופך דמים
שנאמר, שִׁפְךָ דַם הָאָדָם בְּאָדָם דָּמוֹ יִשְׁפָּךְ (ט, ו), וכתוב בתריה, וְאֵתֶם פָּרוּ וּרְבוּ.
רבי יעקב אומר, כאילו ממעט הדמות שנאמר כִּי בְּצַלֵּם אֱלֹהִים עָשָׂה אֶת הָאָדָם
(שם), וכתוב בתריה, וְאֵתֶם פָּרוּ וגו' (בבלי יבמות, סג ע"ב).

שפיכות דמים איננה רק נטילת חייו של אדם. יש בה ממד אינסופי, שהרי כאשר
דמו של אדם נשפך, אין לו המשכיות בדור הבא. ניתן לתאר את משמעותה הפנימית
של שפיכות הדמים בשלושה מעגלים. המעגל הראשון הוא הריגה חומרית, ביטול
היש שבעדו משתקף צלם אלהים. המעגל השני הוא הריגה רוחנית, נפשית. אדם אחד
מבטל את האדם האחר בכך שהוא מפגין כלפיו זלזול, המתבטא בדיבור מתנשא
ופוגע, בשמות גנאי ובשאר צורות של שפת גוף פוגענית. המעגל השלישי הוא פגיעה
בעתידו של הנרצח, שיש לו רק עבר, וברגע אחד של הווה נכרת כל עתידו, שהרי
בלא קיום מצוות פרו ורבו דמותו של האדם קטועה באין לה המשך. מצווה זו ניתנה
אחרי המבול לבני נח באופן שאינו ניתן להתפרש בשני פנים: וְאֵךְ אֶת דְּמַמְכֶם
לְנַפְשֹׁתֵיכֶם אֲדַרְשׁ מִיֵּד כָּל חַיָּה אֲדַרְשׁנּוּ וּמִיֵּד הָאָדָם מִיֵּד אִישׁ אָחִיו אֲדַרְשׁ אֶת נַפְשׁ
הָאָדָם, שִׁפְךָ דַם הָאָדָם בְּאָדָם דָּמוֹ יִשְׁפָּךְ כִּי בְּצַלֵּם אֱלֹהִים עָשָׂה אֶת הָאָדָם (ט, ה-ו),
מסביר רש"י:

ומִיֵּד הָאָדָם - מִיֵּד הַהוֹרָג בְּמִזִּיד וְאִין עֵדִים, אִנִּי אֲדַרְשׁ. מִיֵּד אִישׁ אָחִיו -
שֶׁהוּא אוֹהֵב לוֹ כְּאִם וְהוֹרָג שׁוֹגֵג, אִנִּי אֲדַרְשׁ אִם לֹא יִגְלֶה וְיִבְקֶשׁ עַל עוֹנוֹ לִימְחֹל.
שֶׁאִף הַשׁוֹגֵג צָרִיךְ כִּפְרָה, וְאִם אִין עֵדִים לְחִיבּוֹ גְלוּת וְהוּא אִינוֹ נִכְנַע, הַקְדוּשׁ

158 "תני תנא קמיה דרב נחמן בר יצחק, כל המלבין פני חבירו ברבים כאילו שופך דמים. אמר ליה, שפיר קא
אמרת, דחזינא ליה דאזיל סומקא ואתי חוורא" [יפה אמרת, שאנו רואים שהאדם שבפניו מסתלק ובמקומו
בא לבן] (בבלי בבא מציעא נח ע"ב).

159 אֵךְ הֵן כָּל אִישׁ רוֹצֵחַ אֶת אֲשֶׁר יֵאָהֵב לְבוֹ / יֵשׁ עוֹשֶׂה זֹאת בְּמִבְטָ, יֵשׁ בְּמַלִּים רְבוֹא / מוֹג לְב רוֹצֵחַ בְּנִשְׁיָהּ /
וְגַבְר - בְּחִרְבוֹ (אוסקר ווילד, הבלדה מכלא רדינג, בתרגומו של יעקב אורלנד, תל-אביב תשל"ז).

ברוך הוא דורש ממנו, כמו שדרשו רבותינו וְהֵאֱלֹהִים אָנָּה לְיָדוֹ (שמות כא, יג), במסכת מכות (י"ב): מזמנן לפונדוק אחד וכו'.

[ה] "לאמר - זו גילוי עריות, וכן הוא אומר לְאֹמֵר הֵן יִשְׁלַח אִישׁ אֶת אִשְׁתּוֹ וְהִלְכָה מֵאִתּוֹ וְהִיְתָה לְאִישׁ אַחֵר". במקורו גילוי עריות כוון בעיקר כלפי בני המשפחה. עד שלב מסוים בהסתוריה, כל האנושות הייתה למעשה משפחה אחת. כולם יצאו מאותו האב ומאותה האם; קין התחתן עם תאומתו והוליד עימה בנים ובנות, ומצב זה התקיים עד המבול. בדרם של בני נח חל איסור על גילוי עריות ישיר בין בני המשפחה הקרובים ביותר כגון הורים וילדים, אחים ואחיות, ואילו נישואין בין בני דודים היו עדיין מותרים.

הזיקה שבין גילוי עריות לבין התיבה 'לאמר' נראית לכאורה רופפת, אך ניסיון החיים שלנו מצביע על כך שכל גילוי עריות מתחיל באמירה מסוג זה או אחר, שמגמתה היא פיתוי. אמירות כאלה משתייכות בפנימיותן לסוג מסוים של מסר הנובע מכוונה פנימית של המפתה, והמביאה להרס המסגרות המשפחתיות והחברתיות שמסביבו. חז"ל מקשרים זאת לפסוק בספר ירמיהו: "וכן הוא אומר לְאֹמֵר הֵן יִשְׁלַח אִישׁ אֶת אִשְׁתּוֹ וְהִלְכָה מֵאִתּוֹ וְהִיְתָה לְאִישׁ אַחֵר". גילוי עריות בתקופת בני נח הוא שילוחה של האישה על ידי הבעל, לא רק ביוזמת הבעל החפץ לגרש את אשתו, אלא גם ברצונה של האישה לעזוב: וְהִלְכָה מֵאִתּוֹ. והנה מה שנאמר לאדם הראשון נראה בעינינו הפוך: עַל כֵּן יַעֲזֹב אִישׁ אֶת אָבִיו וְאֶת אִמּוֹ וְדָבַק בְּאִשְׁתּוֹ וְהָיוּ לְבָשָׂר אֶחָד (ב, ד). לא בכדי נקרא כאן אדם הראשון 'איש', כביכול לרמוז לדור אנוש, שבימיו החלה עבודת האלילים. האישה היא צלע מדמותו ומגופו של האדם, והגבר פורש מהוריו ועובר לאשתו להיות אחדות אחת: וְהָיוּ לְבָשָׂר אֶחָד. בשילוחין על פי ירמיהו מדובר בשתי דמויות שאינן חפצות זו בזו, מעין "דואליות" נפרדת, הזכר לעצמו והנקבה לעצמה, המותירה מקום לאפשרות של מודלים שונים של יחסים, ובפועל הדבר עלול להביא לידי גילוי עריות; ולכן ההלכה יצרה מסגרות ברורות ביחסים:

אֲשֶׁר שִׁלְחָהּ (דברים כד, ד), אין לי אלא מן הנשואים לנשואים; מן הארוסים לארוסים, מן הארוסים לנשואים, מן הנשואים לארוסים מנין, תלמוד לומר לא יוכל בעלה הראשון (ס), לא יוכל הראשון לקחת את אשר שילח. רבי יוסי בן כיפר אומר משום רבי אלעזר בן עזריה, מן הארוסים מותרת, מן הנישואים אסורה, שנאמר אַחֲרֵי אֲשֶׁר הִטְמְאָה (ס), וחכמים אומרים, בין מן הארוסים בין מן הנישואים אסורה. אם כן למה נאמר אַחֲרֵי אֲשֶׁר הִטְמְאָה, לרבות סוטה שנסתרה; וכן הוא אומר הֵן יִשְׁלַח אִישׁ אֶת אִשְׁתּוֹ וְהִלְכָה מֵאִתּוֹ (ספרי דברים, ר"ע).

ברובד עמוק יותר אנו מוצאים שאמירה מינית זו מבטאת למעשה מעין מרד כנגד סדר הדברים והגבולות הטבעיים שהבורא הציב בעולם. מצווה זו מופיעה אצל נח

בפסוק וְאַתֶּם פָּרוּ וּרְבוּ שְׂרָצוּ בָאָרֶץ וּרְבוּ בָּהּ (ט, ז), ורש"י במקום:
 וְאַתֶּם פָּרוּ וּרְבוּ - לפי פשוטו הראשונה (א, כח) לברכה (ראו בבלי כתובות, ה ע"א)
 וכאן לצינווי. ולפי מדרשו (רבה לד, יד) להקיש מי שאינו עוסק בפריה ורביה
 לשופך דמים (ראו בבלי יבמות, סג ע"ב).

מכאן שגילוי עריות משקף קשר לא תקין במשפחה, המתחיל בהעברת מסר של פיתוי מיני, בהמשך הוא מוביל לערבוב תחומים, ולבסוף הוא גורם להרס כל הגבולות התקינים המקיימים כל משפחה וחברה.

[1] "מִכֹּל עֵץ הָעֵץ - ולא גזל". יש דברים המותרים לאדם, ויש כאלה האסורים לו כי הם שייכים לזולתו. אדם הלוקח בחזקה דבר-מה השייך לחברו הוא גזלן. והנה גם כאן, ניתן לגזול לא רק באופן פיסי. גניבת דעת היא רמאות, הטעייה ואונאת הבריות. רש"י "וְתִמְלֵא הָאָרֶץ חֲמָס (ו, יא) - גזל". גזל הוא הקש ששבר את גב הגמל, ובעקבות ריבוי הגזל הביא הבורא מבול על העולם. לא מצוות דתיות הביאו את הבורא להחלטתו זאת כי אם דווקא גזל. הזיקה שבין הגזל לפסוק מִכֹּל עֵץ הָעֵץ היא בגזל שגזל הנחש את דעתה של האישה ובהצלחתו בהחדרת ארסו לתוכה. הגזל גורם לשינוי חד בזרימה הטבעית של העולם. כך היה בחטאו של אדם הראשון וכך היה בחטא הגזל שהביא את המבול. המדרש מדייק ומסביר בדרכו מיהו הגזל ומיהו הנגזל בחטא אדם הראשון:

איזהו סייג שעשה אדם הראשון לדבריו, הרי הוא אומר וַיֵּצֵא ה' אֱלֹהִים עַל הָאָדָם לֵאמֹר מִכֹּל עֵץ הָעֵץ אֲכַל תֹּאכֵל, וּמֵעֵץ הַדֶּעַת טוֹב וְרַע לֹא תֹאכַל מִמֶּנּוּ כִּי בְיוֹם אֲכָלְךָ מִמֶּנּוּ מוֹת תָּמוּת (ב, טז-יז). לא רצה אדם הראשון לומר לחוה כדרך שאמר לו הקב"ה אלא כך אמר לה, וּמִפְרֵי הָעֵץ אֲשֶׁר בְּתוֹךְ הָעֵץ אֹמַר אֱלֹהִים לֹא תֹאכְלוּ מִמֶּנּוּ וְלֹא תִגְעוּ בוּ פֶן תִּמְתּוּן (ג, ג). באותה שעה היה נחש הרשע נוטל עצה בלבו אמר, הואיל ואיני יכול להכשיל את האדם אלך ואכשיל את חוה. הלך וישב אצלה והרבה שיחה עמה. אמר לה, אם לנגיעה את אומרת צוה עלינו הקב"ה הריני נוגע בו ואיני מת, אף את אם תגעו בו אי את מתה. מה עשה הנחש הרשע באותה שעה, עמד ונגע באילן בידי וברגליו והרתיעו עד שנשרו פירותיו לארץ, ויש אומרים לא נגע בו כל עיקר אלא כיון שראהו אותו אילן היה צווח עליו ואמר לו, רשע רשע אל תיגע בי, שנאמר אֵל תְּבוֹאֲנֵי רָגֶל גְּאוּהָ וְיָד רִשְׁעִים אֵל תִּגְדְּנֵי (תהלים לו, יב). ושוב אמר לה אם לאכילה את אומרת צוה עלינו הקדוש ברוך הוא, הריני אוכל ממנו ואיני מת ואף את תאכלי ממנו ואי את מתה. מה אמרה חוה בדעתה, כל הדברים שפקדני רבי מתחלה שקר הם, לפי שאין חוה קוראה לאדם הראשון מתחלה אלא רבי. מיד נטלה ואכלה ונתנה לאדם ואכל שנאמר וַתֵּרָא הָאִשָּׁה כִּי טוֹב הָעֵץ לְמֵאֲכָל וְכִי תֹאֲוָה הוּא לְעֵינַיִם [וַנְּחַמְדָּ הָעֵץ לְהִשְׁפִּיל וַתִּקַּח מִפְּרִיו וַתֹּאכַל וַתִּתֵּן גַּם לְאִישָׁהּ עִמָּהּ וַיֹּאכַל] (ג' ו'). מי גרם לנגיעה זו, סייג שסג אדם הראשון

לדבריו; מכאן אמרו, אם סג אדם לדבריו אין יכול לעמוד בדבריו. מכאן אמרו אל יוסיף אדם על דברים ששומע. ר' יוסי אומר, טוב עשרה טפחים ועומד ממאה אמה ונופל (אבות דרבי נתן, נוסחה א, א).

הנחש חיפש ומצא את נקודת התורפה בדברי אדם לחווה, כאשר הוסיף לדברי ה' ושינה אותם. הנחש ניצל את השוני שבין הציווי המקורי לניסוח של אדם כדי להכשיל את האישה, והדבר עלה בידו. אך מה לכל זה ולגזל? יסודו של הגזל הוא בדיקת גבולות ושבירתם. חציית הגבול היא גזל. אדם חשש שהאישה לא תצליח לעמוד בגדר שהעמיד הבורא, לכן שינה על דעת עצמו את פרטי האיסור של האכילה מעץ הדעת, ובכך צייר גבול אחר ממה שדרש הבורא. ראה הנחש שכך עשה האדם, בא במרמה וחדר לרשות הפרט של העץ, שהגיב מייד בכעס: "אלא כיון שראהו אותו אילן היה צווח עליו ואמר לו, רשע רשע אל תיגע בי, שנאמר אל תבואני רגל גאונה ויד רשעים אל תגדני". בתגובה הזו מלמד הנחש את האישה שאפשר לגזול את הגבול, אך פרט לכעס לא קורה דבר הנראה כמספן את הגזלן. דברים אלה שכנעו את האישה, היא החלה לפקפק באמיתות דברי בעלה, והסיקה שכביכול גזל הוא דבר מותר: "מה אמרה חוה בדעתה, כל הדברים שפקדני רבי מתחלה שקר הם". כאשר הגבולות מתפוררים מתעורר הספק, והתוצאה היא שאדם מתבונן ורואה שהגבול שקבע נגזל על ידי האישה, היא אוכלת מעץ הדעת ולא מתה, ומכאן הדרך קצרה לגזול את דעת הבורא ולעבור על חוקיו.

כך הצליח הנחש לגזול את דעת האישה, ובסוף התהליך גזל גם את דעת בעלה, שעימו עמד בתחרות, שהרי הנחש רצה את חווה לעצמו. הדרשן מסיים את דבריו במסקנה מעשית לעולם המציאותי שלנו: "מכאן אמרו אל יוסיף אדם על דברים ששומע. ר' יוסי אומר, טוב עשרה טפחים ועומד ממאה אמה ונופל". הסייג הוא חיובי ומועיל כאשר ברור שהוא סייג, אך כאשר הוא מוצג כגבול עצמו, הסגתו ופריצתו עלולות להביא את האדם למסקנה שגויה שאין כל פגם בפריצת המסגרת, שהרי אין הוא מבחין בשום נזק שנגרם מפעולתו.

[ז] "אכל תאכל - ולא אבר מן החי". אכילת אבר מן החי, כפשוטו כמשמעו, היא אכילת בעל חיים בעודנו חי. גם כיום אנחנו מכירים תרבויות שבהן אוכלים בעלי חיים בעודם חיים, כמו בצרפת, יפן ועוד. אך על בני נח נאסר הדבר מכיוון שלכל ישות במציאות - מן הדומם, מן הצומח, ובמיוחד מן החי - יש ערך בפני עצמה. אמנם אכילת בשר הותרה לאנושות, שהייתה צמחונית מבריאת העולם עד המבול, אך אכילה זו חייבת להיות חפה מאכזריות, ומלווה בהכרת ערך החיים המצויים בכל דרגות המציאות. ברם, עניין אכילת אבר מין החי אינו מתמצה באכזריות גרידא, כי אם גם כתפיסת עולם אלילית, כפי שכותב הנשר הגדול: "הטעם לאבר מן החי הוא שאכילתו מקנה אכזריות. כך היו עושים אז מלכי הגויים, וכן היו עושים לעבודה זרה,

היו חותכים מהבהמה איבר מסוים ואוכלים אותו" (מורה הנבוכים לרמב"ם, מהד' מ' שורק, תל אביב תשס"ג, ג, מח עמ' 633-634). היסוד של לקיחת אבר מן החי קשור בפולחן של עבודה זרה. האדם הראשון נצטווה:

וַיִּבְרָךְ אֱתָם אֱלֹהִים וַיֹּאמֶר לָהֶם אֱלֹהִים פָּרוּ וּרְבוּ וּמְלֵאוּ אֶת הָאָרֶץ וּכְבֹּשׁוּהָ וַיִּרְדּוּ בְּדַגַּת הַיָּם וּבְעוֹף הַשָּׁמַיִם וּבְכָל חַיַּה הַרְמֵשֶׁת עַל הָאָרֶץ, וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים הִנֵּה נָתַתִּי לָכֶם אֶת כָּל עֵשֶׂב זֶרַע אֲשֶׁר עַל פְּנֵי כָל הָאָרֶץ וְאֵת כָּל הָעֵץ אֲשֶׁר בּוֹ פְרִי עֵץ זֶרַע זֶרַע לָכֶם יִהְיֶה לְאֹכְלָהּ, וּלְכָל חַיַּת הָאָרֶץ וּלְכָל עוֹף הַשָּׁמַיִם וּלְכָל רֹמֵשׁ עַל הָאָרֶץ אֲשֶׁר בּוֹ נֶפֶשׁ חַיָּה אֵת כָּל יֵרֶק עֵשֶׂב לְאֹכְלָהּ וַיְהִי כֵן (א, כח-ל).

האדם בכיר הבריאה שולט בטבע, אך שלטון זה מאלץ את האדם להתנהג באופן ישר ומוסרי. עליו להידמות לבוראו, כשם שהנהגת הבורא את ברואיו היא ביושר ובמוסר, כך על האדם לשלוט בטבע באותו האופן, מה גם שה' ברא גם את בעלי החיים שעליהם מופקד האדם. נאסר על האדם לשנות את הבריאה באכזריות או לעוות את המציאות. ההיתר לאכול בעלי חיים ניתן לנח אחרי המבול: כָּל רֶמֶשׂ אֲשֶׁר הוּא חַי לָכֶם יִהְיֶה לְאֹכְלָהּ כִּירֶק עֵשֶׂב נָתַתִּי לָכֶם אֵת כָּל, אֲךָ בֶּשֶׂר בְּנִפְשׁוֹ דָּמוֹ לֹא תֹאכְלוּ (ט, ג-ד), ורש"י במקום: "בשר בנפשו - אסר להם אבר מן החי, כלומר, כל זמן שנפשו בדמו לא תאכלו הבשר". לא קל להסביר מדוע ניתן ההיתר לאכול בשר בעלי חיים, אך שמא יש גרעין של אמת בניסיון הבא: המבול ארגן מחדש את העולם בכל הרמות שפגמו; באדם, באדמה שהייתה הבסיס לחטאי אדם וקין, ולבעלי החיים ששיתפו פעולה עם חטאי האדם.¹⁶⁰ חיי האדם קוצרו, יחסי האדמה והאדם נותקו: לֹא אֶסֶף לְקַלֵּל עוֹד אֶת הָאָדָמָה בְּעִבּוֹר הָאָדָם כִּי יֵצֵר לֵב הָאָדָם רָע מִנְעֲרִיו (ה, כד), והיחסים שבין האדם לבעלי החיים השתנו, ומעתה מותר לאדם לאכול בשר, אך לא באכזריות ולא לשם עבודה זרה.

שבע מצוות של נח הן הבסיס לקיום האדם, לכן ניתן לזכרן בסדר הבא: א' - אבר מן החי, ב' - ברכת ה', ג' - גזל, ד' - דינים, ושלוש המצוות שהן בבחינת ייהרג ואל יעבור: עבודת אלילים, שפיכות דמים וגילוי עריות, הקשורות לשלושת הצירים המרכזיים שבהם פועל האדם היהודי: ציר האדם והמקום - איסור עבודת אלילים, ציר האדם וחברו - איסור שפיכות דמים, ציר האדם ועצמו - איסור גילוי עריות.

האנושות במצבה הראשוני היא צמחונית, אך בצאת נח ומשפחתו מן התיבה מתיר הקב"ה לראשונה לאדם לאכול בשר: כָּל רֶמֶשׂ אֲשֶׁר הוּא חַי לָכֶם יִהְיֶה לְאֹכְלָהּ כִּירֶק עֵשֶׂב נָתַתִּי לָכֶם אֵת כָּל, אֲךָ בֶּשֶׂר בְּנִפְשׁוֹ דָּמוֹ לֹא תֹאכְלוּ (ט, ג-ד), ורש"י במקום מפרש: "לכם יהיה לאכילה - מה שלא הרשיתי לאדם הראשון לאכול בשר, אלא ירק עשב. ולכם - כירק עשב שהפקרתי לאדם הראשון, נָתַתִּי לָכֶם אֵת כָּל (ראו בבלי סנהדרין נט ע"ב)".

160 ראו רש"י ורמב"ן לבראשית ו, יא: וְתִשְׁחַת הָאָרֶץ.

פרק י"ג: כריתת הברית

רגע יציאתם של נח ומשפחתו מהתיבה מסמן שינוי עמוק באנושות. בעלי החיים מאבדים את יכולתם להתחבר מין שאינו במינו, והאנושות החדשה מסוגלת כבר לקבל אחריות לשבע מצוות בני נח.

רמב"ן מדגיש שמצוות פרו ורבו היא כמעשה הדגים, כיוון שמכל העולם שחטא, הדגים ובעלי החיים שבמים לא חטאו כלל. וכן הדגש הוא דווקא על פרייה המונית כדגים. אך דווקא פרייה כזו עלולה להוות סכנה בהמשך. כדי שאנושות מחדשת זו אכן תוכל להצליח במשימתה, מעניק לה הקב"ה הבטחה ועזרה:

וַיֵּרַח ה' אֶת רִיחַ הַנְּחִיחַ וַיֹּאמֶר ה' אֵל לְבוֹ לֹא אֶסֶף לְקַלֵּל עוֹד אֶת הָאָדָמָה בְּעִבּוֹר הָאָדָם כִּי יַצַּר לִב הָאָדָם רָע מִנְעֲרֵיו וְלֹא אֶסֶף עוֹד לְהַכּוֹת אֶת כָּל חַי כְּאֲשֶׁר עָשִׂיתִי, עַד כָּל יְמֵי הָאָרֶץ זֶרַע וְקִצִּיר וְקָר וְחֶם וְקִיץ וְחֹרֶף וַיּוֹם וְלַיְלָה לֹא יִשְׁבְּתוּ, וַיִּבְרָךְ אֱלֹהִים אֶת נֹחַ וְאֶת בְּנָיו וַיֹּאמֶר לָהֶם פְּרוּ וּרְבוּ וּמְלֵאוּ אֶת הָאָרֶץ, וּמוֹרָאֵם וְחַתְכֶם יִהְיֶה עַל כָּל חַיַּת הָאָרֶץ וְעַל כָּל עוֹף הַשָּׁמַיִם כְּכֹל אֲשֶׁר תִּרְמֹשׁ הָאָדָמָה וּבְכָל דְּגֵי הַיָּם בְּיַדְכֶם נִתְּנוּ (ח, כא-כב; ט, א-ב).

לאנושות המתחדשת ניתנת עתה הבטחה משמים שחוקי הטבע יהיו טבועים ומקובעים ולא ישונו עוד גם אם האדם יחטא, על מנת שהאנושות לא תוכחד עוד לעולם; ועזרה מוסרית בצורת שבע מצוות הניתנות לאנושות שלאחר המבול, כדי לאפשר את קיומה של חברה מאוזנת ואחראית, שתוכל לקיים את המשימה האלוהית שהוטלה עליה: לפתור את משוואת האחוה בעולם ולהוליד מתוכה את בני האדם המוסריים שיגיעו לשלום ולדו-שיח כלל עולמי, באופן שהאנושות תוכל לעבור משלב ה"עולם הזה" הארעי והזמני לשלב הגמול של ה"עולם הבא" הנצחי. עם הבטחה ועזרה זו מתחילה תקופה חדשה בתולדות האנושות.

עם יציאתם של נח ומשפחתו מהתיבה כורת הקב"ה ברית עם האדם, ולפיה לא יִכָּרֵת כָּל בָּשָׂר עוֹד מִמִּי הַמְּבֹל וְלֹא יִהְיֶה עוֹד מְבֹל לְשַׁחַת הָאָרֶץ (ט, יא). הסימן לברית זו היא הקשת:

אֶת קִשְׁתִּי נָתַתִּי בְּעַנְנֵי וְהִיָּתָה לְאוֹת בְּרִית בֵּינִי וּבֵין הָאָרֶץ, וְהָיָה בְּעַנְנֵי עַנְנֵי עַל הָאָרֶץ וְנִרְאָתָה הַקִּשְׁתִּי בְּעַנְנֵי, וְזָכַרְתִּי אֶת בְּרִיתִי אֲשֶׁר בֵּינִי וּבֵינֵיכֶם וּבֵין כָּל נֶפֶשׁ חַיָּה בְּכָל בָּשָׂר וְלֹא יִהְיֶה עוֹד הַמַּיִם לְמַבּוּל לְשַׁחַת כָּל בָּשָׂר, וְהִיָּתָה הַקִּשְׁתִּי בְּעַנְנֵי וְרִאִיתֶיהָ לְזָכוֹר בְּרִית עוֹלָם בֵּין אֱלֹהִים וּבֵין כָּל נֶפֶשׁ חַיָּה בְּכָל בָּשָׂר אֲשֶׁר עַל הָאָרֶץ, וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֵל נַח זֹאת אוֹת הַבְּרִית אֲשֶׁר הִקְמַתִי בֵּינִי וּבֵין כָּל בָּשָׂר אֲשֶׁר עַל הָאָרֶץ (ט, יג-יז).

רמב"ן בפירושו לבראשית ו, יח דן בשאלת מהותה של ברית זו, ומדוע היא נכרתת דווקא כעת:

ענין וְהִקְמַתִּי אֶת בְּרִיתִי - לאמר, בעת שיבא המבול תהיה בריתי קיימת אתך, שתבא אל התבה אתה וביתך ושנים מכל הבשר להחיות, כלומר שתחיו שם ותתקומו לצאת משם לחיים. והברית הוא דבר השם, כשיגזור אֶמֶר בלא תנאי ושיור ויקם. והזכיר הברית והזכיר שיהיה קים, והוא כלשון קִמְו וְקָבְלוּ הַיְהוּדִים עֲלֵיהֶם וְעַל זָרְעָם (אסתר ט, כז), שקבלו עליהם דבר להיותו קיים. ועל דרך האמת, הברית מעולם היא, והמלה נגזרת מן בְּרִיאִית בְּרָא אֱלֹהִים. והנה בְּרִיתִי - כמו בְּרִיתִי, והמלה כמו סמוכה, כי היא סמוכה לעולמים שהיו לפנינו, יצוה שתקום ותהיה עם הצדיק, וכן וַאֲנִי הִנְנִי מְקִים אֶת בְּרִיתִי אִתְּכֶם (ט, ט); בְּרִיתִי הִיָּתָה אִתּוֹ (מלאכי ב, ה); והמשכיל יבין.

ברית היא עניין דו-צדדי, ובמקרה דנן בחד גיסא ניצב הבורא ומאידך גיסא בני האדם. תנאי הברית נקבעים מראש, ומשהחל קיומה אין עוד מקום לשינוי תנאיה. מבחינה לשונית ועניינית יש זיקה בין התיבות 'ברית' ו'בריאה', וכשם שהבריאה עומדת כך הברית תעמוד לעתיד לבוא. הקשת ניתנה לנח ובניו אבל הברית תעבור לבני ישראל. אבל על דרך האמת מסביר רמב"ן, שבזרעו של נח חבוי אברהם, וצדקותו של נח טמונה בחבֹּב בבחינת עובר.

ברית זו שבין הבורא לבין נח מהווה חוליה בשרשרת המחברת בין הברית המובטחת לבריאה ביום השישי למעשה בראשית - התלויה ועומדת עד שיימצא השותף שיטול את האחריות על העולם כולו - לבין הברית הסופית הנכרתת ונחתמת עם עם ישראל, הנוטל על עצמו את האחריות המוסרית להגשמתה, עוד בבריאה של היום השישי:

דאמר ריש לקיש, מאי דכתיב וַיְהִי עֶרְבַּ וַיְהִי בֹקֶר יוֹם הַשְּׁשִׁי (א, לא), ה"א יתירה למה לי, מלמד שהתנה הקדוש ברוך הוא עם מעשה בראשית ואמר להם, אם ישראל מקבלים התורה אתם מתקיימין, ואם לאו אני מחזיר אתכם לתוהו ובוהו (בבלי שבת, פח ע"א).